

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte

Programmas "Skolotājs" apakšprogramma

"Skolotājs logopēds"

**Fonemātiskās uztveres pilnveidošana
vecākajā pirmsskolas vecumā
bērniem ar vidējo mēleņu izrunas traucējumiem**

Diplomdarbs

Autors: **Sandra Biksīte**

Studentu apliecības Nr.: sb 17050

Darba vadītājs: Mg. paed. Sandra Miezīte

Alūksne

2018

Anotācija

Darba autors. Sandra Biksīte

Darba zinātniskais vadītājs. Mg. paed. Sandra Miezīte

Darba nosaukums. Fonemātiskās uztveres pilnveidošana vecākajā pirmsskolas vecumā bērniem ar vidējo mēleņu izrunas traucējumiem.

Pētījuma mērķis. Teorētiski un praktiski izziņāt vingrinājumu un rotaļu izmantošanas iespējas vecākā pirmsskolas vecuma bērniem ar vidējo mēleņu izrunas traucējumiem.

Darbam izvirzītā hipotēze. Fonemātiskā uztvere vidējo mēleņu **К** un **Г** traucējumu novēršanā tiks attīstīta veiksmīgi, ja logopēds izziņās katra bērna raksturīgos runas traucējumus, regulāri pilnveidos fonemātisko uztveri vingrinājumos un rotaļās koriģējoši attīstošajā darbībā.

Darba teorētiskajā daļā tiek izziņātas dažādu autoru darbu atziņas par fonemātisko procesu izpausmi runas attīstības gaitā, raksturota vecākā pirmsskolas vecuma bērnu attīstība veseluma skatījumā, kā arī skatītas dažādas metodes un pedagoģiskie paņēmieni fonemātiskās uztveres pilnveidošanā vidējo mēleņu **К** un **Г** traucējumu novēršanā.

Darba praktiskajā daļā tiek veikts pētījums, kurā atspoguļojas katra bērna runas logopēdiskā izpēte un bērna fonemātiskās uztveres attīstība. Katram bērnam, pamatojoties uz pārbaudes rezultātiem, izstrādāts koriģējoši attīstošais darba plāns, atlasīti un koriģējoši attīstošās darbības laikā izmantoti vingrinājumi un rotaļas, lai novērstu vidējo mēleņu **К** un **Г** izrunas traucējumus. Veikts salīdzinājums par pētījuma sākumā un beigās iegūtajiem rezultātiem, redzot attīstības dinamiku. Darba autores izvirzītā hipotēze ir pārbaudīta un apstiprinājusies.

Darba saturs. Darbs sastāv no 86 lappusēm, 5 attēliem, 11 tabulām, 10 pielikumiem. Darbā izmantoti 68 literatūras un informācijas avoti, tajā skaitā 16 krievu valodā.

Atslēgas vārdi. Vecākais pirmsskolas vecums, fonemātiskā uztvere, fonētiski fonemātiskie traucējumi, rotaļas un vingrinājumi, vidējie mēleņi, logopēdiskā izpēte, koriģējoši attīstošā darbība.

Annotation

The author. Sandra Bikšīte

Scientific supervisor of the work. Mg paed.Sandra Miežite

The title of the work. Improvement of the phonemic perception for the oldest preschool age children with intermediate speech disorders.

The aim. Finding out theoretical and practical exercises and games for the elder preschool children with intermediate speech disorders.

The hypothesis of the work. The phonemic perception of letters *Ķ* and *Ģ* disorders will be more successfully developed if the speech therapist better knows the specific speech disorders for each child, and regularly improves the phonemic perception with special exercises and games during the corrective development activities for them.

The theoretical part of the paper deals with the various authors findings about the phonemic processes in the course of speech development, describes the development of the elder preschool age children in terms, as well as examines various methods and pedagogical techniques for the perfection of phonemic perception in the interference with letters *Ķ* and *Ģ*.

In the practical part of the work there is made a research about children speech and the development of their phonemic perception. For each child has made a plan based on the results of the test, specially chosen exercises, games and tasks that are selected and during the development activity to prevent the modification of the language and pronunciation of the letters *Ķ* and *Ģ*. There is made a comparison between the results what were at the beginning and in the end of the study, seeing the development dynamics. The hypothesis what was put in the research work is verified and confirmed by the author.

A content of diploma work. The work is written on 86 pages, there are 5 images, 11 tables and 10 additions. There are used 52 Latvian, 16 Russian literature and information sources.

Keywords. The oldest preschool age, phonemic perception, phonetic phonemic disorders, games and exercises, middle tongues, the research of the speech therapy, corrective development action.

Saturs

Ievads.....	5
1. Fonemātisko procesu izpausme bērnu runas attīstības gaitā.....	7
1.1. Fonemātiskās sistēmas veidošanās ontogēnēzē.....	7
1.2. Vecākā pirmsskolas vecuma bērnu raksturojums veseluma skatījumā saistībā ar problēmu.....	11
1.3. Dažādu pedagoģisku paņēmienu izmantošana fonemātiskās uztveres pilnveidē vecākajā pirmsskolas vecumā bērniem ar vidējo mēleņu izrunas traucējumiem.....	23
2. Logopēda koriģējoši attīstošā darbība fonētiski fonemātisko traucējumu novēršanai bērnu grupā.....	31
2.1. Pētījumā izmantotās metodes.....	31
2.2. Bērnu grupas logopēdiskā pārbaude, izmantojot izstrādātos kritērijus.....	32
2.3. Logopēda koriģējoši attīstošā darbība skaņas Ķ – Č, Ģ – Dž izrunas pilnveidošanā.....	43
2.4. Pētījuma iegūto datu analīze.....	56
Secinājumi.....	61
Izmantotās literatūras un informācijas avoti.....	62
Pielikums.....	66

Ievads

Ikviens cilvēks piedzimstot šo pasauli iesāk ar kliedzienu – pirmo neapzināto skaņu, kas liecina par savstarpējo komunikāciju ar apkārtni. Lai bērns pilnvērtīgi attīstītos un veidotos viņa valoda, nepieciešama labvēlīga sociālā un pedagoģiskā vide. Mūsdienu pasaule ir piesātināta ar tehnoloģijām, strauju attīstības ritmu un materiālo pasauli kā primāro vērtību ģimenes labklājībā. Diemžēl, tas neveido bērna valodas un runas attīstību. Bērna valodas attīstībai nepieciešams tiešs kontakts un verbāla saskarsme ar pieaugušo, reāla darbošanās ar priekšmetiem, sajūtu un motorikas attīstība. Arvien biežāk pirmsskolas vecuma bērniem vērojami skaņu izrunas traucējumi, valodas un runas attīstības aizkavēšanās. Latvijas Logopēdu asociācijas (LLA) veiktajos pētījumos 50% 3-5 gadus veciem bērniem piemīt iepriekš minētie traucējumi (Trinīte, 2015, 7).

Bērniem vecākajā pirmsskolas vecumā vērojama fonemātisko procesu nepietiekama attīstība, kas vēlāk atspoguļojas lasītprasmes un rakstītprasmes apguvē. Darba autore, ilgstoši strādājot pirmsskolā, kā arī praksē, novērojusi, ka bērnu skaņu izruna, diferencēšana un fonemātiskā uztvere ik gadu sagādā arvien lielākas grūtības. Daudziem vecākā pirmsskolas vecuma bērniem novērojama skaņas **K** aizstāšana ar **Č** un skaņas **G** aizstāšana ar **DŽ**, vidējie mēleņi tiek aizstāti ar šņāceņiem. A. Baumanē un I. Miltiņa savos darbos norāda, ka šie ir biežāk aizstātie līdzskaņi un kļūdas to atšķiršanā saglabājas visilgāk (Baumanē, 1976, 38; Miltiņa, Pastare, 1995, 33). Darba autore uzskata, ka iepriekš minēto skaņu aizstāšanas novēršana ir iespējama, ja logopēda darbs ir sistemātisks un sniegtie norādījumi tiek ievēroti arī mājās. Panākot pareizu skaņu izrunu, var sekmēt fonemātiskās dzirdes attīstīšanos, diferencējot šīs skaņas vārdos un vārdu savienojumos.

Pamatojoties uz pirmsskolas vadlīniju (Noteikumi par valsts pirmsskolas izgītības vadlīnijām, 2012) prasībām, fonemātiskos procesus nepieciešams attīstīt līdz mācību uzsākšanai skolā.

I. Miltiņa un S. Pastare norāda, ka fonemātiskās uztveres mazattīstības gadījumā īpaši apgrūtināta ir to skaņu diferencēšana, kuru artikulācijas un akustiskās iezīmes ir tuvas, jo bērni savstarpēji jauc balsīgos un nebalsīgos līdzskaņus, cietos un mīkstos līdzskaņus, svelpēņus un šņāceņus, garos un īsos patskaņus (Miltiņa, Pastare, 1995).

Darba autore uzskata, ka nereti fonemātisko procesu attīstība notiek pārāk vēlu. Savlaicīgi veidota fonemātiskā uztvere jaunākajā vecumā, var sniegt pozitīvu rezultātu vecākajā pirmsskolas vecumā, kurā bērni prot ieklausīties, saklausīt un uztvert skaņas un trokšņus sev apkārt.

Pētījuma objekts

Vingrinājumi un rotaļas koriģējoši attīstošajā darbībā

Pētījuma priekšmets

Fonemātiskās uztveres pilnveidošana vingrinājumos un rotaļās

Pētījuma mērķis

Teorētiski un praktiski izziņāt vingrinājumu un rotaļu izmantošanas iespējas vecākā pirmsskolas vecuma bērniem ar vidējo mēleņu izrunas traucējumiem

Pētījuma hipotēze

Vidējo mēleņu **Ķ** un **Ģ** izrunas korekcija un fonemātiskās uztveres pilnveidošana noritēs veiksmīgi, ja logopēds:

- izziņās katra bērna raksturīgos runas traucējumus,
- atlasīs un izmantos vingrinājumus un rotaļas atbilstoši bērna specifiskajām runas vajadzībām

Pētījuma uzdevumi

1. Izziņāt fonemātisko procesu izpausmes bērna runas attīstības gaitā
2. Raksturot metodes un paņēmienus fonemātiskās uztveres pilnveidošanā vecākajā pirmsskolas vecumā bērniem ar vidējo mēleņu izrunas traucējumiem
3. Veikt pedagoģisko pētījumu par vidējo mēleņu **Ķ** un **Ģ** korekcijas iespējām 5 – 6 gadus veciem bērniem vingrinājumos un rotaļās

Pētījuma metodes

1. Teorētiskā. Zinātniskās literatūras apkopošana un analizēšana par pētāmo problēmu
2. Empīriskās:
 - bērna novērošana
 - bērna runas logopēdiskā izpēte
 - pedagoģiskā izmēģinājuma darbība
 - pētījuma dinamiskā analīze

Pētījuma bāze

Pētījums notiek X pirmsskolas izglītības iestādē. Tajā piedalās 5 vecākā pirmsskolas vecuma bērni no 15 bērniem, kuri apmeklē logopēdisko grupu.

1. Fonemātisko procesu izpaušme bērnu runas attīstības gaitā

1.1. Fonemātiskās sistēmas veidošanās ontogēnēzē

Katrā valodā pastāv fonemātiskā sistēma, to veido noteikts fonemātisko pazīmju kopums. Tas nozīmē, ka valodā ir skaņas, kurām piemīt noteiktas pazīmes (patskaņi – īsie un garie, līdzskaņiem – balsīgie un nebalsīgie, cietie un mīkstie). Bērns patstāvīgās runas sākumā mācās izdalīt un atšķirt raksturīgās fonemātiskās pazīmes (Miltiņa, 2005, 34).

Krievu logopēde E. Krauze atzīmē, ka cilvēkiem piemīt ļoti svarīga prasme – spēja koncentrēt uzmanību uz skaņu. Bez šīs spējas nav iespējams iemācīties ieklausīties un saprast otra cilvēka runu un valodu, kas ir galvenais saskarsmes līdzeklis. Tikpat svarīgi ir atšķirt, analizēt un diferencēt pēc dzirdes fonēmas (skaņas, no kurām sastāv mūsu valoda). Šo prasmi E. Krauze apzīmē ar terminu – fonemātiskā dzirde (Krayze, 2002, 112).

Fonemātiskā dzirde ir ļoti tuva pēc nozīmes (funkcijām) fonemātiskai uztverei jeb runas uztverei, kas ir speciāla prāta darbība fonēmu diferencēšanai un vārda skaņu struktūras noteikšanai (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 290). Kā norāda grāmatas „Modelēšana logopēdijā” autore I. Miltiņa, tad tā ir prāta darbība, kas veic valodas vienību analīzi un sintēzi (Miltiņa, 2017, 10). I. Hadaņonoka fonemātisko uztveri sauc par bērna otro dzirdi, kas ietekmē skaņu analīzes un sintēzes procesus (Hadaņonoka, Hadaņonoka, 2014, 12). Tā attīstās vienlaikus ar skaņu artikulācijas apguvi. Ir vērojama likumsakarība – jo veiksmīgāk attīstās bērna skaņu izruna, jo sekmējas arī fonemātiskās dzirdes attīstība.

Fonemātiskā uztvere neveidojas spontāni, to pilnveido pakāpeniski runas attīstības gaitā, sākot ar skaņu un vibrāciju uztveršanu apkārtējā vidē. Tā virzīta uz bērna spēju uztvert skaņai raksturīgās atšķirības: izrunas pareizību, skaidru vārda izrunu, balss tembra izmaiņas, runas tempa maiņu un tembrālo skanējumu (Tūbele, Laganovska, 2013, 256).

Vairāku garāmatu autore I. Miltiņa (2005, 32) atgādina, ka bērns piedzimst ar pielāgotu runas aparātu, taču nespēj izteikties. Ģenētiski izveidotais mehānisms bērnam ļauj uztvert valodas zīmes, tās veidot un pareizi lietot. Runai un valodai piemīt sarežģīta struktūra, ar iedzimtiem un sociāliem priekšnosacījumiem, kas veicina vai kavē minēto spēju attīstību noteiktajā vecumposmā. Ja bērnam nebūs iedzimtu anomāliju un apkārtējā vide ļaus attīstīties un pilnveidoties, tad valodas un runas spējas attīstīsies.

Krievu pedagogs E. Krutijs uzskata, ka bērnam ar normālu fizisko un psihisko attīstību un pilnvērtīgu dzirdi, līdz 5 – 6 gadu vecumam jāapgūst grūti izrunājamās skaņas. Tādēļ īpaši valodas apguves periodā pieaugušajiem svarīgi lietot pareizu vārdu izrunu, nekādā gadījumā

nedrīkst atdarināt nepareizo runu. Ar bērnu vienmēr jārunā pareizi, tādā veidā sniedzot bērnam ieskatu pareizas valodas apgūvē (Крутий, 1999, 7).

Vispirms bērnam attīstās runas dzirde un skaņu uztvere, bet skaņu izruna attīstās vēlāk. Artikulācijas aparāta darbība un koordinācija veicina pareizu skaņu izrunas veidošanos (Kalniņa, Skrube, 1983,89).

Valodas apgūšana ir ilgstošs un sarežģīts process, tās nav iedzimtas spējas, bet veidojas ontogēneses procesā katram cilvēkam individuāli, paralēli fiziskajai un garīgajai bērna attīstībai, kļūstot par vispārējās attīstības rādītāju (Miltiņa, Pastare,1995, 8). Ontogēze – ir organisma individuālā attīstība. Tā sākas no zigotas izveidošanās un turpinās līdz organisma bojā ejai jeb nāvei. Bērna pareizas valodas attīstībai ir vairāki rādītāji - mātes veselības stāvoklis un augļa attīstība prenatālajā periodā un dzemdību norises process. Ļoti būtisks rādītājs ir zīdaiņa attīstība pirmajā dzīves gadā, komunikācija ar vecākiem, verbālā un neverbālā saskarsme. Valodas ietekme ir atkarīga no apkārtējās vides un emocionālās valodas. Runas attīstības sākums bērnam sākas, atrodoties mātes miesās laikā, kad viņš spēj uztvert vibrācijas un sadzirdēt apkārtējās balsis. Somu zinātnieki pētījuši to, kā auglis reaģē uz mūzikas skaņām, dzirdot tās atkārtoti. Iepriekš dzirdētās skaņas arī pēc dzimšanas bērns atpazīst, un tas nozīmē, ka arī atmiņas attīstība notiek augļa stadijā (Hoffman, 2013). Ir veikti pētījumi, par to, ka auglim, vēl atrodoties mātes miesās, sāk veidoties fonemātiskās dzirdes jeb runas dzirdes pamati. Tā ir smalki diferencēta dzirde, kas nodrošina valodas skaņu uztveršanu, vārda skanējuma veidošanu un fonēmu atšķiršanu un pazīšanu (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 283).

Pozitīva un veiksmīga zīdaiņa runas attīstība sākas ar emocionālu savstarpēju sazināšanos. Ja zīdains sajūt siltumu vecāku valodā, mierīgu un klusinātu balss toni, atbildi uz savu saucienu, tad arī viņš cenšas ieklausīties un uzticēties blakus esošajām skaņām, valodai, pieskārieniem, un veidojas atgriezeniska saite – mazulis atbild ar kustībām, smaidu, vēlāk arī ar izdotajām pozitīvajām skaņām. Tas nozīmē, ka mazulim turpina attīstīties fonemātiskā dzirde. Tai ir svarīga nozīme valodas skaņu apgūvē un diferencēšanā (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 283).

Bērna saskarsmei ar māti jābūt nepārtrauktai arī pēc dzimšanas. I. Hadaņonoka uzsver, ka mātes reakcijai uz bērna vajadzībām jānotiek 0,2 sekunžu laikā. Ja tā nenotiek, bērnam var rasties traucējumi. Minhenes sociālās pediatrijas centrā uzņemtajā videofilmā ir skatāmas mātes un bērna sejas. Projicējot uz monitora šos attēlus, zinātnieki veikuši mērījumus par to, kāda ir mātes sejas izteiksme, reaģējot uz bērnu. Veiktajos mērījumos pētnieki nonāca pie secinājuma, ka bērns ir valodas motors, ja mātes reakcija uz bērnu ir tūlītēja (Hadaņonoka, Hadaņonoka, 2014,10). Dž. Boulbijs ir izveidojis pieķeršanās modeļus, kur pirmajā modelī, raksturīga bērna pieķeršanās cilvēkam, kas viņu aprūpē. Viņš ir drošs, kad saņems atbalstu briesmu situācijā.

Ar šādu pārliecību apveltīts cilvēks jutīsies par sevi drošs, izzinot pasauli. Vecākiem ir svarīga loma, lai bērns sajustu sniegtos atbalsta signālus vajadzīgajā brīdī. Otro modeli raksturo pretējas sajūtas - bērns nav drošs, vai cilvēki, kas viņu aprūpē būs pieejami, atsauksies nedrošā situācijā. Šādiem bērniem ir bailes iepazīt pasauli, jo trūkst pārliecības, ka saņems atbalstu. Trešo modeli raksturo bailes būt atraidītam, bailīga izvairīšanās. Tas parasti notiek situācijās, kad bērns tuvojas mātei, bet vienmēr saņem atraidījumu. Šādiem bērniem dzīvē nav uzticības vērsties pēc palīdzības, visticamāk viņu vēlme turpmāk būs dzīvot vienam (Boulbiji, 1998, 200).

I.Miltiņa uzsver, cik svarīga ir zīdaiņa valodas attīstība, kas parādās viņa dzīves pirmajā nedēļā, tas dzirdams kā noteiktu skaņu komplekss (pašizpaušmes par labu vai sliktu pašsajūtu). 2 – 3 mēnešu vecumā parādās gugināšana, kas veidojas kā signāls emocionālai sadarbībai ar māti. 5 – 6 mēnešu vecumā gugināšana pāriet lalināšanā, kas liecina par artikulācijas orgānu darbību, mainot dažādas balsis vibrācijas un intonācijas. Atkārtojot zilbju rindu parādās runas kustības un runas dzirdes kustību savstarpējā darbību. Bērns ieklausās savā balsī, atkārtoti teikto, veidojot savu „atbalsi”. Vēlākā laika posmā viena veida zilbes aizstāj ar citām, mainot patskaņi. Bērna runas aktivitāte šajā periodā ir atkaīga no vecāku saskarsmes un emocionālas sadarbības. Ap septiņiem mēnešiem runai parādās informatīva nozīme. Vārdu izpratnes ziņā (9 – 11 mēnešos) to skaits ir ļoti niecīgs, tie ir īsi vārdi, kas svarīgi bērna interesēm (Miltiņa 2005, 32 – 33).

Zinātnieki (Paul 1991, Rescorla 1989) pēta bērnus, kuru runas attīstība notiek vēlāk nekā viņu vienaudžiem, nosaucot viņus par „vēlajiem runātājiem” (late talkers), un norāda, ka šādu bērnu skaits pieaug. Pētnieki ir vienojušies par to, ka bērni, kuri runā mazāk par 50 vārdiem, un nespēj izveidot vārdu savienojumus, ir ieskaitāmi šajā grupā. Pētījumi pierāda, ka šiem bērniem ir grūtības valodas uztverē socializācijā, fonoloģijā, artikulācijā, kā arī jebkurā minētajā kombinācijā. Bērnu valodas pētniecība Latvijā nav tik attīstīta kā citās valstīs.

Vairākās valstīs valodas izpēti ontogēnēzes procesā pēta vairāki speciālisti (logopēdi, valodnieki, psihologi, mediķi, akustiķi, fiziologi), arī latviešu valodniece, kas dzīvo Zviedrijā, V.Rūķe Draviņa, uzsver, ka ļoti svarīgi ir izzināt katra bērna apkārtējo vidi un pieaugušo, kas komunicē ar bērnu, valodas intelektu (Markus, 2003, 9). Visaktīvāk bērna runa attīstās pirmajos trīs dzīves gados, kad smadzeņu darbība ir cieši saistīta un pielāgojas zīmju valodas uztveršanai. Ļ. Vigotskis uzskata, ka visas psihiskās funkcijas šajā vecumā attīstās ar, caur un ap uztveri, kā arī runai piemīt svarīga loma prāta darbības aktivizēšanā (Vigotskis, 2002).

I.Miltiņa skaidro, ka runas veidošanā piedalās gan galvas smadzeņu pieres un deniņu, gan paura un pakauša daivas. Pieres daivā atrodas runas kustību analizatora centrālā daļa, kas nosaka ekspresīvās runas veidošanu, kā arī analizē un vada vārda izrunāšanai nepieciešamo

muskuļu darbību. Deniņu daiva – runas dzirdes centrālā daļa, kas koordinē valodas uztveri, izpratni un valodas skaņu diferencēšanu. Pakauša daivas funkcija ir saistīta ar jušanas signāliem, telpisko orientāciju, uztveri un analīzi (Miltiņa, 2005, 26-27). Tāpēc ļoti svarīgi pasargāt bērnu no kritieniem, laikā, kad viņš sāk aktīvi kustēties, jo pat nenozīmīgs kritiens, sasitot deniņu, pieres vai pakauša daļu var iespaidot bērna turpmāko skaņu izrunu un valodas attīstību.

A.Baumane uzsver, ka savlaicīga skaņu analīzes un sintēzes apguve veicina bērna lasīšanas un rakstīšanas iemaņu veidošanu un attīstību (Baumane, Ņeire 1994).

Runas apguves sākumposmā bērns mācās izdalīt un apgūt fonemātiskās pazīmes skaņai. Skaņu diferencēšana notiek fonemātiskās pretstatīšanas norisēs, kas veidojas noteiktā secībā – otrajā dzīves gadā starp citiem patskaņiem izvirzās patskanis **A**, tad seko pārējo patskaņu diferencēšana. Vēlāk notiek līdzskaņu diferencēšana pēc izrunas grūtības pakāpēm. Visu pirmsskolas vecumposmu attīstās fonemātiskā uztvere, blakus tai vienlaicīgi bērns apgūst valodas skaņu artikulāciju (Miltiņa, 2005, 35).

Tādēļ vissvarīgākā loma bērna runas attīstībā ir pieaugušā skaidrai izrunai, sejas mīmikai un acu kontaktam. Bērnā jādzird literāri pareiza runa bez kropļojumiem, jo pirmajā dzīves gadā bērna galvenais attīstības rādītājs saistās ar vērošanu un atdarināšanu. Ir vairāki autori un pedagogi, kas veikuši pētījumu par bērna vārdu krājuma pieaugumu pirmajos dzīves gados (skatīt 1. tabulu).

1.tabula. Vārdu krājuma pieaugums (sastādījis A. Gvozdevs, 1961)

Vecums	Vārdu minimums	Vārdu maksimums
1 g. – 1 g. 2 mēn.	3	58
1 g. 2 mēn. – 1.g. 5mēn.	4	238
1 g. 5 mēn. 1 g.8.mēn.	44	383
1 g. 8 mēn. 2 g.	127	707
2 g. – 3 g.	171	1509
3 g. 4 g.	598	2346

Analizējot pētījuma rezultātus par vārdu krājuma kvantitatīvo pieaugumu, darba autore secina, ka pieaugušajam, kurš aprūpē bērnu, jārunā lēnām, skaidri, lietojot jaunus dažādu vārdšķiru vārdus, norādot vārdu nozīmi un lietošanas izpratni. Jāattīsta fonemātiskā dzirde un uztvere, jāiesaista visas maņas, kas paspīlgtina psihisko procesu attīstību, visa darbība jāveic caur rotaļu.

Bērna 1 – 2 gadi ir ļoti svarīgs posms kvalitatīvas runas apguvē, par to liecina patstāvīgo artikulācijas kustību palielināšanās un runas dzirdes attīstība, iesākums vārda un tās nozīmes

apgūšanā (intonācija, ritms, vārda skanējums) un runas darbības veidošanās komunikācijas un apkārtnes izzināšanas mērķa saniešanai. Svarīgākais posms runas apgūvē ir domāšanas un runas apvienošanās, kas bērnam parādās otrajā dzīves gadā. Radot izpratni par to, ka katram priekšmetam ir apzīmējums – vārds. Bērns izjūt vajadzību apgūt vārdus, lai saņemtu jēdzienisku apzīmējumu priekšmetam, ko viņš lieto (Miltiņa, 2005, 35 – 37).

A. Lindenberga izdala divdesmit septiņus pirmsrunas periodus, kas saistīti ar bērna dzīves pirmo gadu. Lai pilnveidotos runas un valodas pilnvērtīga apguve, visi šie pirmsrunas pakāpieni bērnam ir jāapgūst (Irbe, Lindenberga, 2014, 8).

I. Miltiņa uzsver, ka pieaugušais kā sarunbiedrs ir tas, kas ar savu runas paraugu ne tikai nodrošina, bet arī vienlaicīgi aktivizē bērna izteikšanās kvalitāti. Situatīvā runa pāriet saistītā runā, kurā tiek precīzi izteiktas runātāja domas un apkārtējie cilvēki tās uztver. Valoda kļūst arvien apjēgtāka un apzinātāk lietojama (Miltiņa, 2005, 41. – 42).

A. Baumane uzskata, ka bērniem sešu gadu vecumā ir attīstījusies fonemātiskā dzirde, viņi spēj analizēt un sintizēt skaņas, kas veido vārdus, rodas bērnu prasme rakstīt un lasīt (Baumane, 1976, 5).

Darba autore secina, ka fonemātiskās sistēmas veidošanās ir atkarīga no bērna sociālās vides, pieaugušā parauga, runas fizioloģiskā mehānisma pilnīgas attīstības un to saskaņota darbība liecina par pareizu valodas un skaņu izrunu. Bērni, kas aug vidē, kurā saņem skaidrojumus savai darbībai un pieaugušo komunikācija ir vērsta uz saskarsmi ar bērnu. Tad mazuļa izzinošā darbība un vārdu krājums veidojas progresīvāks. Šādā vide arī bērns izrāda interesi par apkārt notiekošo, ieklausās apkārt dzirdamajās skaņās.

1.2. Vecākā pirmsskolas vecuma bērnu raksturojums veseluma skatījumā saistībā ar problēmu

Pedagoģiski psiholoģiskais jēdziens atspoguļo bērna attīstību, uzvedību, intereses un noslieces uz atsevišķu nodarbību veidiem, bērna individuālajos pedagoģiskajos un psiholoģiskajos raksturojumos, kas atspoguļo fizisko, intelektuālo un valodas attīstību, tikumiskās īpašības, ko pēta arī logopēds saistībā ar esošo problēmu (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 239). D. Dzintere pauž domu, ka bērnība ir dzīves posms, kura laikā notiek cilvēka visstraujākā attīstība. Tas ir laiks, kad cilvēks iemācās runāt, lasīt, rakstīt, attīstīt visus psiholoģiskos procesus, socializēties un apgūt kultūras pieredzi. Ja šis pamats tiek ielikts stiprs, tad tas palīdzēs apgūt turpmākos dzīves posmus (Valsts pētījumu programma, 2007, 4). Vecākais pirmsskolas vecums ir 5 – 7 gadi. G. Svence uzskata, šī perioda psihiskā attīstība ir

pamatā pārējo attīstības periodu rezultātiem, tātad šis ir nozīmīgākais personības attīstības posms, kurā bērni sevi sāk identificēt ar noteiktām lomām, attīstot psihiskos procesus, paškontroli un uzvedības normas (Svence, 1999, 77).

Darba autore izvērtē vecākā pirmsskolas vecuma bērnu emocionālo, sociālo, psihofizisko un runas attīstības likumsakarību raksturojumu veseluma skatījumā, jo šī vecuma bērni visvairāk izzināti un pētīti, kā arī pieredze darbā ar vecāko pirmsskolas vecumu ir liela. Slīpraksta šifrā darba autore raksturo un norādīs bērnu ar fonemātiskās uztveres traucējumiem un skaņu izrunas traucējumu attīstības īpatnības. Vecākā pirmsskolas vecuma bērniem personības raksturošanai problēmas skatījumā tiek izvēlēti šādi personības attīstības kritēriji: fiziskā attīstība, psihisko procesu attīstība, valodas un runas attīstība, emocionālā attīstība, saskarsme un pašvērtējums.

Fiziskā attīstība – tā ir organisma morfoloģiskā un funkcionālā īpašību izmainīšanās individuālās attīstības procesa gaitā (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 100). Bērniem šajā periodā raksturīga liela kustību aktivitāte, koordināciju spēju pilnveidošana, viņi spēj veikt sarežģītas kustības, kas balansē līdzsvaru. Ieteicams bērniem dot iespēju skriet, lēkt, rāpties, vēlams pieradināt pie īpašām signālu sistēmām, kas vienlīdz disciplinētu un attīstītu fonemātisko dzirdi, reaģējot uz dažādām skaņām. Bērnu muskuļi šajā periodā ir labāk attīstīti, nekā spēja tos kontrolēt (Svence, 1999, 78). Muskuļu masas daudzums no ķermeņa masas 6 gados sasniedz 21,7%, strauji attīstās ekstremitāšu muskuļi. Izkrīt piena zobi, kas pēc tam 3 – 4 gadu laikā izaug par patstāvīgajiem zobiem, tādēļ šajā laika posmā kaitīgi ieradumi (priekšmetu turēšana mutē, lūpu un vaigu kodīšana) var ietekmēt zobu stāvokli – nepareiza sakodiena veidošanos (Geske, 2005, 224). Sīkā pirkstu muskulatūra vēl jāattīsta, pilnveidojas prasmes un iemaņas koncentrēt skatienu uz sīkām lietām vienlaikus, jo acu un roku koordinācija vēl attīstās (Svence, 1999, 78).

Vērtējot bērna fizisko attīstību svarīgi vērst uzmanību vai viņš pazīst savu ķermeni, atpazīst labo un kreiso roku, prot pareizi un ar apdomu mest bumbu. Īpaši svarīgas iemaņas ir braukt ar velosipēdu, lēkt ar lecamauklu, kas norāda prasmes koordinēt savu ķermeni (Nikiforovs, 2014, 52).

Darba autore uzsver, ka ļoti svarīgi attīstīt sīko pirkstu muskulatūru, lai bērns spētu pareizi satvert rakstāmpiederumus, koordinēt acu un roku kustības. Šo iemaņu attīstībai palīdzēs šņorējamie un pogājamie materiāli, dažādas mozaīkas, lego, papīra virpināšana, plēšana, tīšana utt. Ieteicams izmantot Montesori materiālus. *Darba autore ir novērojusi, ka bērniem, kuriem ir skaņu izrunas traucējumi, mēdz būt vāji attīstīta pirkstu muskulatūra un traucēta līdzsvara sistēma, viņi nevar satvert bumbu, pareizi noturēt rakstāmpiederumus, griezt ar grieznēm, plēst papīru, atpogāt un aizpogāt apģērbu, pa kāpnēm pārvietojoties, liek soli pie soļa, vienlaicīgi grūti koordinēt labo un kreiso roku, grūtības orientēties plaknē un telpā.*

Ir pierādīts, ka daudzveidīgu kustību ietekmē uzlabojas bērna galvas smadzeņu un nervu darbība, elpošana, asinsrite un vielmaiņa. Bērnā rodas možs un priecīgs garastāvoklis. Apzinoties, ka fiziskā aktivitāte bērnam ir iedzimta, nevajag to bremzēt, pārveidot vai apslāpēt (Stangaine, 2012). Fiziskā attīstība, tostarp fiziskais līdzsvars, tāpat kā valodas traucējumi var ietekmēt bērna mācību sasniegumus un socializāciju nākotnē (Tūbele, Kauliņa, 2012).

Bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem var novērot roku sīkās muskulatūras grūtības veikt pareizas koordinētas darbības (Miltiņa, 2017, 22).

Psihisko procesu attīstība ir visdinamiskākās psihiskās parādības, tie veic savas specifiskās funkcijas un likumsakarības. Psihiskie procesi ir savstarpēji saistīti un bagātina viens otru. Psihiskajos procesos ietilpst: atmiņa, domāšana, emocijas, griba, iztēle, uzmanība, uztvere (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 256).

Vecākā pirmsskolas vecuma bērnu nervu sistēma un smadzeņu funkcijas ir tā pilnveidojušās, ka nervu procesi kļuvuši vairāk līdzsvaroti. Ar vadošās darbības – rotaļas attīstību visos psihiskajos procesos notiek pārmaiņas un turpinās personības attīstība un socializācija (Miltiņa, 2017, 22). Ž.Piažē uzsver, ka svarīga ir simbolu apguve, kurā arī vārds tiek izmantots kā simbols. Sākumā simbolus apgūst atdarināšanas procesā, reproducē darbībā, kā arī priekšmetu un lomu rotaļās. Svarīga loma ir videi, kurā bērns aug, tai jābūt attīstošai, lai sekmētu visu psihisko procesu attīstību, jo bērnam vairāk iespēju iepazīt pasauli caur visām maņām, jo izteiktākas sajūtas rodas. Tā caur sajūtām bērnam attīstās domāšana (Vigule, 1998, 16).

Domāšana ir cilvēka objektīvās īstenības izziņas augstākā pakāpe, kur ar runas palīdzību notiek vispārināta un netieša īstenības atspoguļošana (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 84).

Pirmsskolas vecuma bērniem ir raksturīga uzskatāmi konkrētā, kā arī tēlainā domāšana, jo iztēle ir vislabāk attīstītais izziņas process bērnībā (Svence, 1999, 84).

Pirmsskolas vecumā bērniem attīstība notiek visos psihiskajos procesos. Pastiprināti attīstās domāšanas procesi, izteikta kļūst uzskatāmi tēlainā un loģiskā domāšana (Караева, Стребелева, 2005, 28)

Bērns, darbojoties ar priekšmetiem, spēj loģiski spriest, izteikt secinājumus, risināt uzdevumus, saprast sniegtās instrukcijas, dalīt priekšmetus daļās un prot tos apvienot, spēj atrast lieko priekšmetu, paskaidrojot savu izvēli. To var uzskatīt par uzskatāmi tēlaino domāšanu (Pirmsskolas izglītības programma, 2012).

Bērni, kas sasnieguši piecu gadu vecumu par attīstības svarīgāko mehānismu kļūst atdarināšana, kas ļauj bērnam apgūt sociālās lomas un attiecības. Taču šajā laikā domāšana

paliek sinkrētiska, kas neļauj izprast cēloņu un seku saikni starp parādībām un notikumiem (Nikiforovs, 2014, 7).

Vecākajā pirmsskolas vecumā tiek izmantoti vienkārši loģiskās domāšanas uzdevumi, ar mērķi attīstīt dažādas domāšanas operācijas: salīdzināšanu, analizēšanu, apvienošanu. To attīsta ar uzskates palīdzību un praktisku darbošanos, kas palīdz secināt, loģiski spriest (Михайлова 1985, 28)

Domāšanu, kas realizējas ar zīmju palīdzību, uzskata par abstrakto domāšanu, kas cieši saistīta ar loģisko domāšanu. Tēlojošajās nodarbībās tiek gatavotas aplikācijas, konstruēts, zīmēts, veidots, kas, savukārt, attīsta uzskatāmo domāšanu. Tā liekot pamatus priekšmetu dalīšanā un apvienošanā vienā veselā, kas veiksmīgi tiek pielietots, var sekmēt skaņu sastāva analīzi un rakstītprasmes apguvi (Miltiņa, 2017, 24).

Valoda un domāšana, runa un doma ir tik ļoti savstarpēji saistītas, ka daudzi valodnieki un filozofi uzskata par iespējamu runāt par valodu – runu – domāšanu kā sinkrētisku parādību (Vīgante, 1999).

Domāšana skaņu izrunas traucējumu gadījumos, gandrīz atbilst (tuvojas) normatīvajiem rādītājiem (Детская логопсихология 2008, 59).

Bērniem ar fonemātiskās uztveres traucējumiem var rasties grūtības abstraktu jēdzienu un attiecību izpratnē un domāšanas procesu ātrums var būt palēnināts (Tūbele, Kopeloviča, 2006, 3).

Darba autore, pamatojoties uz pieredzi darbā ar bērniem, kuriem ir skaņu izrunas traucējumi un fonemātiskā uztvere ir nepietiekami attīstīta, atzīst, ka domāšanas tempa palēninājuma gadījumos bērniem nepieciešams uzskatāmāks izdales materiālu daudzums un spilgtāk iezīmētas atšķirības, veicot patstāvīgus darbus bieži izmanto uzskati, kas redzama pie sienas un darba virsmas.

Uztvere ir priekšmetu vai parādību atspoguļojums kopumā, kas rodas šo lietu iedarbības laikā uz sajūtu orgāniem. Uztveres rezultātā tiek iegūts vienots priekšmetu tēls (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 343).

Jo vecāks bērns, jo labāk viņš spēj uztvert priekšmeta informatīvās pazīmes un abstrahēt tam nebūtiskās, spēj salīdzināt vienam priekšmetam raksturīgo ar cita priekšmeta raksturīgo. Sešu gadu vecumā bērni spēj uztvert formas un to nosaukumus, saistot tās ar apkārtējiem priekšmetiem. Telpiskā uztvere arī veidojas vecākajā pirmsskolas vecumā, rodas sapratne par vārdiski izteiktiem apzīmējumiem – te, tuvu, tālu, lieluma un virziena izpratne un telpisko attiecību izpratne – pa labi, pa kreisi, vidū. Laika uztvere notiek tad, kad bērns spēj savienot vārda abstrakto nozīmi un uztveres tēlu (Svence, 1999, 80-81).

Svarīgi attīstīt visus sajūtu orgānus (redzi, tausti, ožu, dzirdi, garšu). Vecākajā pirmsskolas vecumā var vingrināt redzes asumu un redzes uztveri. Jāvingrina dzirdes uzmanība un jāattīsta valodas dzirde, kas sagatavo bērnu lasīšanas un rakstīšanas iemaņu veikšanā (Biezā, Kauce u.c., 1971, 11).

Dzirdes uztveres pilnveidošana notiek ciešā saiknē ar runas un mūzikas regulārām rotaļnodarbībām. Runa attīstās klausoties, runājot, lasot, muzikalitāte – dzirdot, klausoties, dziedot, dejojot (Miltiņa, 2017, 23).

Bērni, kuriem nav skaņu izrunas traucējumu, uztver, pazīst un nosauc burtus, pareizi izrunā visas skaņas, spēj nosaukt vārdus, kas sākas ar noteikto skaņu, spēj pateikt vai nosauktie vārdi sākas ar vienādu skaņu, spēj izrunāt vai izplaukšķināt vārdu pa zilbēm (Pirmsskolas izglītības programma, 2012).

Darba autore uzskatāmi attēlos dzirdes uztveri tabulā, jo nespēja uztvert noteiktās skaņas atsevišķās vietās vistiešāk saistās ar fonemātiskās uztveres traucējumu (skatīt 2. tabulu).

2.tabula Dzirdes uztveres klasifikācija
(pēc Tūbeles, Landras, Šūmanes u.c., 2013, 16)

Dzirdes uztvere			
<i>Dzirdes apziņa</i>	<i>Dzirdes koncentrācija</i>	<i>Skaņas atšķiršana</i>	<i>Dzirdes atmiņa</i>
Bērns spēj saprast vienkāršas skaņas	Bērns dzird un saprot no kurienes nāk skaņas	Bērns spēj pareizi uztvert skaņu izrunu un vārdus	Bērns spēj atcerēties sacīto

Veidojot pareizu skaņu izrunu un attīstot skaņu difrencēšanu, svarīga ir fonemātiskās uztveres attīstīšana un pilnveidošana, kurā galvenais orgāns ir dzirde. Nozīmīgi ir laicīgi zināt, vai bērnam nav nekādi dzirdes traucējumi, aizdomu gadījumā nepieciešams nosūtīt pie speciālista. I. Miltiņa (2005, 50) uzsver, ka fiziskās dzirdes traucējumi sekmē runas dzirdes analizatora funkcionālo mazspēju, kas, savukārt, sekundāri kavē runas aparāta analizatoru darbību.

Fonemātiskā uztvere nevar attīstīties bez fonemātiskās dzirdes jeb runas dzirdes, kas attīstās pakāpeniski, bērnam veidojas precīzi, diferencēti vārdu un atsevišķu skaņu akustiskie un artikulācijas tēli, ja runas dzirdes attīstība aizkavējas, novēro specifiskus izrunas traucējumus, rodas grūtības iemācīties lasīt un rakstīt (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 283).

Fonemātiskā dzirde palīdz veidot vārda kopskanējumu, tā izpratni. Jo veiksmīgāk notiek skaņu izruna, jo pilnīgāk notiek skaņu atšķiršana pēc skanējuma (Miltiņa, 2017, 9).

Pamatojoties uz vairākām teorētiskām atziņām, darba autore uzskata, ka svarīgākais bērna attīstībā ir katra individuālās īpatnības, vecumposmam raksturīgās iezīmes. Vecākajā pirmsskolas vecumā svarīgs ir pieaugušā novērtējums, motivācija, prasmes patstāvīgi darboties, izmantojot savas iegūtās zināšanas praksē. Savlaicīga skaņu izrunas korekcija un veidošana ir pamats sekmīgai fonemātiskās uztveres un dzirdes attīstībai. Pareiza skaņu saklausīšana un diferencēšana ļauj sekmīgi apgūt lasīšanas un rakstīšanas iemaņas, kas vecākajā pirmsskolas vecumā sniedz savlaicīgu sagatavotību skolai.

Darba autore novērojusi, ka bērni ar skaņu izrunas traucējumiem nesaklausā mūzikā ritmu, nevar to atkārtot, grūtības uztvert un atšķirt dažādus mūzikas instrumentus, viņiem nepieciešams ilgāks laiks uzdevumu veikšanai, mēdz būt grūtības ievērot rotaļas noteikumus, izjust telpas virzienus (jo bieži bērni nevar apgūt labo un kreiso pusi), jauc vārda akustisko un artikulāro skanējumu, sarežģīti uztvert vārdus ar atskaņām, nesaklausā vai noteiktā skaņa ir vārdā.

I.Miltiņa atzīmējusi Lautkinas teikto, ka bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem ir nediferencēta dzirdes uztvere, kas sagādā grūtības uztvert dažādas apkārtnē dzirdamās skaņas (Miltiņa, 2017, 23).

Atmiņa ir process, kurā cilvēks iegaumē, saglabā, reproducē un aizmirst domas, tēlus un kustības. Ar atmiņas palīdzību cilvēks uzkrāj zināšanas un izmanto tās pēc vajadzības (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 42).

Vecākajā pirmsskolas vecumā notiek pāreja no netīšās uz tīšo iegaumēšanu, izmantojot gribasspēku, bērni izvirza sev mērķi. Viņi piespiež sevi iegaumēt vai reproducēt. Ja informāciju neatkārtot, tad tā ir īslaicīgā atmiņa. Lai bērns spētu noturēt ilgstoši atmiņā kādu informāciju, iesaka veidot asociācijas, salīdzināt ar iepriekš zināmo, izmantot emocijas. Šajā periodā attīstās tēlainā, kustību un verbālā atmiņa. Ļoti svarīga ir kustību atmiņa, tā saistās ar līdzsvara attīstību, pašpalpošanās iemaņu veikšanu, kā arī darbības ar sīko pirkstu muskulatūras attīstīšanu. Šo kustību attīstīšana ir svarīga, uzsākot skolas gaitas (Svence, 1999, 83).

Bērniem ar skaidrāku un interesantāku mērķi, vairāk palielinās atmiņas spējas. Atmiņa ir cieši saistīta ar valodu, jo tā viņam labāk attīstīta, jo vieglāk bērns izprot uzdevumus un spēj tos atstāstīt saviem vārdiem (Biezā, Kauce, u.c., 1971, 15).

Bērniem pētāmajā vecumposmā labāk attīstīta mehāniskā nekā loģiskā atmiņa. Tas nozīmē, ka viņi spilgti uztver un viegli iegaumē lietu un parādību ārējās īpašības, bet grūtāk apjēdz un iegaumē likumsakarības (Zelmenis, 2000, 65).

Skaņu izrunas traucējumu gadījumos ir vērojama iegaumēšanas daudzuma samazināšanās. Bērniem nepieciešams papildus laiks, lai atcerētos un iegaumētu noteikto

uzdevumu un noglabātu to atmiņā. Mēdz būt grūtības atcerēties skolotāja norādījumus atcerēties, īpaši tos, kuri jāveic pakāpeniski. Bērniem ar uzmanības un fonemātiskās uztveres nepietiekamu attīstību vērojamas reproducēšanas kļūdas (Детская логопсихология, 2008, 59).

Uzmanība ir cilvēka apziņas patvaļīga (tīša) vai nepatvaļīga (netīša) virzība un koncentrēšanās uz ārējas vai iekšējas pasaules atspoguļošanu (Lüse, Miltiņa, Tūble, 2012, 340). Uzmanībai ir ļoti svarīga loma kognitīvo procesu norisē un attīstībā.

G. Svence uzsver, ka uzmanība saistās ar uztveres attīstību. Raksturīgi, ka bērnu uzmanību piesaista tikai pievilcīgie priekšmeti, kas saistīti ar emocionālu pārdzīvojumu. Pirmsskolā parasti dominē netīšā uzmanība, taču šajā periodā veidojas pāreja uz tīšo uzmanību, kas ir nepieciešama, uzsākot mācības skolā. 6 – 7 gadus veci bērni uzmanību spēj koncentrēt 12 – 20 sekundes. Uzmanība katram bērnam ir ļoti individuāla, un tā ir atkarīga no katra CNS (centrālās nervu sistēmas) īpatnībām, fiziskā un emocionālā stāvokļa (Svence, 1999, 87).

Visvairāk uzmanību attīsta un sekmē sistemātiskums un noteiktu pienākumu veikšana, taču svarīgi, lai pienākumi būti atbilstoši bērna attīstībai. Bērnam jāiemācās iesākto darbu veikt līdz galam, censties atcerēties, kas veicams, kur nolikti darba piederumi, piedalīties rotaļā līdz galam, pabeigt zīmēt zīmējumu, pretējā gadījumā tiek apdraudēta uzmanības attīstība, kas sāk izpausties kā izklaidība (Biezā, Kauce u.c., 1971, 13).

Bērna uzmanības noturību stabilizē un stiprina līdzsvarots fiziskais ķermenis, kas rada iekšēju mieru, stabilitāti, un bērns spējīgs aktīvi domāt, arī sev neierastajā vidē (Irbe, Lindenberga, 2014, 176).

Darba autore atzīst, ka viņas darba pieredzē bērnu uzmanības noturīgums ir ilgstošāks, ja tiek piedāvāts krāsains un interesants uzskates materiāls, rotaļās vairāk izmantotas kustības un pārsteiguma momenti (burvju maisiņi, nezināmas vēstules utt.). Bērniem palielinās intereses, spēj klausīties pasakas, darbojas ar sarežģītām galda spēlēm un konstruktoriem. *Bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem īpaši nepieciešama ieinteresējoša uzskate, jo uzmanības noturīgums ir pavājināts.*

Uzmanība bērniem ar skaņu izrunas nepietiekamību ir mazāk noturīga, tai raksturīga palēnināta pārslēgšanās, ko nosaka galvas smadzeņu nervu procesu nepietiekams dinamiskums, to spraiguma, kustīguma un mainīguma spējas (Детская логопсихология, 2008, 58).

Runa ir galvenais domāšanas mehānisms, ārpus tās nav iespējama apziņas attīstība. To īsteno pēc valodas likumiem un tajā pašā laikā dažādu apkārt esošo faktoru ietekmē maina un ietekmē valodu (Lüse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 281).

Nozīmīgi pieaug runas attīstība, ar kuras palīdzību bērns izzina un iepazīst pasauli un savstarpējo saskarsmi darbībā. Bērni arvien vairāk izprot vārdiskās instrukcijas (Катаева, Стебелева, 2005, 28).

Vecākajā pirmsskolas vecumā bērniem būtu jāspēj pareizi izrunāt visas dzimtās valodas skaņas, jo viņu artikulācijas aparāta muskuļi ir pietiekami nostiprinājušies un fonemātiskā uztvere pilnībā attīstījusies (Максаков, 1988, 27).

Arī krievu logopēde L. Kozireva uzskata, ka piecu gadu vecumā bērnam jāizrunā pareizi visas skaņas gan vārdos, gan arī teikumos, tomēr daļai bērnu tiek novēroti dažādi skaņu izrunas traucējumi, kuri radušies gan nepietiekamas artikulācijas aparāta attīstības, gan arī fonemātiskās dzirdes nepietiekamas attīstības rezultātā (Козырева, 2002, 9).

S. Tūbele (2002, 15) izrunu raksturo kā sarežģītu parādību, kur doma un valoda savstarpēji saistās, ar kuru palīdzību tiek izteikti pasaules uztveres procesi, personības pārdzīvojumi, veidojas attieksme pret apkārtējo un attīstās spēja uzvedības pašregulācijai. Bērna runa attīstās un pilnveidojas katrā mikrovidē, kur pieaugušais ir šīs vides atspoļotājs – ģimenē vecāki izglītības iestādes – pedagogi. Runas attīstībā nav pārtraukuma.

I.Miltiņa (2005, 41) uzsver, ka pieaugušais kā sarunu biedrs ir tas, kas ne tikai nodrošina, bet arī vienlaicīgi aktivizē bērna izteikšanās kvalitāti (bērna runas labošana, papildināšana).

Runa attīstās jebkura psihiskā procesa darbības ietekmē, tā saistās ar cilvēku savstarpējo saskarsmi un sazināšanos verbāli, gan izmantojot mīmiku, gan žestus.

Runa kā psihisks process pauž ne tikai bērna pieredzi, iztēles īpatnības un atmiņas apjomu, to iespaido arī viņa augstākās nervu sistēmas darbības tips un temperaments (Valsts pētījumu programma, 2007,34).

Runas attīstība intensīvi notiek visu pirmsskolas posmu, palielinās vārdu krājums un izpratne par to nozīmi, gramatiskais lietojums, izprot vārdu vispārināšanu. Runa bērna dzīvē veic dažādas funkcijas: savstarpējo domu apmaiņu, saskarsmi, kā arī darbību regulāciju.

Vecākajā pirmsskolas vecumā ne tikai palielinās apgūto vārdu skaits, bet arī jaunu zināšanu apgūšanas procesi, pateicoties valodas attīstībai kvalitatīvāk veidojas bērnu radošā darbība (Катаева, Стебелева, 2005, 43 – 44).

Pēc pirmsskolas izglītības mācību satura programmas vecākajā pirmsskolas vecumā runa pāriet jaunā kvalitātē: strauji pieaug vārdu krājums, tas tiek paplašināts ar īpašības vārdiem, kas apzīmē priekšmeta īpašības. Vārdu krājumā parādās sinonīmi un antonīmi, bērni spēj veidot lietvārdus ar piedēkļiem un īpašības vārda salīdzināmās pakāpes. Pareizi tiek apgūtas gramatiskās formas un abstrakti jēdzieni, pilnveidojas iemaņas pareizi lietot prievārdus, sakārtojas vārdu secība teikumos, bērni spēj veidot stāstījumus pēc pieredzes un attēliem,

atstāstīt pasakas, uzdod jautājumus, pilnveidojas dialoga runa. Veido stāstījumu pēc attēlu sērijām, sacer mīklas.

Bērniem monologa runa prasa precīzu stāstījumu, kurā nepieciešams bagāts vārdu krājums. I. Freiberga, veicot pētījumu par bērnu jaunradi vecākajā pirmsskolas vecumā, secina, ka bērni stāstos un pasakās bieži izmanto dialogus. Tiek atzīmēti novērojumi, ka gadījumos, kad runas forma ir vienkāršāka un tiek lietota ikdienas saskarsmē, arī pasakas tēlu darbības atspoguļojas dialogos (Valsts pētījumu programma, 2007, 34).

A. Ļubļinska (1979, 256) runas attīstībā izdalījusi septiņus priekšnosacījumus:

1. noteiktu skaņu kompleksa izdalīšana veselumā,
2. katra skaņu kompleksa sīka fonemātiska analīze,
3. nosauktā vārda norādīšana uz noteiktu priekšmetu,
4. radniecisku priekšmetu, parādību, pazīmju vispārināšana un apzīmēšana ar vienu noteiktu vārdu,
5. ar viena veida gramatiskiem sakariem apvienotu vārda grupu uztvere,
6. artikulācijas procesa apguve,
7. izvēlēties vajadzīgos vārdus, izteikt savas domas citiem saprotamos teikumos.

Bērns ir domājošs, veikls un izturīgs. Roka sagatavota, lai apgūtu rakstīto runu, izveidojusie redzes motorā un redzes koordinācija, lai apgūtu lasīšanas un rakstīšanas iemaņas (Irbe, Lindenberga, 2015, 135).

Bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem sekundāri neveidojas pilnvērtīgs vārdu krājums, vārdu izpratne un pastāv grūtības ievērot gramatiskās likumsakarības (Miltiņa, 2005, 31).

Runas attīstības aizkavēšanās un skaņu izrunas traucējumi ietekmē bērna psihisko attīstību. Aizkavējusies runa rosina traucējumus dažādos psihiskos procesos un negatīvi ietekmē bērna rakstura un uzvedības iezīmes. Tā ietekmē fonemātisko uztveri – skaņu analīzes un sintēzes procesu (Hadaņonoka, 2000, 6).

S. Tūbele un I. Miltiņa (2012, 45) iesaka veikt sekojošus uzdevumus fonētiski fonemātisko traucējumu korekcijā:

1. izrunas korekcija un fonemātiskās uztveres veidošana,
2. fonemātiskās analīzes un sistēmas prasmju attīstīšana,
3. lasīšanas un rakstīšanas traucējumu novēršana

Fonētiski fonemātisko traucējumu novēršanā svarīgākais ir veidot pareizu artikulāciju, attīstot artikulācijas aparātu, attīstīt fonemātisko uztveri un precīzu skaņu saklausīšanu vārdā. Šie pamatprincipi nav atdalāmi viens no otra, bet cieši savstarpēji saistīti (Филичева, Гуманова 2000, 27).

To, ka logopēdiskās koriģējoši attīstošās darbības laikā nepieciešams apgūt gan pareizo skaņu izrunu, gan arī attīstīt fonemātisko uztveri, analīzi un sintēzi, atzīmē arī krievu zinātnieki, logopēdi profesores L. Volkovas vadībā. Fonētiski fonemātisko traucējumu novēršana iespējama tikai mērķtiecīgi organizētā logopēdiskā korekcijas darbā, novēršot gan skaņu izrunas, gan arī fonemātiskos traucējumus, norādīts logopēdijas rokasgrāmatā (под редакцией Волковой, 1999 (605 – 610)).

Fonētiski fonemātiski traucējumi ir skaņu izlaidumi, jaukšana, aiztāšana gan mutvārdos, gan rakstos vai lasīšanā (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 103).

Fonētiski fonemātiskos traucējumus ietekmē:

1. bioloģiskās (fiziskās) dzirdes pazemināšanās,
2. artikulācijas aparāta uzbūves anatoniskie defekti,
3. artikulācijas aparāta mazās kustības, kā pamatā veidojas ierobežota funkcionēšana,
4. fonemātiskās uztveres mazattīstība,
5. nepietiekama bērna runas defektu novērtēšana (Miltiņa, 2005,49)

Fonētiski fonemātisko nepilnību dēļ atpaliek bērna runas gramatiskā struktūra, tas nozīmē, ka zūd vārdu galotnes un prievārdi. Šie minētie traucējumi bērniem novērojami gan rakstos, gan lasot. Jo ilgstošākas un noturīgākas ir bērna novirzes, jo grūtāk bērnam veidot savu raksturu (Miltiņa, Pastare, 1995, 12).

Darba autores pieredze rāda, ka bērns ar fonemātiskās uztveres traucējumiem nevar saklausīt līdzīgi skanošās vai artikulējamās skaņas, bērna izteiktais vārds izskan ar citu nozīmi vai kropļotu vārda jēgu, kas rada grūtības veidot gramatiski pareizus vārdu savienojumus un teikumus. Skaņu izrunas traucējumi sagādā grūtības veikt vārda analīzi - nosaukt skaņas secībā, noteikt noteiktās skaņas atrašanās vietu, izlikt skaņu skaitu. Tas rada grūtības arī saskarsmē ar vienaudžiem un ir aprūtināta darbu veikšana apakšgrupās.

Vecākajā pirmsskolas vecumā bērniem ļoti svarīgi apzināties savu personīgo īpašību un īpatnību kopumu, tai skaitā nepieciešamas prasmes izvērtēt rīcību un attieksmi pret sevi un apkārtējiem, to palīdz veikt **pašvērtējums**, kas tiek aizstāts ar skaidrojumu pašizvērtēšana - process, kad persona vērtē pati sevi, savas iespējas, īpašības un vietu citu cilvēku vidū (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 234). Autores uzsver, ka pašizvērtējums ir svarīgs uzvedības regulētājs.

6 – 7 gadu vecumā bērniem izveidojusies patstāvīga vērtību sistēma pret sevi apkārtējiem un pasauli kopumā, tieši pirms skolas gaitu uzsākšanas sākas jauns pašvērtējuma līmenis, kas saistās ar gribas attīstību, paškontroli un pašregulāciju. Līdz sešu gadu vecumam bērns sevi

raksturo pēc ārējām pazīmēm, bet septiņos gados sāk meklēt sevī vispārējas iezīmes, kas veido pašanalīzes pazīmes (Svence, 1999, 93-94).

I. Miltiņa (2017, 26) uzsver, ka pašapziņu var novērtēt kā rīcības motīvu, jo bērns apzinās savas kļūdas un panākumus, kā arī cenšas salīdzināt savu darbību ar citu paveikto.

Bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem rodas zems pašvērtējums, kad pats apzinās savu problēmu. Bieži bērna saasinātā attieksme pret savu traucējumu nonākt tik tālu, ka bērns kautrējas izteikties citu klātbūtnē un izvairās komunicēt verbāli, kļūstot noslēgts un nepārliedzināts par sevi. Tā ietekmē bērņā var veidoties negatīvas rakstura iezīmes (Детская логопсихология, 2008, 60).

Bērniem ar runas traucējumiem vērojams pazemināts pašvērtējums, kas izpaužas savos izteikumos: „Es nevaru! Es neprotu! Es negribu!” Pieaugušais ar savu attieksmi pret bērnu, iedrošinājumu, uzslavām un atbalstu var sniegt pozitīvu rezultātu (Miltiņa, 2008, 191).

Jo dziļāk nostiprinājušas novirzes bērna runā, jo grūtāk tās labot. Bērns paliek viegli satraucams, uzbudināms, ieraujas sevī, atsakās komunicēt. Lielu lomu tajā spēlē vecāki, kas nogaida problēmas atrisināšanos pašu no sevis, kas nav attaisnojama (Kušķe, 2013, 5).

Saskarsme sākas ar cilvēku savstarpēju uztveri un savstarpējo sapratni, kas realizējas visā saskarsmes laikā (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 296).

Pirmsskolas vecuma bērni saskarsmes prasmes un iemaņas ar pieaugušajiem un vienaudžiem turpina apgūt savstarpējā komunikācijā. Pieaug bērnu vēlēšanās būt patstāvīgiem un neatkarīgiem. Bērni savas patstāvības vajadzības apmierina rotaļā. Tomēr šajā vecumposmā pieaugušais ir bērna galvenā autoritāte. Pieaugušais ar savu paraugu rada izpratni par apkārtējo lietu būtību un morāles normām. Bērns cenšas tās ievērot vai ignorēt, kas atspoguļojas bērna uzvedībā (Svence, 1999, 94 - 95).

Vairāki autori S. Tūbele, T.Landra, I.Šūmane u.c. (2013, 38) uzsver, ka par saskarsmes motivācijas pamatu kļūst vēlme būt novērtētam, vēlme sasniegt panākumus, konkurēt ar vienaudžiem. Bērnos veidojas pienākuma un atbildības sajūta, viņi iemācās iesākto darbu pabeigt līdz galam, veidojas prasmes izvērtēt labo un ļauno, kā arī darboties patstāvīgi.

Bērniem, kam ir traucēta skaņu izruna, rodas ierobežojumi verbālajā pašapliecināšanās saskarsmē. Ja pieaugušais neadekvāti uztver bērna runas traucējumus, tas var negatīvi ietekmēt savstarpējo attiecību kopumu, tā veidojot bērna emocionālo, gribas un motivācijas mazbriedumu (Miltiņa, 2017, 25).

Darba autore guvusi pieredzi, novērojot, ka bērni ar skaņu izrunas traucējumiem savstarpēji komunicē ar vienaudžiem gan rotaļās, gan ikdienas saskarsmē. Bērni neapzinās savu nepareizo skaņu izrunu, ja bērns ir drošs, atvērts, ar netraumētu pašapziņu, tad viņu uzklausa,

pieņem rotaļās un neveidojas nekādas savstarpējās nesaskaņas. Taču šie bērni ir ātrāk aizkaitināmi, ātrāk nogurdināmi, traucēts uzmanības noturīgums. Ja bērns ir kautrīgs, tad nespēj atvērties svešā vidē, ir nepārlicināts par sevi, tad arī komunikācija ar vienaudžiem neveidojas, viņš atturas sazināties verbāli, vairāk spēlējas viens pats, neiesaistoties kopīgās rotaļās, ir novērotājs. Baidās runāt auditorijas priekšā.

Jebkurā vecumā, īpaši vecākajā pirmsskolas vecumā, ļoti svarīga ir bērna **emocionālā attīstība**. No tā ir atkarīgs bērna mācību process, attieksme pret sevi un apkārtējo pasauli.

Emocijas ir cilvēka subjektīvā pasaules vērtēšana, tie ir pārdzīvojumi, apzinātas un neapzinātas cilvēka subjektīvās reakcijas uz iekšējo un ārējo kairinātāju iedarbību, kas izpaužas žestos, mīmikā, valodā (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 94).

Pirmsskolas vecumā bērniem raksturīgas ir divējādas emociju izpausmes – vienlaikus viņi var būt gan līdzjūtīgi, gan dusmoties, kā arī nekontrolēt savu rīcību un būt izpalīdzīgi (Svence, 1999, 89-90). Autore uzsver, ka pastāv vairāki kritēriji, kuru neievērošana ierosina bērna emocionālās attīstības problēmas, tas ir mīlestības, audzināšanas un gādības trūkums, bērna primāro vajadzību (ēdiena, siltuma, apģērba, aizstāvības) apmierināšana, bērna iekšējās pasaules un dotību attīstīšana, sociālo iemaņu veidošana, kas ļauj veidot prasmes kontaktēties ar citiem un uzņemties atbildību.

Bērna emocionālā labklājība ir cieši saistīta ar vajadzību pēc mīlestības un atzinības. Tas veido bērna pašapziņu un ietekmē pozitīvo emociju veidošanos. Šo vajadzību pamats veidojas katra bērna ģimenes vidē (Мухина, 2003, 42)

Bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem veidojas ierobežotas spējas komunicēt ar citiem, tas rada mazvērtības kompleksus un ietekmē bērnu vēlmi runāt. Nereti bērni noslēdzas sevī, kļūst kautrīgi un klusi, taču var gadīties arī pretējā situācija, kad viņi uzturas nekaunīgi, vēlas panākt, lai viss notiktu pēc viņu noteikumiem (Gene, 1995, 4).

Iepazīstot vecāka pirmsskolas vecuma bērnu raksturojumu veseluma skatījumā, darba autore secina, ka pieaugušais ar savu attieksmi, komunikāciju un motivāciju palīdz bērnam kļūt par vispusīgi attīstītu personību, veidojot pašapziņu, attīstītot psihiskos procesus.

1.3. Dažādu pedagogisku paņēmienu izmantošana fonemātiskās uztveres pilnveidē vecākajā pirmsskolas vecumā bērniem ar vidējo mēleņu izrunas traucējumiem.

Fonemātiskā uztvere (runas uztvere) ir speciāla prāta drabība fonēmu diferencēšanai un vārda skaņu sastāva noteikšanai (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 290).

Pēc I.Miltiņas rakstītā (2017, 9-10) fonemātiskā uztvere pēc darbības ir tuva fonemātiskās dzirdes augstākajai pakāpei. Tā veic daudzveidīgu valodas skaņu savienojumu uztveršanu mutvārdu un rakstu veidā.

S. Tūbele iesaka (2002, 46) fonemātiskās uztveres pārbaudi veikt pēc šādiem paņēmienu, pirmkārt, veicot fonemātiskās analīzes pārbaudi, kuras laikā novēro, vai:

1. bērns spēj uztvert noteiktus vārdus starp citiem vārdiem (dod iepriekš norunātu signālu):
2. spēj uztvert vienkāršas instrukcijas;
3. spēj saklausīt noteiktu skaņu zilbēs un vārdos;
4. spēj atkātot noteiktu zilbju rindu ar vairākiem elementiem;
5. var izklauvēt un uztvert ritmu, atkārtot pēc parauga, izklauvēt zilbju skaitu vārdā;
6. noteikt skaņu skaitu vārdā (veido sarežģītības pakāpes);
7. veidot vārdus ar noteiktu skaņu.

Vidēji izteiktu fonemātiskās uztveres traucējumu gadījumos bērns varēs izdalīt skaņas no vieglākiem vārdiem, bet sarežģītu vārdu fonētiskā analīze sagādās grūtības. Dziļa fonemātiskās uzmanības nepietiekamība redzama, ja bērns nedzird skaņas vārdā, nespēj atšķirt atšķirības starp vārda skaņu elementiem, bērns vārdā spēj saklausīt tikai akustiski spēcīgus elementus, piemēram, patskaņus (Kuške, 2013, 14).

I. Miltiņa un S. Pastare (1995, 9) uzskata, ka fonemātiskā uztvere veidojas pakāpeniski, paralēli skaņu izrunas apguvei, sākumā bērni diferencē patskaņus un līdzskaņus, tad cietos, mīkstos līdzskaņus, beidzot sonoros, šņāceņus un svelpeņus.

Krievu logopēde L. Kozireva norāda, ka, lai sekmētu skaņu analīzes attīstīšanos, nepieciešams ievērot pēctecību (izdalīt skaņu no vārda, noteikt pirmo skaņu vārdā, pēdējo skaņu, noteikt skaņas atrašanās vietu vārdā - vārda sākumā, vidū, beigās), veikt pilnu skaņu analīzi (sākot ar vārdiem, kas sastāv no divām, trim skaņām; vārdi, kas sastāv no divām zilbēm, divām atvērtām zilbēm, tikai tad trīs zilbju vārdos) (Козырева, 2001, 19).

Darba autore uzsver, ka, lai sekmīga būtu fonemātiskās uztveres attīstība, primārais uzdevums ir panākt pareizu skaņu izrunu. Ja pareizā skaņu izruna nav apgūta un nostiprināta, nevar pilnveidoties pareiza fonemātiskā uztvere. Sekmīgus rezultātus bērna runas traucējumu

korekcijā var iegūt, ja veikta padziļināta runas izpēte un izvērtēšana. Iegūtais rezultāts ļauj veidot bērna korekcijas darba uzdevumus, kā rezultātā tiek sasniegts mērķis – panākta bērna pareiza skaņu izruna.

Lai sekmīgāk notiktu iepriekš minēto problēmu novēršana, darbā tiek izmantoti dažādi pedagoģiski paņēmieni.

Rotaļa ir viens no paņēmieniem fonemātiskās uztveres pilnveidošanā. Tā pirmsskolas vecumā ir svarīgākais un galvenais darbības veids, ar rotaļas palīdzību, iesaistot visas maņas (dzirdi, tausti ožu, garšu), tiek izzināta apkārtējā pasaule.

Pēc J.Lūses, I. Miltiņas un S. Tūbeles rakstītā (2012, 280) rotaļai ir interesanta, izklaidējoša rakstura darbība, kas īsina laiku redzesloka paplašināšanai. Logopēdijā rotaļu izmanto kā metodi bērna attīstības līmeņa diagnosticēšanai, interešu noteikšanai un kā runas attīstības korekcijas līdzekli.

Rotaļa ir darbību kopums, ko veic, lai izklaidētos, saņemtu prieku, tai iztēlē veidojas dažādas situācijas un objekti, kur tiek atdarinātas norises no cilvēku, dzīvnieku dzīves. Rotaļa ir brīva bērna darbība, kur galveno lomu ieņem iztēle (Dzintere, Boša, 1997, 16). Rotaļas pētnieces D. Dzintere un R. Boša uzsver, ka vecākajā pirmsskolas vecumā bērna attīstības pakāpe saistās ar „es protu”, „es gribu”, „es zinu”, „es gribu būt labs draugs, labs bērns...”

Īpašu uzmanību pedagogi velta, izstrādājot rotaļas precīzai skaņu, vārdu, frāžu izrunai skaļi, kā arī tiem vārdiem, kas izrunājami līdzīgi pēc skanējuma. Rotaļās uzmanība tiek veltīta fonemātiskās uztveres pilnveidošanai, kurās nepieciešams noteikt, kāda skaņa vārdā izlaista vai ir lieka, kādas skaņas atšķiras noteiktos vārdos (*piem., māja – kāja*). Mērķis šādās rotaļās ir vingrināties izolēto skaņu izrunā un attīstīt fonemātiskos procesus (Максакова, Тумакова, 1983, 51).

Vairāku grāmatu autore B.Brice, pamatojoties uz neirologu un psihologu pētījumiem, secina, ka progresīvas rotaļas apstākļos ar aktīvu bērnu darbību iegaumēšanas iespējas ir lielākas un izziņas process paātrinās. Rotaļa palīdz apgūt jaunas zināšanas, izzināt svešo, neiepazīto, iedrošināt patstāvīgi iegūt mācību pieredzi. Pedagogam jābūt ziņošam par plānoto mācību procesu, jāzina bērnu individuālās spējas, jāpārzina rotaļu attīstošie kritēriji un sarežģītības pakāpes, lai sasniegtu vēlamu rezultātu un apgūtu programmu (Brice, 2013, 2017).

Logopēde E. Krauze uzskata, ka spēles fonemātiskās dzirdes attīstības sekmēšanai ieteicamas bērniem jau pēc 3 gadu vecuma, jo attīstīta fonemātiskā dzirde nepieciešama bērnam, lai apgūtu valodas skaņas, kā arī sekmīgai mutiskās un rakstu runas apguvei (под редакцией Волковой, 605 - 610).

Pēc darba autores domām, rotaļas bērniem sniedz izglītojošu, attīstošu un sociālu nozīmi, tajās attīstās vēlme darboties, palielinās aktivitāte, veidojas pašapziņa un gandarījums par paveikto, kā arī savstarpējs kontakts un komunikācija ar pieaugušo. Bērniem rotaļās attīstās visi psihiskie procesi, veidojas un paplašinās valodas kultūra. Rotaļa prasa no pedagoga spēju apmācības laikā būt kopā ar bērniem, sasniedzot izvirzītos runas attīstības uzdevumus. Rotaļai jābūt pēc iespējas neuzspiestai, brīvai, kas bērniem ļauj atbrīvoties, būt radošiem. Logopēdisko nodarbību laikā pedagogs pievieno rotaļu elementus, kas veic korekcijas darbu skaņu izrunā, vienlaikus caur rotaļu tiek veikta izzinoša un koriģējoša darbība.

Darba autore novērojusi, ka vecākajā pirmsskolas vecumā izteiktākā rotaļa ir sižeta – lomu rotaļa. Tajās bērns izspēlē savu pieredzi par apkārtējo vidi, atdarina pieaugušo darbību. Tāpēc pieaugušajam ir liela loma bērnu priekštata veidošanai par apkārtējo pasauli.

Sižeta lomu rotaļas jeb radošās rotaļas ir tās, kurās bērns atspoguļo un apgūst sabiedrisko pieredzi, cilvēka dzīves un darbības normas. To struktūrā ietilps lomu attiecības, ko uzņemas rotaļu partneri, priekšmetu izmantošana rotaļās - reālos priekšmetus aizvieto ar nosacītiem. Pilnveidojas bērnu sajūtas, uztvere, attīstās domāšana, iztēle, runa un griba. Sižeta lomu rotaļu vienojošais faktors, kas apvieno visus aspektus ir loma (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 308).

Viens no rotaļas virzieniem ir didaktika, kas izpaužas noteiktos uzdevumos. Didaktiskās rotaļas, veids, kā veicināt bērnu izziņas aktivitāti, šo rotaļu laikā bērni iepazīstas ar priekšmetu īpašībām, noskaidro savus priekšstatus par apkārtējo pasauli, pilnveidojot novērošanas spējas un visu psihisko procesu attīstību (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 281).

Rotaļa ir viens no bērnu darbības veidiem, ko izmanto pieaugušie ar mērķi pirmsskolas vecuma bērnu apmācībai un audzināšanai, izmantojot priekšmetus dažādos paņēmienos un apmācības līdzekļos. Vispirms bērni iepazīst izzinošās rotaļas, vēlāk sižeta lomu (atveidojošās) rotaļas (под редакцией Новоселовой, 1989, 3 – 5).

Pēc vairāku krievu pedagogu atziņām T.B. Epifanceva, T.E. Kiseļenko u.c. (2006, 279), rotaļa ir metode, kur rotaļāšanās apmācības periodā saistās ar izskaidrojumiem, paraugiem, norādījumiem un jautājumiem. Rotaļās var tikt izmantota dziedāšana, kustību elementi, ņemot vērā bērnu individuālās rakstura iezīmes un runas traucējuma pakāpi. Vadošā loma rotaļu organizēšanā pieder pedagogam, kurš izvēlas sižetus atkarībā no uzstādītā mērķa un uzdevumiem korekcijas darbā.

Rotaļa veicina bērna vēlēšanos izzināt, uzzināt, izteikt savu spriedumu. Pedagoģiskajā procesā ir jāveicina augsta emocionālā tonusa sasniegšana, lai bērnam būtu iespēja izjust izziņas prieku, kurā lielu nozīmi ieņem prasme organizēt bērnus aktīvai darbībai, izvēloties piemērotas metodes, paņēmienus un kvalitatīvu saskarsmes līmeni. Pedagogam jāprot veidot saskarsme

ar bērnu grupu, jāparedz katra bērna spējas un interes aktīvai darbībai. Runas attīstīšanā līdz ar saskarsmes un gnostiskajām prasmēm nozīmīga loma ir konstruēšanas – projektēšanas iemaņām (Dzintere, 1990, 5 – 6).

Pirmsskolas vecumā valodas rotaļas var iedalīt divās grupās:

1. rotaļas, kas virzītas uz bērna vispārēju orientāciju apkārtējā vidē un vārdu krājuma veidošanu,

2. rotaļas, kas virzītas uz bērna skaņu izrunas kultūru

Tajā pašā laikā visas rotaļas tiek veidotas ar sarežģītības pakāpēm, uzdevumiem un metodēm. Vārdu krājuma paplašināšana cieši saistīta ar bērna apkārtējās pasaules, lietu, parādību izzināšanu, krāsu apguvi, priekšmetu grupēšanu. Skaņu izruna kultūrā neietilpst tikai precīza skaņas izruna, tā saistās ar precīzu skaņas, vārda, frāzes izrunu, runas tempu un gramatiku, kā arī runas jeb fonemātisko dzirdi (Швайко, 1983, 3 – 6).

D. Dzintare un R.Boša (1997, 25 – 26) uzsver, ka rotaļām jābūt daudzveidīgām, īpaši pirmajos dzīves gados bērnam interesē rotaļu saturs, vēlāk sāk interesēt rotaļas izvirzītie uzdevumi.

Vingrinājumi ir viena no praktiskajām metodēm, ko izmanto logopēdijā, lai veicot vienveidīgus, regulārus uzdevumus, nostiprinātu un pilnveidotu prasmes un iemaņas, iegūtu fizisku vai psihisku īpašību spēju (Lūse, Miltiņa, Lūse, 2012, 366).

Vingrinājumi ietver sevī vairākkārtēju dažādu uzdevumu atkārtošānu. Vislielāko efektu vingrinājums dod, lai nostabilizētu balsis satraukumu un artikulāciju, kā rezultātā tiek sagatavots runas aparāts dažādu skaņu izrunai. Lai logopēdiskais darbs būtu pēc iespējas rezultatīvāks, nepieciešams ievērot dažus nosacījumus: bērnam jāizprot vingrinājuma mērķis, tie jāveic sistemātiski, gan kopā ar logopēdu, gan mājās, jāveido grūtības pakāpes atbilstoši bērna vecumam, patstāvīgi jāveic uzdevumi pēdējos darbības posmos, nepieciešams bērnam dot uzslavas un pamudinājumu (Епифанцева, Киселенко и д.р., 2006, 278 – 279).

Logopēda darbā, lai bērnu valodā pilnveidotos atsevišķu skaņu izruna, attīstītos runas ritms un temps, nostiprinātos pareiza elpošana, pilnveidotos fonemātiskā dzirde, darbotos artikulācijas aparāts un izrunātu vārdus ar sarežģītu struktūru, nepieciešams veikt vingrinājumus runas aparātam un sejas muskulatūrai (Celmiņa, 2008, 4).

Artikulācijas aparāta vingrinājumi ir šādi:

1. vingrinājumi mēlei,
2. vingrinājumi lūpām un vaigiem (mīmika)
3. vingrinājumi elpošanai,
4. vingrinājumi balsis saišu attīstībai,

5. vingrinājumi aukslējām un ūkai

Pirms sāk nostiprināt kādu muskulatūras daļu, svarīgi noteikt tās jūtīgumu. Uzmanību nepieciešams koncentrēt uz orofaciālo zonu, tā veicina takliti kinētisko un proprioceptīvo uztveri. Svarīgi uzmanību pievērst katra vingrinājuma kustību kvalitātei, lai tās būtu koordinētas un harmoniskas. Vingrinājumi orofaciālo muskuļu grupu tonizē un harmonizē, vienlaicīgi uzlabojot muskuļu elastību (Adamsa, Struka u.c., 1994, 7).

Apskatot artikulācijas aparātu, svarīgu uzmanību pievērš bērna mēlei, vai spēj to pacelt aiz augšējiem priekszobiem, cik aktīvi darbojas mēle izpildot dažādus vingrinājumus. Ja nav traucēta skaņu izruna, tad arī artikulācijas aparāta darbība nav traucēta (Baumane 2014, 8)

Logopēdiskajās nodarbībās tiek iekļauti artikulācijas aparāta vingrinājumi, kas norisinās rotaļu formā, tos var saukt arī par „artikulāro vingrošanu” (Филичева,Чевелева 1987, 91), kur mērķis saistās ar pilnvērtīgu artikulācijas aparāta attīstību un kustību, precīzai skaņu izrunai. Ar tās palīdzību tiek apvienotas vienkāršas kustības ar sarežģītām, lai spētu izrunāt sarežģītas fonēmas. Visu artikulācijas sistēmu var iedalīt divās daļās: statiskie un dinamiskie. Pie statiskajiem pieder šādi vingrinājumi „Lāpstiņa”, „Adatiņa”, „Kalniņš”. Pie dinamiskajiem vingrinājumiem pieder „Pulkstenis”, „Zirdziņš”, „Šūpoles”, „Krāsotājs” „Sēnīte”.

Pēc darba autores domām, veicot artikulācijas aparāta vingrinājumus, svarīgi vingrināt to muskuļu daļu, kura saistīta ar esošās fonēmas neizrunāšanu. Vingrinājumu veikšana notiek pakāpeniski. Svarīgi, lai bērns redzētu, kā darbojas viņa artikulācijas aparāts, tādēļ viens no priekšmetiem logopēda kabinetā ir spogulis. Logopēds demonstrē – bērns atkārto.

Vidējo mēleņu izrunai svarīgākais artikulācijas aparāta vingrināšanā ir mēles vidusdaļas pacēlums, to attīsta šādi vingrinājumi „Dusmīgais kaķītis”, „Jūras viļņi”, „Slidkalniņš”, „Spolīte” (Miltiņa, 2005, 236), (skat.1. pielikumu).

Runas orgānu vingrinājumi ir sistēma, ko pēc logopēda ieteikuma bērns izpilda vienu vai vairākas reizes dienā. Tajā ietilps runas orgānu aktīvie vingrinājumi, runas orgāna aktīvi pasīvie vingrinājumi un runas orgāna pasīvie vingrinājumi (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 286).

Vingrinājumi jāveic noteiktā secībā, pēc vingrinājumiem, kuri stipri aktivizē mēles muskuļus, nepieciešams veikt vingrinājumus, kas to atbrīvo (žāvāšanās). Visiem vingrinājumiem piemīt terapeitisks mērķis. Ar vingrinājumu palīdzību panāk jaunas artikulācijas aparāta kustības un atjauno aizmirstās un mazaktīvās funkcijas (Adamsa, Struka u.c. 1994, 7).

Viens no vingrinājumu veidiem, kas stimulē un attīsta runu ir sīkās motorikas attīstīšana, kurā ietilps delnas un pirkstu muskulatūru.

Pēc I.Miltiņas un S.Pastares (1995,63) bērnu valodas attīstība cieši saistīta ar sīkās muskulatūras darbību, kas pamatojas uz centrālās nervu sistēmas darbību (CNS).

Logopēds korekcijas darbā, veidojot kustību kinestētisko pamatu pievērš uzmanību roku delnu un pirkstu noteiktām pozīcijām. Logopēdijā pārveidotā veidā tiek izmantoti arvien no jauna veidoti īpaši, mērķtiecīgi virzīti roku vingrinājumi runas kustību darbības virzīšanai. Izdalot statiskos un dinamiskos rotaļvingrinājumus (Miltiņa, 2005, 239 – 240).

B. Brice (2007, 9) uzsver, ka, skandējot dažādus ritma vingrinājumus, var variēt ar tempu un dinamiku, tas ir paātrinot vai palēninot runas un kustību tempu, mainīt balss skaļumu. Vecākajā pirmsskolas vecumā vēlams izmantot skanošos žestus (kāju piesitieni, plaukstu piesitieni, knipji utt.), kas papildina ritma runu. Vienu literāro darbu var izmantot kā pirkstu vingrinājumu rotaļu, gan kā dikcijas, artikulācijas vingrinājumu logopēdiskajā nodarbībā, gan kā ritma un kustību koordinācijas vingrinājumus. Izmantojot skanošos žestus, bērniem attīstās kustību koordinācija un ritma izjūta.

Vingrinājumi, kas pilnveido bērna fonemātiskās uztveres attīstību (skat.2. pielikumu) un sīkās pirkstu muskulatūras attīstīšanu vidējo mēleņu izrunā un runas traucējumu korekcijā skatāmi pielikumā (skat. 5.pielikumu).

Modelēšana - izziņas metode, kur pētāmo objektu aizstāj ar modeli (Miltiņa, 2017, 6).

Tā ir metode, kurā tiek veidoti modeļi un tie tiek izmantoti tālākā formēšanā pie objektu veidošanas, saistībā ar atsevišķu elementu turpmāku savstarpēju darbību. Parasti šo metodi izmanto pie skaņu labošanas sākotnējās mācīšanas, kad tiek izmantotas dažādi grafiskie paņēmieni, veidotas shēmas teikumos, skaņu sastāva noteikšanai vārdos. Modelim jāatbilst bērna vecumam un jābūt sasniedzamam. Ļoti svarīgi logopēda darbā ir kvalitatīvi uzskates materiāli (Епифанцева, Киселенко, 2006, 279).

Latviešu literārajā valodā ir 48 skaņas: 12 patskaņi (monoftangi), 10 divskaņi (diftongi), 26 līdzskaņi (konsonanti). Pēc aktīvā runas orgāna līdzskaņus grupē (lūpeņi, mēleņi), līdzskaņus grupē arī pēc artikulācijas vietas (bilabiāli, labiodentāli, dentāli, alveolāri, palatāli, velāri), pēc artikulācijas veida (spraudzeņi, slēdzeņi), pēc mīksto aukslēju stāvokļa (orāli, nazāli), pēc trokšņa un toņa elementu attieksmēm (troksnenis, skanenis) un pēc balsu saišu līdzdalības (troksnenis, skanenis) (Miltiņa, 2005, 49).

Vidējie mēleņi ir līdzskaņi, kuru izrunā darbojas mēles vidējā daļa. Mēles vidus daļa paceļas pret cietajām aukslējām un veido lēzenu pusapli. Skaņas izrunā aktīvi iesaistās lūpas (Miltiņa, 2017, 18). Pie vidējiem mēleņiem pieder skaņas - **Ģ, Ķ, Ļ, Ņ, Ķ** (Laua, 1997, 49), atsaucoties uz darba autores diplomdarba tēmu, uzmanība tiek vērsta skaņu **Ķ** un **Ģ** koriģējošajai darbībai (skatīt 3. tabulu).

3.tabula Vidējo mēleņu iedalījums (pēc Laua,1997)

Mēleņi		
Priekšējie	Vidējie	Pakaļējie
T - D	Ḳ – Ḡ	K- G
N	Ṇ	H
S - Z	Ḷ	
C - DZ	J	
Š – Ž		
Č – DŽ		
L		
R		

Pirmsskolas vecumposma sākumā lielākajai bērnu daļai vērojama skaņu nepareiza izruna. Novēro svelpeņu, šņāceņu un sonoro skaņu **R** un **L**, retāk mīkstinājuma un jotacisma izrunas traucējumus (Miltiņa, Pastare, 1995, 9), jotacisms pieskaitāms pie vidējo mēleņu klasifikācijas.

Vairākas autores: I. Miltiņa (2005, 155) un A. Baumanē (1976, 37) uzsver, ka vidējo mēleņu **Ḳ** un **Ḡ** nepareiza izruna un aizstāšana ir sastopama bieži, kļūdas vēlāk tiek saglabātas rakstos. Autores uzsver, ka šie ir biežāk aizstājami līdzskaņi un kļūdas to atšķiršanā saglabājas visilgāk. Skaņu **Ḳ** kropļojumu dēvē par kapacismu, minēto skaņu aizstāšanu par parakapacismu (*ķirbis – čirbis*), bet skaņas **Ḡ** izrunas traucējumu par gammacismu, minēto skaņu aizstāšanu par paragammacismu (*kuģis – kudžis*). Vidējie mēleņi tiek aizstāti ar priekšējiem mēleņiem **Č**, **DŽ**.

Skaņas Ḳ fonemātiskais skatījums. Platāls vidējais mēlenis, eksplozīvs slēdzenis, troksnenis, nebalsīgs slēdzenis (Miltiņa, 2005, 154).

Skaņas Ḳ logopēdiskā analīze pēc Miltiņa (2005, 154), kur artikulējot šo skaņu lūpas tiek pastieptas uz priekšu, kas ļauj mēles vidējās daļas pacēlumu veidot uz augšu, zobu rindas ir tuvinātas. Darbojoties mēles vidējai daļai, tā ir pacelta pret cietajām aukslejām un veido slēgumu (skat. 1. attēlu), mēles gals atrodas pie apakšējiem priekšzobiem, izelpas laikā izelpotā gaisa plūsma pārrauj mēles vidējās daļas un cieto aukslēju slēgumu. Izrunas laikā balss saites nevibrē. Skaņu artikulējot lūpas pavērtas smaidā (Miltiņa, 2017,18).

1.attēls.Skaņas Ḳ artikulācijas profils

Skaņas Ģ fonētiskais skatījums. Palatāls vidējais mēlenis, eksplozīvs slēdzenis, troksnenis, balsīgs līdzskanis (Miltiņa, 2005, 154)

Skaņas Ģ logopēdiskā analīze. Šī skaņa ir balsīga un to artikulē līdzīgi skaņai Ķ (Laua, 1997, 50). Izrunājot skaņu Ģ, lūpas ir izstieptas smaidā, kas ļauj mēles vidējās daļas pacēlumu veidot uz augšu, zobu rindas ir tuvinātas. Darbojoties mēles vidējai daļai, tā ir pacelta pret cietajām aukslejām un veido slēgumu (skat. 2. attēlu), mēles gals atrodas pie apakšējiem priekšzobiem, izelpas laikā izelpotā gaisa plūsma pārrauj mēles vidējās daļas un cieto aukslāju slēgumu, izrunājot skaņu Ģ, balss saites vibrē (Miltiņa, 2005, 154).

2.attēls. Skaņas Ģ artikulācijas profils

Darba autores pieredze ar vecākā pirmsskolas vecuma bērniem rāda, ka bērniem kuriem nav izdevies apgūt pareizu skaņu Ķ un Ģ izrunu ir vāji attīstīta mēles muskulatūra, kas vidējo mēleņu izrunā ir svarīgs rādītājs.

Koriģējoši attīstošā darbība ir mērķtiecīgs un regulārs pedagoģiskās darbības process, kura laikā logopēds veic precīzu bērna runas un valodas izpēti, novērš esošos skaņu izrunas traucējumus, panāk bērna valodas un psihisko procesu attīstību, sekmē pozitīvu attieksmi savstarpējā saskarsmē ar bērnu, pirmsskolas skolotājiem un personālu, kā arī ar bērna vecākiem.

2. Logopēda korigējoši attīstošā darbība fonētiski fonemātisko traucējumu novēršanai bērnu grupā

2.1. Pētījumā izmantotās metodes

Pētījums tiek veikts X pirmsskolas izglītības iestādē. Tajā ir grupa bērniem ar runas un valodas traucējumiem (15 bērni) un 6 bērni ar valodas traucējumiem integrēti grupās ar vispārējo pirmsskolas programmas apguvi. Vecākā pirmsskolas vecuma bērni ar runas traucējumiem ir 15, to skaitā 5 bērni ar vidējo mēleņu izrunas traucējumiem.

Pētījums veikts no 2017. gada septembra līdz 2018. gada martam.

Pamatojoties uz pētījuma pirmajā daļā izmantotajām atziņām, darba autore praktiskajā daļā izmanto šādas empīriskās metodes

novērošana,
bērna runas logopēdiskā izpēte,
dokumentu izpēte,
pedagoģiskā izmēģinājuma darbība,
pētījumu datu analīze

Kā pirmo metodi pētījuma veikšanai, darba autore izmanto novērošanu.

Novērošana ir mērķtiecīgs izziņas process, kurā kaut ko izziņa un secina (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 216). Šī ir visplašāk lietotā metode pedagoģiskajā izpētē, kas palīdz pedagogam vistiešāk iepazīt bērnu savstarpējā saskarsmē. Pedagoģisko spēju atklāj profesionāla īpašība – vērojums, spēja pamanīt raksturīgo. Novērošanā izšķir vairākus veidus: tiešo, netiešo atklāto, slēpto. Kuru no novērošanas veidiem izmantos, ir atkarīgs no pētāmā objekta (Albrehta, 1998, 32). Darba autore šo metodi izmanto apakšnodaļā 2.2., izzinot bērnus pedagoģiski un psiholoģiski, vērojot dažādos darbības procesos, saskarsmē ar vienaudžiem un pedagogu.

Bērna runas pedagoģiskā izpēte ir sistemātiska un rūpīga bērna runas pārbaude, kurā precīzi iegūtie dati nosaka logopēdiskā korekcijas darba virzienus, kā arī izvirzīto mērķu sasniegšanu. Logopēds analizējot bērnu runas attīstības īpatnības, ievēro un ņem vērā ne tika valodiskās darbības veseluma izpausmes, bet arī katra bērna psiholoģisko un pedagoģisko izpausmju kopumu, kur sekundārais uzslāņojums var parādīties primārā – skaņu izrunas traucējuma – radītās sekas (Miltiņa, 2005, 61). Šo metodi darba autore izmanto apakšnodaļā 2.2., lai precīzi veiktu skaņu izrunas traucējumu izpēti un iegūto datu apkopojums ļautu noteikt bērna turpmāko logopēdiski korigējošo attīstības darbību un sasniegt izvirzīto mērķi.

Dokumentu izpēte ir viena no metodēm, kas pētniekam var sniegt objektīvas ziņas, to lieto apvienojumā ar citām pētīšanas metodēm (Albrehta, 1998, 77). Šo metodi darba autore izmanto apakšnodaļā 2.2., veicot informācijas apkopošanu bērnu veselības kartēs.

Pedagoģiskā izmēģinājuma darbība ļauj izziņāt un analizēt cēloņseku saistības un sakarības, kā arī noskaidrot jaunas parādības un faktus, uzkrājot tos vajadzīgajā daudzumā (Albrehta, 1998, 16). Šo metodi darba autore izmanto 2.3. nodaļā, dažādu vingrinājumu, rotaļu izvēlē un atlasē, lai korekcijas darbs attīstošajā darbībā būtu atbilstošs bērna individuālajām īpatnībām un vajadzībām.

Pētījuma datu analīze dod iespēju analizēt, apkopot un novērtēt pedagoģiskās izmēģinājuma darbības ietekmi uz skaņu izrunas korekciju (Jurgena, 2002, 49). Šo metodi darba autore izmanto 2.4. apakšnodaļā, lai parādītu logopēda korekcijas darbu attīstības dinamiku.

2.2 Bērnu grupas logopēdiskā pārbaude, izmantojot izstrādātos kritērijus

Bērnu runas pārbaudes darba autore veic balstoties uz I.Miltiņas un S. Tūbeles izveidotajām runas un valodas pārbaudes sistēmām (Miltiņa, 2005, 61; Tūbele, 2012, 36).

Bērnu runas pārbaude notiek divos posmos: **frontāli**, kurā bērnus novēro grupas rotaļnodarbībās, pastaigas laikā, komunikācijā ar vienaudžiem un skolotājiem. Uzklauti grupas skolotājas un personāla vērojumi par bērnu darbību un uzvedību dažādās situācijās. Šie vērojumi dod iespēju bērniem atklāt dažādas saskarsmes situācijās, ļauj izvērtēt bērna spējas, valodu un attīstību ikdienas ritmā (skat. 3. pielikumu). Bērna **individuālo** (padziļināto) runas izpēti darba autore veic pēc savas veidotās skaņu pārbaudes kartotēkas (skat.4., 4.1., 4.2. pielikumus). Bērniem, kas apmeklē valodas grupu, ikvienam ir skaņu izrunas traucējumi. Individuālās pārbaudes ļauj izziņāt bērna skaņu izrunas traucējumus kopumā, fonemātisko procesu attīstību, vārdu krājuma atbilstību, gramatiskās runas uzbūvi un saistītās runas attīstību. Iegūtie rezultāti tiek apkopoti 4. tabulā (sk.4.tabulu). Pētījumā iesaistītajiem bērniem vārdi ir mainīti personas datu aizsardzības nolūkos.

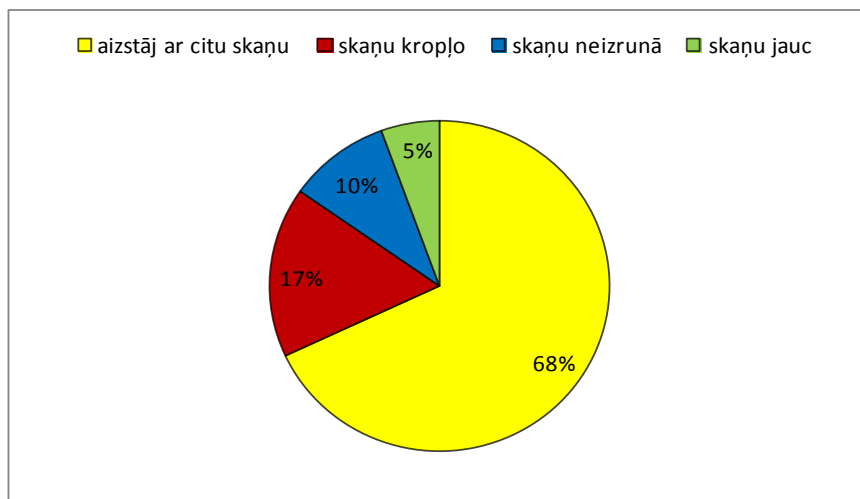
4.tabula. Bērnu skaņu izrunas pārbaudes rezultāti 2017.gada septembris

Nr.	Bērnu vārdi	Skaņas																											
		S	Š	Z	Ž	C	Č	DZ	DŽ	R	L	T	D	P	B	Ķ	G	Ņ	Ļ	J	K	G	H	F	V	M	N		
1	Stefānija		S		Z					L					Č		N												
2			S		Z									P															
3	Jēkabs														Č	DŽ													
4			T		D						R																		
5	Renārs				Š					L					Č	DŽ													
6				S										P															
7																													
8										L																			
9										L																			
10			s		Z						V						N	N	N										
11		T	T	T	T	T	T				V																		
12	Tomass		S		Z	T	T		Dz	L					Č	Dž	N	N	N						P				
13																													
14	Sonora									L					Č										V				
15										L	V																		

Izmantoto krāsu nozīme tabulā:

	aizstāj ar citu skaņu
	skaņu kropļo
	skaņu neizrunā
	skaņu jauc

Bērnu skaņu pārbaudes rezultātus izpētes sākumā, darba autore atveido procentuāli. Uzskatāmāk var atklāt, kāds skaņu izrunas traucējums ir vairāk konstatēts šiem bērniem (skat. 3. attēlu).

3. attēls. Skaņu izrunas pārbaudes rezultāti 2017.gada septembrī

Veicot padziļinātu skaņu izrunas pārbaudi, darba autore visiem 15 bērniem (100%) konstatē skaņu izrunas traucējumus. Bērniem vienlaicīgi ir vairāki skaņu izrunas traucējumi. Tie saistās ar skaņu kropļošanu (17%), skaņu jaukšanu (5%), skaņu neizrunāšanu (10%) un skaņas aizstāšanu ar citu skaņu (68%). Skaņu aizstāšana ar citu skaņu ir biežākais skaņu izrunas traucējuma veids, kurā no kopējā skaita 5 bērniem konstatēta skaņu **Ķ** un **Ģ** aizstāšana, 6 bērniem skaņu **Š** un **Ž** aizstāšana, 7 bērniem skaņas **R** aizstāšana, 4 bērniem skaņas **L** aizstāšana un diviem bērniem skaņas **F** aizstāšana.

Darba autore atklāj, ka visi bērni, kuriem konstatēti skaņu izrunas traucējumi, saņem regulāru logopēda palīdzību, taču pamatojoties uz izvēlēto darba tēmu, uzmanība tiks veltīta **vecākā pirmsskolas vecuma bērniem, kuri skaņu Ķ aizstāj ar Č un Ģ aizstāj ar DŽ** (fonētiski fonemātiskie traucējumi).

Skaņu Ķ aizstāj ar Č – Stefānija, Sonora.

Skaņu Ķ aizstāj ar Č un Ģ aizstāj DŽ – Jēkabs, Renārs, Tomass

Šiem bērniem nepieciešams veikt fonemātiskās uztveres pārbaudi, jo skaņu aizstāšana ir fonētiski fonemātisks traucējums. Pirms bērniem tiek veikta fonemātiskās uztveres pārbaude, darba autore iepazīstas ar ierakstiem veselības kartēs, lai konstatētu ārsta atzinumus par dzirdes traucējumiem. Veselības kartēs sniegtie ieraksti nevienam no bērniem nenorāda par dzirdes traucējumiem. I. Miltiņa (2005, 50), Paramanova (1997,103) uzsver, ka fiziskās dzirdes traucējums sekmē runas dzirdes funkcionālo mazspēju, kas savukārt kavē runas artikulācijas aparāta darbību. Vismazākā varbūtība pavājinoties dzirdei, var sekmēt skaņu diferencēšanas

grūtības (līdzskaņu jaukšana, svelpeņu un šņaceņu savstarpējo aizstāšana u. c.). Lai veiktu fiziskās dzirdes pārbaudi, darba autore izmanto S.Tūbeles piedāvāto metodiku (2002, 45 – 46), kurā fiziskā dzirde tiek pārbaudīta ar čukstus runu. Logopēds čukstus izrunā vārdus vai frāzes no dažādiem attālumiem, ņemot vērā, ka normālai dzirdei atbilst čukstu runas uztveršana no 6 – 7 metru attāluma. Veicot bērniem dzirdes pārbaudi, darba autore konstatē, ka **Renārs** čukstus runā precīzi nesaklausā līdzīgi skanošus vārdus, jauc balsīgos un nebalsīgos līdzskaņus, kā arī nediferencē patskaņu garumu (bēdas – pēdas, pīle – pile), precīzi čukstus vārdus var saklausīt no 3 - 4 metru attāluma. Darba autore secina, ka **Renāra dzirdes pazeminājums ir viegls** un iesaka vecākiem apmeklēt speciālistu un zēnam veikt dzirdes pārbaudi. Veiktā dzirdes pārbaude liecina, ka **Sonoras, Tomasa, Jēkaba un Stefānijas dzirde atbilst normai**.

Darba autore fonemātiskās uztveres pārbaudē pamatojas uz I.Miltiņas (2005, 66) ieteikto fonemātisko funkciju pārbaudi, kurā tiek doti 5 kritēriji, katrs ar diviem apakšrādītājiem. Bērna fonemātiskās uztveres līmeni nosaka pēc veiktās pārbaudes rezultātiem (skat. 5. tabulu).

**5.tabula. Fonemātiskās uztveres pārbaudes rezultāti 2017.gada septembrī
(I.Miltiņa 2005,66)**

Fonemātisko funkciju pārbaudes	Veicamie uzdevumi	Stefānija	Jēkabs	Renārs	Tomass	Sonora
Skaņu diferencēšana	Zilbju rindas atkārtošana	-	-	-	-	-
	Vārdu pāru atkārtošana	-	+	+	-	-
Elementāra fonemātiskā analīze	Patskaņa saklausīšana vārda sākumā	+	+	+	+	+
	Līdzskaņu saklausīšana vārda sākumā	-	+	+	+	-
Sarežģīta fonemātiskā analīze	Skaņas vietas noteikšana vārdā	-	+	-	-	-
	Skaņu secības noteikšana vārdā	-	-	-	-	-
	Skaņu skaita noteikšana	-	-	-	-	-
Fonemātiskā sintēze	Skaņu saliedēšana vārdā	-	+	+	+	-
Fonemātiskie priekšstati	Vārdu veidošana ar konkrētu skaņu	+	+	+	+	+
	Attēlu grupēšana	-	+	+	+	-
Veiktie uzdevumi		2	7	6	5	2

Apzīmējumi:

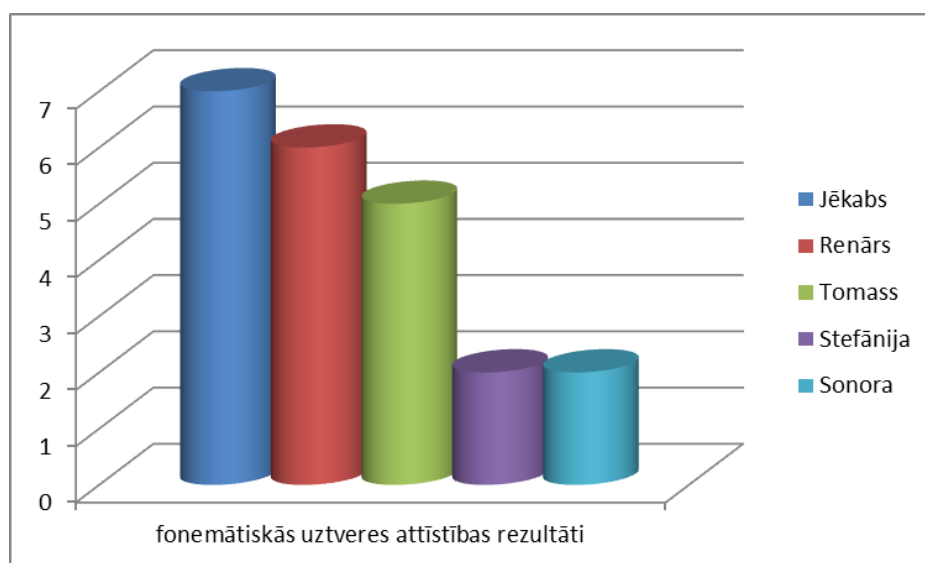
- bērns neatbild vai atbild nepareizi
- + bērns atbild pareizi

Darba autore fonemātiskās uztveres pārbaudē izvirza 10 uzdevumus, ja:

- bērns izpilda 8 un vairāk uzdevumus – augsts fonemātiskās uztveres līmenis,
- izpilda 6 – 7 uzdevumus – vidējs fonemātiskās uztveres līmenis,
- izpilda 5 un mazāk uzdevumus – zems fonemātiskās uztveres līmenis

Pēc veiktajiem pārbaudes rezultātiem, darba autore konstatē šādus fonemātiskās uztveres attīstības līmeņus:

- zems fonemātiskās uztveres līmenis ir trīs bērniem – **Sonorai** (veica 2 uzdevumus), **Tomasam** (veica 5 uzdevumus) un **Stefānijai** (veica 2 uzdevumus),
- vidējs fonemātiskās uztveres līmenis ir diviem bērniem – **Jēkabam** (veica 7 uzdevumus) un **Renāram** (veica 6 uzdevumus),
- augstu fonemātiskās uztveres līmeni nav sasniedzis neviens bērns (skat. 4.attēlu)

4.attēls. Fonemātiskās uztveres attīstības pārbaudes rezultāti

Darba autore novēroja, ka **Stefānijai** un **Sonorai** grūtības sagādā skaņu diferencēšana, elementāra fonemātiskā analīze (līdzskaņu saklausīšana vārda sākumā), sarežģītā fonemātiskā analīze, fonemātiskā sintēze un fonemātisko priekšstatu veidošanā attēlu grupēšana. **Tomasam** grūtības sagādā skaņu diferencēšana un sarežģīta fonemātiskā analīze. **Jēkabam** grūtības sagādā skaņu diferencēšana, kas saistās ar zilbju rindas atkārtošanu (ķa-ča-ķa) un sarežģīta fonemātiskā analīze, kur jānosaka skaņu secība un skaņu skaits vārdā. **Renāram** grūtības sagādā skaņu diferencēšana zilbju rindā, kā arī sarežģīta fonemātiskā sintēze. Diplomdarba autore secina, ka iepriekš minētajiem bērniem vidējo mēleņu izrunas traucējumu novēršanā un korigējoši attīstošajā darbībā svarīgi uzdevumi jāveic fonemātiskās uztveres pilnveidošanā un attīstīšanā.

Bērnu valodas attīstība un **fonemātiskā uztvere vidējo mēleņu traucējumu novēršanai sekmīgi noritēs, ja logopēda un bērna savstarpējais kontakts korigējoši attīstošajā darbībā būs pozitīvs, uz panākumiem vērsts.**

Balstoties uz teorētiskajā daļā gūtajām autoru atziņām, skaņu izrunas traucējumu noteikšanā, svarīgi novērtēt artikulācijas aparāta anatomisko stāvokli. Darba autore izmanto I. Miltiņas (2005, 63) un S.Tūbeles (2002, 40) perifērā artikulācijas aparāta uzbūves un kustīguma pārbaudi (skat. 6.tabulu).

6.tabula. Artikulācijas aparāta uzbūves un kustīguma pārbaude

Bērna vārds	Artikulācijas aparāta uzbūve un kustīgums					
	<i>Lūpas</i>	<i>Zobi</i>	<i>Mēle</i>	<i>Aukslējas</i>	<i>Ūka</i>	<i>Mīmikas muskulatūra</i>
Stefānija	N	N	bieza, liela	N	N	N
Sonora	N	N	bieza, liela	N	N	N
Jēkabs	N	prognatija	N	N	N	N
Renārs	mazkustīgas	mainās augšējie piena zobi	N	N	N	Sejas un mīmikas muskulatūra mazkustīga
Tomass	mazkustīgas	nav augšējo priekšzobu	šaura, mazaktīva	N	N	N

Apzīmējumi:

N – atbilst normai

Vērtējot pārbaudē iegūtos rezultātus, darba autore, secina, ka **visiem bērniem tiek konstatētas artikulācijas aparāta uzbūves anatomiskās un kustību īpatnības, kas traucē skaņu pareizu izrunu. Stefānijai un Sonorai aktīvākais runas orgāns – mēle ir bieza, liela, kas traucē sašaurināt mēles galu vingrinājumu „Dusmīgais kaķītis”, „Spolīte” veikšanai, kā arī aktīvi artikulēt. Jēkabam parādās žokļa uzbūves defekts, kā rezultātā veidojas nepareizs sakodiens, kur aukšžoklis ir izbīdīts uz priekšu (prognatija), kas rada nepareizu vairāku skaņu izrunu. Renāra artikulācijas aparāta mazkustīgums ir visizteiktākais, sejas mīmika ir vāja, grūtības veikt jebkuru vingrinājumu, kurā piedalās sejas un artikulācijas muskuļi. Tomasam izteikti plānas, mazkustīgas lūpas, ļoti neattīstīta mēles muskulatūra, traucēta visu vidējo mēleņu izruna. Piena zobi sāk mainīties, bet tie ir sīki, ļoti bojāti.**

Darba autore uzskata, ka lai bērniem ar vidējo mēleņu izrunas traucējumiem pilnveidotu fonemātisko uztveri un sekmētu pareizās skaņu izrunas apguvi, logopēdiski korigējoši attīstošajā darbībā **liela uzmanība jāpievērš katra bērna artikulācijas aparāta vingrinājumiem un sejas muskulatūras vingrināšanai.**

Pamatojoties uz darba autores teorētiskajā daļā izvirzīto hipotēzi, ka bērnu valodas attīstība cieši saistīta ar sīkās muskulatūras attīstību, kas pamatojas uz centrālās nervu sistēmas darbību (CNS), tad svarīgi veikt bērna kustību izpildes pārbaudi. Vienlaicīgi svarīgas ir gan vispārējās kustības, gan sīkās pirkstu muskulatūras kustības un mīmikas kustības. To veicot darba autore balstās uz I. Miltiņas (2005, 63) izstrādāto pārbaudes testu (skat. 7.tabulu).

7. tabula. Kustību izpildes pārbaude

Kustību izpildes pārbaude	Veicamie uzdevumi	Sonora	Stefānija	Jēkabs	Tomass	Renārs
Vispārējās kustības	Palēcieni uz abām kājām	+	+	+	+	+
	Palēcieni uz viena kājas	+	+	+	+	+
	Palēcieni pārmaiņus uz labās un kreisās kājas	-	-	+	-	+
	Darbības ar bumbu	-	-	+	+	-
Pirkstu sīkās muskulatūras kustības	Veidot aplīti ar labās rokas īkšķi, rādāmo pirkstu	+	+	+	+	+
	Veidot apļveida kustības ar abām rokām vienlaicīgi (locītavas)	-	+	-	+	-
	Veidot „dūrainīti” – visi pirksti savilkti dūrītē, īkšķis atsevišķi vērsts uz augšu	+	+	+	+	+
	Pirkstu sasveicināšanās – pirksti pēc kārtas pieskaras īkšķim	-	+	+	+	+
	Lietus „pilināšana” – ar visiem pirkstiem piesitieni pret galda virsmu	-	+	+	-	+
Mīmikas kustības	Uz augšu pacelt uzacis	+	+	+	+	-
	Saraukt pieri	+	+	+	+	+
	Aizvērt un atvērt acis	+	+	+	+	+
	Parādīt dažādas sejas izteiksmes (dusmīgu, smaidīgu, izbrīnītu)	-	+	+	+	-
	Pārmaiņus piemiegt labo, tad kreiso aci	-	-	+	-	-
Veiktie uzdevumi		7	11	13	11	9

Apzīmējumi:

- - uzdevumu neveic

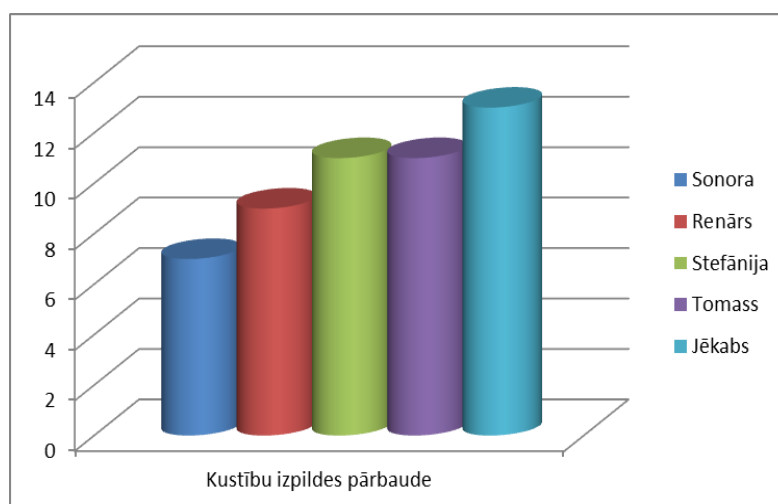
+ - uzdevumu veic

Balstoties uz I. Mitiņas izstrādāto kustību izpildes pārbaudi, darba autore veidoja vērtēšanas kritērijus: veicot visus uzdevumus, bērns var sasniekt 14 punktus, ja bērns

- var veikt 12-14 uzdevumus – augsts kustību izpildes līmenis,
- var veikt 11- 7 uzdevumus – vidējs kustību izpildes līmenis,
- var veikt 6 un mazāk uzdevumus – zems kustību izpildes līmenis

Apkopojot kustību izpildes rādītājus, zems attīstības līmenis netiek konstatēts nevienam bērnam. **Sonorai, Renāram, Tomasam un Stefānijai** ir vidējs kustību izpildes attīstības rādītājs. **Jēkabam** ir augsts kustību attīstības līmenis. **Sonorai** pirkstu sīkās muskulatūras kustības ir visvājāk attīstītas, arī vispārējās kustībās koordinācija ir traucēta, palēcieni ir neveikli. **Renāram** mīmikas kustības ir mazaktīvas un vāji attīstītas, grūtības sagādā koordinēta kustību darbība (skat.5. attēlu).

Darba autore iepazīnās ar veselības kartēs sniegtajiem ārsta ierakstiem par bērna vispārējo fizisko stāvokli un kustību koordināciju. Visiem šiem bērniem nepieciešama koriģējošā vingrošana.

5.attēls. Kustību izpildes attīstības pārbaude

Darba autore uzsver, ka, lai novērstu vidējo mēleņu izrunas traucējumus, visiem bērniem nepieciešams logopēdiski koriģējošā attīstības darba procesā **paredzēt korekcijas darbību kustību izpildes attīstībai (sīkajai pirkstu muskulatūrai, vispārējo kustību attīstībai un mīmikas kustībām).**

Novērošanas procesā logopēds ņem vērā bērna darbošanos, izturēšanos un personības īpatnības, spriež par bērna emocijām, žestiem un mīmiku, novēro kādas ir viņa izziņas darbības (Tūbele, 2002, 30 – 31). Balstoties uz teikto, darba autore sniedz katra bērna pedagoģiski psiholoģisko un logopēdisko raksturojumu.

Sonora (5,8 gadi) smaidīga, dzīvespriecīga, draudzīga. Fiziski aktīva, kustīga, piedalās kustību rotaļās, bieži vēlas uzņemties līdera lomu. Kustību koordinācija ir traucēta, grūti veikt

līdzsvara vingrinājumus, pa kāpnēm pārvietojas, pieliekot soli pie soļa. Ejot un skrienot gāzelējas no vieniem sāniem uz otriem, ļoti izvērstas pēdas, smagi soļi. Grūti saskaņot darbības – ķert bumbu, lēkt pārmaiņus no vienas kājas uz otru. Rotaļnodarbībās nav aktīva, vairāk kā novērotājs, šaurs redzesloks, neizprot elementāras likumsakarības. Prot nosaukt savu un ģimenes locekļu vārdus, pateikt savu vecumu, nosaukt mājas adresi. Nepatīk darboties ar sīkiem priekšmetiem, griezt ar šķērēm, sīkā pirkstu muskulatūra mazattīstīta, rakstāmpiederumus tur stingri, saspringti. Nodarbībās neizprot norādītos uzdevumus, nepieciešams vairākkārtējs skaidrojums, pieņem un prot lūgt pieaugušā palīdzību. Mazs uzmanības noturīgums, lai pārietu no viena darba uz otru, nepieciešams ilgāks laiks. Pašapkalpošanās iemaņas veic patstāvīgi, taču lēnām, gaida pieaugušā palīdzību, mamma ļoti bieži palīdz pogāt pogas, šņorēt apavus. Patstāvīgi apavus neprot aizšņorēt, sasiet mezglu ir grūtības, jauc labo un kreiso kāju (velk nepareizi apavus). Logopēdiskajās nodarbībās ir aktīva, patīk līdzdarboties, nepieciešama individuāla pieeja, dotos uzdevumus veic ar prieku, grūtības atsevišķu artikulācijas vingrinājumu izpildīšanā, kustību koordinācijā. Meitenes intelektuālā attīstība vecumam neatbilstoša. **Sonorai ir vairāku skaņu izrunas traucējumi, tajā skaitā skaņu K aizstāj ar skaņu Č. Koriģējoši attīstošajā darbībā uzmanība jāpievērš artikulācijas aparāta vingrināšanai, skaņu pareizas izrunas veidošanai, fonemātiskās uztveres attīstībai (zems fonemātiskās uztveres līmenis) un kustību izpildes attīstībai.**

Stefānija (5, 3 gadi) ir vienīgais bērns ģimenē, dzīvo nepilnā ģimenē kopā ar mammu. Savstarpējā saskarsmē ar bērniem valdonīga, egoistiska, neprot dalīties ar rotaļietām, skaļa. Bērni neizrāda vēlmi kopīgi darboties. Ja noskaņojums ir labs, tad iesaistās sižeta lomā rotaļās, kurās var būt rotaļas vadītāja. Fiziski mazaktīva, masīvas miesasbūves, nepatīk fiziskas aktivitātes, kustību rotaļās iesaistās, taču ātri izstājās vai apvainojas, ja neuzvar. Kustību koordinācija traucēta, grūti noturēt līdzsvaru, kustībās neveikla. Rotaļnodarbībās iesaistās kā novērotāja, ieinteresēt var ar pārsteigumu, taču uzmanības noturīgums ir īslaicīgs. Nepatīk un neapmierinātību var redzēt mīmikā un žestos. Prot nosaukt savu un mammas vārdu, gadus parāda ar pirkstiem, grūtības sagādā izpratne par skaitu un skaitīšanu, ciparus pazīst līdz 3. Neprot nosaukt savu mājas adresi, trūkst izpratnes par elementārām likumsakarībām dabā un apkārtnē. Runājot nesaskaņo vārdus pareizā dzimtē, skaitlī un locījumā, neizprot prievārdu lietošanu. Nepatīk darboties ar materiāliem, kur vajadzīga precizitāte un uzmanība. Dotos skolotāja uzdevumus ar pirmo reizi neizprot, nepieciešams vairākkārtējs izskaidrojums, nenoturīga atmiņa. Pieaugušo palīdzību pieņem, nepieciešamības gadījumā lūdz palīdzību. Sīkā pirkstu muskulatūra mazattīstīta, nepatīk darboties ar sīkiem priekšmetiem, rakstāmpiederumus tur nepareizā satvērienā, kustības neveiklas. Pašapkalpošanas iemaņas veic

patstāvīgi, grūtības sagādā jebkāda veida apģērba aizdares, taču ar piepūli izdara. Nodarbības pie logopēda meitene iesaistās ne vienmēr, atkarībā no noskaņojuma vai iepriekšējās situācijas grupā. Šādos gadījumos logopēds sāk darboties ar aizraujošiem pirkstu un elpošanas vingrinājumiem. Nepieciešama individuāla uzmanība, ja neizdodas, tad apvainojas un tālākā darbībā neiesaistās. Nepadodas pirkstu sīkās muskulatūras vingrinājumi. **Stefānijai ir zems fonemātiskās uztveres attīstības līmenis, vairāku skaņu izrunas traucējumi, tai skaitā skaņas Ķ aizstāšana ar Č. Koriģējoši attīstošajā darbībā uzmanība jāpievērš fonemātisko procesu attīstīšanā un visu kustību izpildes attīstībai (vispārējās motorikas un sīkās pirkstu muskulatūras).**

Tomass (5,6 gadi) ir otrais bērns ģimenē, kurā ir vecāka māsa – 2. klases skolniece. Valodas grupu apmeklē otro gadu, lai gan pirmā gada apmeklējums bija tikai formāls. Aug nepilnā ģimenē, māte bērnus audzina viena, tēvs miris. Labsirdīgs, draudzīgs, bieži noslēgts. Pēc tēva nāves apmeklē psihologu, ļoti noslēdzies sevī, maz runājas un kontaktējās ar vienaudžiem. Fiziski aktīvs, smalkas miesasbūves, patīk fiziskas aktivitātes, piedalās kustību rotaļās, ievēro noteikumus, taču ātri nogurst, vērojami elpošanas traucējumi, biežas saslimšanas ar elpceļu slimībām, lieto inhalatorus. Nekoordinētas kustības, lecot palēciena soli vai pārmaiņus no vienas kājas uz otru, stāvēt uz vietas, grūtības noturēt līdzsvaru. Rotaļnodarbībās piedalās labprāt, izsaka savu viedokli, izpalīdzīgs. Patīk darboties ar sīkiem konstruktoriem, radīt jaunas lietas, pirksti ir smalki, reizēm kustības neveiklas, iesākto darbu rūpīgi paveic līdz galam. Rakstāmpiederumus satver un lieto pareizi, rūpīgi krāso. Tomass nekad neiesaistās konfliktos ar bērniem, grupā darbojas kā „zibensnovēdējs”. Prot nosaukt savu un savu ģimenes locekļu vārdus, norāda savus gadus, skaita līdz desmit, atpakaļ neprot, pazīst ciparus līdz desmit. Prot pastāstīt savas mājas adresi, kā nokļūt līdz tai. Patstāvīgi veic pašapkalpošanās iemaņas, labi ģērbjas, prot patstāvīgi saklāt gultu. Reizēm aizdomājas, uzmanības noturīgums nav stabils, domāšanas procesi attīstīti, prot izdarīt secinājumus par apkārtējām likumsakarībām. **Tomasam ir zems fonemātiskās uztveres līmenis, artikulācijas aparāta mazkustīgums. Zēnam ir vairāku skaņu izrunas traucējumi, tai skaitā visu vidējo mēleņu izrunas traucējumi. Veicot koriģējoši attīstošo darbību uzmanība jāpievērš artikulācijas aparāta un elpošanas vingrinājumiem, fonemātiskās uztveres attīstīšanai un skaņu izrunas pilnveidei.**

Renārs (6, 4 gadi) aug pilnā ģimenē, kurā ir jaunāks brālis un vecāka māsa. Valodas grupu apmeklē otro gadu. Nēsā brilles, ir tuvredzība un šķielē ar kreiso aci. Fiziskā attīstība atbilsts vecumam, taču kustības ir nepārlicinošas, saspringtas, kustības koordinētas, labi orientējas telpā un plāknē, bailes pārvarēt augstumu. Kustību rotaļās piedalās, bet ir gauss, bez izveicīgām kustībām. Patīk darboties ar konstruktoriem, ja iespējams labāk izvēlas lielos

materiālus. Rotaļnodarbībās iesaistās labprāt, taču ja iespējams neizsakās, ir kritiska attieksme pret savu izrunu. Runa ir lēna, klusa, sejas muskulatūras mīmika nemanāma, grūtības atveidot dažādus emocionālos stāvokļus, kautrējas, nespēj atbrīvoties. Pirkstu muskulatūra nedroša, veicot darbus tēlojošās nodarbībās, izveidotie priekšmeti sīki un mazi, darba temps lēns. Intelektuālā attīstība neatbilstoša vecumam, domāšanas procesi kavēti. Zēns var nosaukt savu un ģimenes locekļu vārdus, pastāstīt par savu vecumu, skaitīt līdz desmit, pazīst ciparus līdz 6. Ir priekšstats par grafiskajiem burtiem. Ar vienaudžiem ir draudzīgs un izpalīdzīgs, konfliktos neiesaistās. Kontaktējas ar vienaudžiem un pieaugušajiem, prot lūgt padomu, ja tas nepieciešams. Ar svešajiem grūti veidojas kontakts, nespēj uzticēties un atvērties. Pašapkalpošanās iemaņas attīstītas labi, patstāvīgi ģērbjas, velk apavus, iesaistās grupas dežuranta pienākumos. Zēnam ļoti nepieciešamas uzslavas un pašapziņas apliecināši novērtējumi. Logopēda nodarbībās ir saspringts, kautrīgs, īpaši veicot mīmikas un artikulācijas vingrinājumus. Patīk darboties ar attēlu sēriju kartiņām, atrast lieko, salikt priekšmetus vienā veselā. Jo mazāk jāizsakās, jo labāk. Vecāki piekrīt, ka zēnam pašapziņas trūkums un kautrīgums, salīdzinot ar sevi viņa vecumā. **Renāram ir vidējs fonemātiskās uztveres attīstības rādītājs un mazaktīvs artikulācijas aparāta un mīmikas kustīgums. Traucēta vairāku skaņu izruna un jaukšana, tajā skaitā skaņu Ķ aizstāj ar Č un skaņu Ģ aizstāj ar Dž. Uzmanību nepieciešams vērst fonemātiskās uztveres pilnveidošanai, artikulācijas aparāta un mīmikas kustību attīstīšanai, kā arī pašapziņas veidošanai.**

Jēkabs (5,4 gadi) aug četrus bērnu ģimenē, kurā ir divi vecāki brāļi (18 un 8 gadi) un aizbildniecībā pieņemta meitene (5gadi). Valodas grupu apmeklē pirmo gadu. Fiziski aktīvs, attīstīts, patīk fiziskas aktivitātes, iesaistās kustību rotaļās, vēlas uzņemties līdera lomu. Kustības koordinētas, labi orientējas telpā un plaknē. Patīk darboties ar tehniskām lietām, būvēt, celt. Labi attīstīta loģiskā domāšana. Ātrā daba un darbības, pieļauj daudzas neuzmanības kļūdas, arī runa ir ātra, bieži norauj vārdu galotnes, fizioloģiskās problēmas sakodienā liedz veidot pareizu skaņu izrunu. Ar vienaudžiem ir draudzīgs, nedara nevienam pāri, konfliktus neizraisa, taču patīk pamanīt citu kļūdas un pastāstīt pieaugušajiem. Trūkst pacietības veikt darbus, kas prasa lielāku uzmanības noturīgumu un precizitāti. Sīkā pirkstu muskulatūra vidējā attīstības līmenī, pareizi lieto rakstāmlietas. Spēj nosaukt savu un ģimenes locekļu vārdus, zina savu vecumu, mājas adresi, prot pastāstīt par vecāku profesijām. Skaita līdz 20, pazīst ciparus līdz desmit. Ir priekšstats par grafiskajiem burtiem, prot uzrakstīt savu vārdu. Pašapkalpošanās iemaņas labi attīstītas, patstāvīgi pogā, aizrāvē apģērbu, šņorē apavus. Ļoti svarīgas ir uzslavas un apstiprinājums pareizai darbībai. Sadarbība ar logopēdu ir pozitīva, ar interesi veic visus uzdevumus, straujais raksturs pieļauj neuzmanības kļūdas. Grūtības veikt atsevišķus artikulācijas

aparāta vingrinājumus. **Jēkabam ir vidējs fonemātiskās uztveres attīstības līmenis un augsts kustību attīstības rādītājs. Ir vairāku skaņu nepareiza izruna, tai skaitā vidējo mēleņu izruna (K aizstāj ar Č un Ģ aizstāj ar Dž). Logopēdiski koriģējošajā darbībā uzmanība jāpievērš fonemātiskās uztveres pilnveidošanai un artikulācijas aparāta vingrināšanai, runas tempa un ritma regulēšanai.**

Visiem pētījumā iesaistītajiem bērniem konstatēti polimorfī skaņu izrunas traucējumi, tajā skaitā vidējo mēleņu K un Ģ izrunas traucējumi, kā arī nepietiekami attīstīta fonemātiskā uztvere un artikulācijas aparāta muskulatūras darbība. Šiem bērniem maz attīstīta dažādu kustību izpilde, kas caur sīko pirkstu muskulatūru, mīmikas un vispārējo muskuļu kustību ietekmē valodas attīstību. Visiem šiem bērniem pareizas valodas attīstības rezultātus laicīgi nav izdevies sasniegt vecāku mazās ieinteresētības un atbalsta trūkuma dēļ, kā arī vairāku sociālo apstākļu ietekmē.

2.3. Logopēda koriģējoši attīstošā darbība skaņu K – Č un Ģ – Dž izrunas pilnveidošanā

Pareizi veidota koriģējoši attīstošā darbība ir pirmais solis korekcijas organizēšanā, kurā, balstoties uz bērna raksturojumu un izpēti, tā tiek veidota – no palīdzības vienkāršu traucējumu labošanā līdz sarežģītu traucējumu kompensācijā, ņemot vērā traucējumu struktūras analīzi, lai noteiktu primāros un sekundāros traucējuma attīstības rezultātus (Kuške, 2013, 6).

Balstoties uz izpētē veiktajiem rezultātiem (skat.4.,5.,6.,7 tabulas) un atsaucoties uz pētījumā izvirzīto mērķi: izzināt vingrinājumus un rotaļas vecākajā pirmsskolas vecumā vidējo mēleņu traucējumu novēršanā, darba autore izstrādā logopēda koriģējoši attīstošo darbības plānu skaņu K un Ģ izrunas pilnveidošanā.

Pamatojoties uz skaņu izrunas pārbaudē iegūtajiem datiem bērniem ir vairāki skaņu izrunas traucējumu veidi, tāpēc korekcijas darbs noritēs ilgstoši. Pēc I. Miltiņas ieteikumiem (2005,75) skaņu pareizas izrunas koriģējoši attīstošā darbība notiek vairākos posmos.

Sonora, Stefānija, Tomass, Renārs un Jēkabs atrodas skaņu izrunas sagatavošanas posmā (skat.8. tabulu).

8.tabula. Skaņu izrunas korekcijas posmi 2017.gada oktobrī

Skaņu izrunas traucējuma korekcijas posms	Sonora	Stefānija	Tomass	Renārs	Jēkabs
	2017.	2017.	2017.	2017.	2017.
Skaņas diferencēšana teikumos, saistītā runā					
Skaņas diferencēšana vārdos, vārdu savienojumos					

Skaņu diferencēšana zilbēs					
Skaņu nostiprināšana teikumos, saistītā runā					
Skaņas nostiprināšana vārdos, vārdu savienojumos					
Skaņas nostiprināšana zilbēs					
Skaņas pareizas izrunas mācīšana					
Skaņas izrunas sagatavošanas posms					
	Ḳ - Č	Ḳ - Č	Ḳ - Č Ḡ - Dž	Ḳ - Č Ḡ - Dž	Ḳ - Č Ḡ - Dž

Pirmsskolas izglītības iestādē, kurā ir speciālā apmācības programma bērniem ar valodas attīstības traucējumiem, individuālās logopēdiskās nodarbības notiek 3 reizes nedēļā. Pamatojoties uz šo apmācību koriģējoši attīstošo darbību darba autore veido katram bērnam individuāli, balstoties uz izpētēs iegūtajiem rezultātiem.

Koriģējoši attīstošā darbība skaņas Ḳ – Č izrunas traucējumu novēršanā

Sonorai – lūpas kustīgas, sakļaujas, atbilst normai. Mēle bieza, plata, mazkustīga. Zemmēles saitīte atbilst normai. Sāk mainīties apakšējie piena zobi, sakodiens atbilst normai. Aukslējas atbilst normai. Sonorai skaņu izrunas pārbaudē ir vairāku skaņu nepareiza izruna: **R** aizstāj ar **L**, skaņu **F** aizstāj ar **V** un skaņu **Ḳ** aizstāj ar **Č**. Veicot fonemātiskās uztveres pārbaudi meitene uzrādīja zemu attīstības līmeni, atbildēja uz 2 jautājumiem no 10.

I. posms – skaņas Ḳ pareizas izrunas sagatavošanas posms

1. Artikulācijas aparāta vingrinājumi.

Sagatavošanas posmā uzmanība tiek veltīta artikulācijas aparāta vingrināšanai un attīstīšanai, tā kā **Sonorai** ir mazkustīga un glēva mēle, tad arī **vingrinājumi tiek izvēlēti mēles stiprināšanai** (skat. 8.2. pielikumu), turpināt ar vidējo mēleņu attīstošajiem vingrunājumiem: „Slidkalniņš”, „Dusmīgais kaķis”, „Spolīte”, „Jūras viļņi” (skat.1. pielikumu). Artikulācijas vingrinājumi tiek pildīti pret spoguļi. Sākotnēji kautrējas skatīties uz sevi un pildīt vingrinājumus. Grūtības sagādā mēles vidusdaļas pacelšana uz augšu un mēles gala noturēšana aiz apakšējiem priekšzobiem („Dusmīgais kaķis”). Vingrinājumus gribas pildīt ātri, neieklausoties norādījumos un demonstrējumos. Savstarpējā pozitīvā saskarsmē rezultātu izdodas sasniegt.

2. Pirkstu vingrinājumi, kas attīsta sīko pirkstu muskulatūru.

Pēc izpētē iegūtajiem rezultātiem, **Sonoras kustību aktivitāte** ir vidējā attīstības līmenī, taču sīkās pirkstu muskulatūras rādītāji ir zemi, no 5 uzdevumiem izpildīt izdodas tikai divus. Kustību koordinācija un darbību saskaņošana sagādā grūtības. Lai attīstītu koordinētas kustības

un sīko pirkstu muskulatūru, **rotaļas un vingrinājumi tiek iekļauti katrā nodarbībā** (skat. 5. pielikumu). Sākumā pirkstu vingrinājumi ir vienkārši, kas notiek ar viegliem ritmiskiem piesitieniem pie virsmas vai ķermeņa („Lietus”, „Desmit mazi pirkstiņi”, „Sasveicināšanās”) pakāpeniski izmantojot sarežģītākus vingrinājumus – pirkstu rotaļpasakas („Pastaiga”), vingrinājumus veic vienlaicīgi runājot tekstu. Veicot vingrinājumus, meitenei grūtības darboties vienlaicīgi ar abām rokām. Koordinētas kustības atsevišķiem vingrinājumiem nesanāk. Sīkās muskulatūras vingrinājumi norit visu korekcijas laika posmu, tam tiek izmantoti gan knaģi, gan pogājamais materiāls, plastikas, notiek delnas un pirkstu masāžas ar čiekuriem, skujām, kastaņiem, masāžas bumbām utt. Kustību koordinācijai tiek izmantotas attēlu kartītes (skat.5.2. pielikums)

3. Fonemātiskās uztveres un dzirdes uzmanības sekmēšana

Sagatavošanas posma viens no svarīgākajiem uzdevumiem ir vingrināt fonemātisko uztveri, iesaistot tajā visus runas un dzirdes analizatorus. **Sonorai fonemātiskās uztveres attīstība ir zemā līmenī. Sagatavošanas posmā darbība jāsāk ar ieklausīšanās prasmju attīstīšanu, tas ir dzirdes uzmanības vingrinājumiem** (skat.2.1. pielikumu). Sonorai labi padodas saklausīt dažādu priekšmetu skaņas, atrast vienādi skanošus priekšmetus, grūtības rodas, kad nepieciešams saklausīt nianšes un nelielas atšķirības. Ar aizrautību ieklausās apkārt dzirdamajos trokšņos un skaņās, atpazīst tos, reizēm arī kļūdās (piem., kulšana ar mikseri, urbšana ar urbi), kļūdas pieļauj pieredzes trūkuma dēļ. Fonemātiskās uztveres attīstīšanai darba autore izmanto dažādus vingrinājumus (skat.2.2. pielikumu). Šie vingrinājumi sagādā ļoti lielas grūtības, vairāku nodarbību laikā nenotiek nekāda dinamika, nespēj uztvert noteiktās skaņas atrašanos, tikai ļoti uzsverot skaņu izdodas saklausīt vai tā ir vārdā.

II.Posms – skaņas **Ķ** pareizas izrunas mācīšana

Sagatavošanās posma svarīgākais uzdevums ir sagatavot mēles muskulatūru nepieciešamajai skaņas izrunai, turpinājumā tiek mācīta pareiza skaņas izruna. Logopēde izskaidro un demonstrē skaņas **Ķ** un **Č** skanējumu. Katrai skaņai dod atbilstošu simbolu, piemēram, skaņai **Ķ** – ķirsis un skaņai **Č** – čiekurs, tiek sauktas dažādas skaņas, izdzirdot pareizo atbilstošo priekšmetu ievieto grozā.

Lai notiktu precīzāka skaņas **Ķ** apgūšana, un skaņu **Ķ** un **Č** atšķiršana, izveido atsevišķu kustību komplektu lūpām: lūpas smaidā – lūpas „taurītē”, pārmaiņus veic šādus vingrinājumus. Sonora ar šo uzdevumu veiksmīgi tiek galā. Turpinājumā darba autore pievēršas pareizas skaņas **Ķ** izrunas mācīšanai. Sonorai pie spoguļa tiek rādīts artikulācijas stāvoklis – mēles gals atrodas pie apakšējiem priekšzobiem, mēles vidus daļa pacelta, lūpas izstieptas smaidā, atdarina

ķiķināšanu ķ – ķ – ķ, aiz katras skaņas asa, īsa izelpa. Uzdevumu izdodas apgūt. Sonorai darba autore lūdz atkārtot skaņu vienai pašai, rezultāts iepriecā, izdodas izrunāt izolētu **Ķ** skaņu.

III. posms – Skaņas **Ķ izrunas nostiprināšana**

Šajā posmā pakāpeniski, precīzi iemācīto skaņu ievieš bērna dzīvē (Miltiņa, 2005,77). Skaņas **Ķ** nostiprināšanu sāk ar skaņas izrunāšanu zilbēs, sākumā slēgtajās, vēlāk vaļējās un divskaņos (skat. 6.1. pielikums). Sonorai skaņas **Ķ** izrunāšana zilbēs uzreiz neizdodas, joprojām tiek aizstāta ar skaņu **Č**, tāpēc uzmanība tiek veltīta lūpu un mēles stāvoklim, darba autore ar špāteles palīdzību nospiež mēles galu uz leju, līdz skaņas izruna izdodas. Viegļāk padodas izrunāt vaļējās zilbes, lūpu kustības pielāgojas patskaņa izrunai. Darba autore nākošo posmu ieplāno skaņas **Ķ** nostiprināšanu vārdos un vārdu savienojumos (skat. 6.1. pielikumu), sekmīgai skaņas apgūšanai tiek izmantoti dažādi vingrinājumi un darba lapas. Vislabāk Sonorai patīk vingrinājumi ar metamajiem kauliņiem, kur attēlos jāsaklusa skaņa **Ķ**, ja šajā vārdā ir skaņa, tad burts **Ķ** jāieliek ķengura somā, ja nav, tad jāveic kāda kustību aktivitāte (jānotupjas, jāpalecas utt.). Apgūstot izrunu vārdos un vārdu savienojumos tālākā darbība saistās ar skaņas nostiprināšanu teikumos un saistītā runā. (skat. 6.1. pielikums). Lai novērstu kļūdas saistītā runā, darba autore izveidojusi burtus **Ķ** priecīgā sejiņā un bēdīgā sejiņā, kad Sonora pasaka nepareizi skaņas **Ķ** izrunu, parādās bēdīgā sejiņa, meitene pati cenšas izlabot savu runu, ja neizdodas, tad palīdz. Lai nostiprinātos skaņas izruna tiek skandēt skaitāmpanti (skat.6.1. pielikumu). Visa skaņas nostiprināšanas posma laikā uzmanība tiek veltīta arī kustību koordinācijas, sīkās pirkstu muskulatūras un fonemātiskās uztveres procesu attīstīšanai.

IV. posms – skaņas **Ķ un **Č** diferencēšana**

Sākot skaņu diferencēšanas posmu, svarīgi salīdzināt skaņas **Ķ** un **Č** atšķirīgās akustiskās un artikulārās pazīmes. **Sonora apgūvusi skaņas **Ķ** izrunu zilbēs, vārdos, vārdu savienojumos, teikumos un saistītā runā. Korekcijas darbs turpinās pie skaņas **Ķ** un **Č** diferencēšanas.**

Apmācība logopēdiskajā grupā prasa aktīvu sadarbību ar grupas skolotājiem, atbalsta personālu un vecākiem. Sonoras vecāki ilgi nepiekrita korekcijas darbam un nodarbībām pie logopēda, uzskatot, ka skaņu izruna izveidosies pati. Sadarbības burtniecā no vecāku puses netika veikti nekādi korekcijas uzdevumu papildinājumi un attēlu ievietošana. Korekcijas darbības sasniegtais līmenis panākts logopēda un meitenes individuālajās nodarbībās. Ja vecāki būtu ieinteresēti un darbotos papildus, korekcijas darbs noritētu sekmīgāk un dinamika būtu augstāka.

Koriģējoši attīstošā darbība skaņas **Ķ – **Č** izrunas traucējumu novēršanā**

Stefānijai – lūpas kustīgas, sakļaujas, atbilst normai. Mēle bieza, plata, mazkustīga. Zem mēles saitīte atbilst normai. Zobi sīki, sakodiens atbilst normai. Aukslējas atbilst normai.

Veicot skaņu izrunas pārbaudi, Stefānijai tika konstatēti vairāki skaņu izrunas traucējumi: šņāceņu aizstāšana ar svelpeņiem, skaņu **R** aizstāj ar **L** un vidējo mēleņu izrunas traucējumi, kuros skaņu **K** aizstāj ar **Č** un skaņu **N** aizstāj ar **N**. Fonemātiskās uztveres attīstība ir zemā līmenī no 10 uzdevumiem veic divus.

I.posms – skaņas K pareizas izrunas sagatavošanas posms

1. Artikulācijas aparāta vingrinājumi.

Sagatavošanas posmā uzmanība tiek veltīta artikulācijas aparāta vingrināšanai un attīstīšanai, tā kā **Stefānijai** ir mazkustīga un glēva mēle, tad **vingrinājumi veidoti mēles muskulatūras stiprināšanai** (skat.8.2. pielikumu). Neizdodas vingrinājumi, kas liek aktīvi kustināt un pārvietot mēli „Konfekte”, „Futbols” (mēles kustināšana un aplošana aizvērtā mutē), grūtības gaisa pārvietošanā no viena vaiga uz otru. Veicot vingrinājumus vidējo mēleņu izrunas veidošanai (skat.1. pielikumu), Stefānija nevar mēles vidus daļu pacelt pie aukslējām. Izpildīt vingrinājumus ilgāku laiku nākas palīdzēt ar špāteli. Vislabāk padodas veikt „Slidkalniņa” vingrinājumu. Patīk darboties pie mazā spoguļīša, motivācija rodas, kad lūdz vingrinājumu parādīt kādam pasaku tēlam.

2. Pirkstu vingrinājumi, kas attīsta sīko pirkstu muskulatūru.

Veicot kustību aktivitātes pārbaudi Stefānija uzrādīja vidēju attīstības līmeni. Vairāk kavējas vispārējā kustību aktivitāte un koordinācija, kas saistīta ar līdzsvaru un priekšmetisko darbību. Pirkstu sīkā muskulatūra nav veikla, bet uzdevumus spēj veikt. **Pirkstu vingrinājumi** tiek izpildīti, taču, runājot tekstu, **trūkst ritmiskuma** (skat. 5.1.pielikumu) , **var vienlaicīgi veikt vienu darbību**. Šajā posmā katrā nodarbībā tiek iekļauti **vingrinājumi** ar priekšmetiem, **kas pilnveido roku kustības** (veltnēšana ar plastilīnu, kamolišu tīšana, papīra virpināšana u.c.) (skat. 5 pielikumu). Patīk darboties ar graudiem un smiltīm zīmēt tajos, meklēt paslēptos priekšmetus.

3. Fonemātiskās uztveres un dzirdes uzmanības sekmēšana

Fonemātiskās uztveres attīstība Stefānijai ir zemā līmenī. **Sākotnējā darbība** sagatavošanas posmā **sākas ar apkārtējo skaņu saklausīšanu**. Stefānijai nav attīstīta dzirdes uzmanība, grūtības arī mūzikas nodarbībās pārvietoties ritmiski, saklausīt tempa un ritma maiņas. Bieži traucē koncentrēšanās spēju trūkums un nenoturīga uzmanība. Fonemātiskās uztveres attīstīšanai tiek izmantotas šādas rotaļas: „Saklausī vienādo”, „Kurš to teica”, „Kas skanēja” (skat.2.1pielikumu). Tālākais posms turpinās saklausot noteiktu skaņu, tās atrašanās vietu zilbēs un vārdos – **viekārši skaņu analīzes vingrinājumi** „Saklausī pirmo skaņu”, „Kura skaņa pazudusi” (skat. 2.2, 2.3. pielikumus), šie uzdevumi sagādā grūtības, saklausīt noteiktu skaņu izdodas, ja to uzsver, vai vienkāršos vārdos, kur nav līdzskaņu

sablīvējuma. Korekcijas darbs nenotiek regulāri, jo meitene bieži kavē pirmsskolas iestādi, līdz ar ko nenotiek individuālās nodarbības pie logopēda. Individuālajās nodarbībās logopēds izmanto pēc iespējas dažādākas darba metodes, kas meitenei izraisa interesi, dažādus skanošus priekšmetus, brīnumu kastes un maisiņus. Ar katru nodarbību dinamika aug, nekļūdīgi atpazīst apkārtējās skaņas (soļus koridorī, mašīnu braukšanu aiz loga u.c.), dažādu priekšmetu skaņas (zvaniņu, papīra burzīšanu, akmeņu klaudzināšanu u.c.). Līdz ar precīzu priekšmetu skaņu saklausīšanu, dinamika notiek arī turpmākajā darbā.

II. posms – skaņas **Ķ pareizas izrunas mācīšana**

Stefānijai svarīgi sagatavošanas posmā nostiprināt mēles muskulatūru, jo skaņas **Ķ** izrunā nepieciešams mēles elastīgums, spēja mēles vidusdaļu pacelt pie augslejām. Logopēde izskaidro un demonstrē skaņas **Ķ** un **Č** skanējumu. Katrai skaņai dod atbilstošu simbolu, piemēram, skaņai **Ķ** – ķipsis un skaņai **Č** – čiekurs, tiek sauktas dažādas skaņas, izdzirdot pareizo atbilstošo priekšmetu ievieto grozā.

Turpinājumā darba autore pievēršas pareizas skaņas **Ķ** izrunas mācīšanai. Stefānijai pie spoguļa tiek demonstrēts artikulācijas stāvoklis – mēles gals atrodas pie apakšējiem priekšzobiem, mēles vidus daļa pacelta, lūpas izstieptas smaidā, atdarina ķiķināšanu **ķ-ķ-ķ**, vai kaķēna šķaudīšanu, aiz katras skaņas asa, īsa izelpa. Pareizo pozīciju skaņas izrunai izdodas sasniegt apgūstot no zilbēm **ta-tja-ķa**. Izrunājot šo zilbju apkopojumu, meitenei izdodas izteikt izolētu skaņu **Ķ**.

III. posms – skaņas **Ķ pareizas izrunas nostiprināšana**

Skaņas **Ķ** izrunas nostiprināšana sākas ar izolētu skaņu, tad slēgtu un vaļēju zilbju izrunu, kas pāriet zilbju ar divskani izrunā. (skat.6.1. pielikumu). Izrunas sākumposmā Stefānija slēgto zilbju izrunā lieto skaņu **Č**, labāk padodas vaļējo zilbju lietošana. Darba autore sniedz labojumus, izskaidrojot apgūtās skaņas **Ķ** lietošanā. Korekcijas darbs turpinās apgūstot **Ķ** izrunu vārdos (skat.6.1. pielikumu). Izruna vārda sākumā norit veiksmīgi, sarežģītāk veicas, kad skaņa atrodas vidū (gurķis, kaķis). Vieglākai skaņas izrunai tiek izmantota rotaļa: „Sadali vārdus zilbēs”, kas ļauj izrunāt skaņu **Ķ** vārda vidū. Rotaļu interesantāku veido izlecot zilbes pa noteiktu priekšmetu vai pārvietojoties pa paaugstinājumu (klučiem). Papildus skaņas nostiprināšanai tiek attīstīta kustību koordinācija un līdzsvara izjūta. Apgūstot skaņas **Ķ** izrunu vārdos, tos vārdus, kurus neizdodas izrunāt pareizi darba autore ierosina izdziedāt, tas palīdz apgūt pareizo izrunu. Turpmāk skaņas izruna notiek vārdu savienojumos, teikumos un saistītā runā (skat. 6.1. pielikumu). Izmantojot teorētiskajā daļā gūtās atziņas, skaņas izrunu teikumos un saistītā runā nostiprina izmantojot pirkstu rotaļas un vingrinājumus (skat. 5.pielikumu), rotaļas skaņas izrunas

nostiprināšanai (skat.7. pielikumu), kā arī delnu masāžas. Visus sagatavošanas posmus papildus tiek attīstīta fonemātiskā uztvere un visa veida kustību attīstība.

Stefānijas koriģējoši attīstošā darbība turpinās pie skaņas **Ķ izrunas nostiprināšanas teikumos un saistītā runā**

Vecāki meitenes korekcijas darbā iesaistās nepietiekoši, logopēda dotos norādījumus sadarbības kladē neīsteno, bieži kladi neņem mājās, nav ieinteresēti kopīgā sadarbībā. Pēc pedagoģiski medicīniskās komisijas lēmuma Stefānija apgūst speciālo valodas programmu.

Koriģējoši attīstošā darbība skaņas **Ķ – Ć un **Ģ** – **Dž** izrunas traucējumu novēršanā**

Logopēdiski koriģējošais darbs šo skaņu izrunā jāveic **Jēkabam, Renāram un Tomasam**. Veicot skaņu izrunas analīzi, visiem šiem bērniem tiek konstatēti vairāki skaņu izrunas traucējumi. Izpētē tika konstatēts, ka bez pareizas skaņu izrunas parādās blakus esoši traucējumi, kas aizkavē skaņu precīzu izrunu. Darba autore veido katram bērnam individuālu logopēdiski koriģējoši attīstošo darbības plānu, balstoties uz izpētē iegūtajiem rezultātiem.

Jēkabam – lūpas smalkas, atbilst normai, zobi sīki, augšējie priekšzobi izvirzīti uz priekšu, veidojot nepareizu sakodienu (prognatija), mēle elastīga, atbilst normai, zemmēles saitīte atbilst normai. Veicot skaņu izrunas pārbaudi tiek konstatēta svelpēnu kroplošana (**S, Z**) un vidējo mēleņu skaņas izrunas traucējumi (**Ķ, Ć**), fonemātiskās uztveres attīstība atbilst izpētes vidējam līmenim, bet kustību attīstība ir augstā līmenī. Jēkabs aizstāj gan skaņu **Ķ**, gan skaņu **Ģ**, šo skaņu izruna ir līdzīga, atšķiras tikai ar balss saišu darbību, tad korekcijas darbību uzsākam ar skaņu **Ķ**

I. posms – skaņu sagatavošanas posms

1. Artikulācijas aparāta vingrinājumi

Skaņu izrunas nepareiza izruna saistās ar fizioloģiskām sakodiena īpatnībām, papildus šīm izmaiņām Jēkabs runā ļoti ātri, neizsakot vārdu galotnes. **Artikulācijas aparāta vingrinājumus sākam ar lūpu vingrinājumiem**, jo sākumā grūtības elastīgi kustināt lūpas, muskuļi nav stingri imitējot zirga apstādināšanu (tprū – tprū, pauksšķināt ar lūpām u.c.) (skat.8.1. pielikumu). Vingrinājumi skaņu **Ķ** un **Ģ** izrunai notiek pie spoguļa, uzmanīgi vērojot precīzu mēles un lūpu stāvokli. Ievingrināt lūpas divās pozīcijās: smaidā un taurīte, lai interesantāk darboties, darba autore izmanto attēlus ar šīm kartītēm. Nostiprinot lūpu muskuļus izmantojam stieplīti „Tēvoča ūsas”, kur uzliekot stiepli uz virslūpas cenšas to noturēt. Izmantojot špāteli liek to starp lūpām, notur saspiežot starp tām. Jēkabam šie vingrinājumi patīk un arī padodas. Veicot vingrinājumus „Jūras viļņi” un „Dusmīgais kaķēns” (skat.1. pielikumu), jāseko mēles pareizam stāvoklim un gaisa plūsmai, kur svarīgi ievērot īsu, asu elpas izrunu. Korekcijas darbā tiek izmantoti runas tempa, stājas un elpošanas vingrinājumi (skat. 9., 9.1. pielikumus).

2. Pirkstu vingrinājumi, kas attīsta sīko muskulatūru.

Jēkabam sīkā pirkstu muskulatūra ir attīstīta, lai veicinātu precīzu skaņu izrunu un pilnveidotu fonemātisko uztveri katrā individuālajā nodarbībā tiek **iekļauti uzdevumi sīkās motorikas attīstīšanai**. Darba autore izveidojusi **šnorējamus un veramos materiālus, dažādus vingrinājumus pirkstu veiklībai, papīra locīšanai** (skat.5. pielikumu). Jēkabam nepadodas rakstīšanas un krāsošanas darbi, grūtības noturēties norobežotā laukumā, tāpēc tiek izmantoti uzdevumi darba lapās. Patīk uzdevumi, kas nomierina, roku iegremdēšana smiltī, graudos, priekšmetu meklēšana tajos. Labi atšķir dažāda faktūras materiālus (spalvains, pūkains, raupjš, ass), taustes sajūtu attīstībai tiek izmantots dažāds didaktiskais materiāls: „Taustes domino”, „Divas rokas satikās”, „Uzmini, kas es esmu”.

3. Fonemātiskās uztveres un dzirdes uzmanības sekmēšana

Jēkabam fonemātiskā uztvere ir vidējā līmenī. **Korekcijas darba sākumā veic uzdevumus, kas saistīti ar klausīšanas prasmju attīstīšanu**. Pildot piedāvātos uzdevumus, Jēkabs veiksmīgi tiek galā, izdodas saklausīt gan apkārtņē esošajās skaņās, gan fonemātiskajos vingrinājumos: „Saklausī vienādo”, „Kas skanēja”, „Saklausī pirmo skaņu” u.c. (skat. 2.1. pielikumu). Jēkabam grūtības sagādā saklausīt un atkārtot līdzīgi skanošo zilbju rindu, kļūdās īso un garo patskaņu atšķiršanā, kā arī atsevišķu balsīgo un nebalsīgo līdzskaņu saklausīšanā. Darba autore **korekcijas darbu turpina skaņu un zilbju diferencēšanā** (skat.2.3. pielikumu), ar dažādu vingrinājumu palīdzību tiek saklausītas piedāvātās skaņas zilbēs, vārdos un teikumos. Koriģējoši attīsošās darbības laikā ievērojami uzlabojas fonemātiskās uztveres attīstība. Zēns analizē un sintizē skaņas vārdos.

II. posms – Skaņas **Ķ** un **Ģ** izrunas mācīšana

Uzsākot šo skaņu apguvi, tiek salīdzināts atšķirīgais skaņas **Ķ** un **Č** skanējums. Katrai skaņai izveidotas signālkartiņas, ko izmanto jau iepriekš minētie bērni. **Ķ** – ķipsis, **Č** – čiekurs, saucot vārdus, jāsaklausa, kurš skan un jāievieto atbilstošajā groziņā. Šo uzdevumu izdodas izprast veiksmīgi, skaņas var saklausīt jebkurā pozīcijā. Turpinot korekciju darbu, autore sāk mācīt pareizas skaņas **Ķ** izrunas artikulācijas aparāta novietojumu – mēles gals lejā, aiz apakšējiem priekšzobiem, mēles vidus daļa pacelta pie augslejām, lūpas iztieptas smaidā, asa, īsa izelpa, imitējot ķināšanu **ķ – ķ – ķ**. Jēkabs cenšas veikt uzdevumu pie spoguļa, sakodiena dēļ izruna ir svelpjoša. Jēkabam tiek izmantoti arī burtu grafiskie attēli, kur saklausot skaņas **Ķ** un **Č** tos var ievietot grozā.

Šādi tiek apgūta arī skaņas **Ģ** apguve. Sākotnēji darba autore atkārtoti skaņas **Ķ** izrunu, lūdzot to darīt Jēkabam, tad lūdz iedarbināt „motoriņu” un, pieliekot pirkstus pie kakla, konstatēt

vai, izrunājot skaņu **Ģ**, balss saites darbojas, gaisa plūsma ir asa, stingra. Nostiprinot izolētu skaņu izrunu pārmaiņus rāda signālkartiņas un vēro izrunu spogulī.

III. posms – skaņas **Ķ un **Ģ** pareizas izrunas nostiprināšana**

Skaņas **Ķ** izrunas nostiprināšana sākas ar izolētas skaņas, pēc tam ar slēgtu un vaļēju zilbju izrunu, kas pāriet zilbju ar divskani izrunā. (skat.6.1. pielikumu). Jēkabam labi padodas izrunāt visa veida zilbes. Korekcijas darbs turpinās apgūstot **Ķ** izrunu vārdos (skat. 6.1. pielikumu). Skaņas **Ķ** izruna vārda sākumā norit veiksmīgi, vārda vidū bieži tiek lietota skaņa **Ģ**, darba autore aicina vērot spogulī skaņas **Ķ** izrunu un censties pašam izrunāt vārdus lēnām vērojot izrunu spogulī. Vairākkārt atkārtojot uzdevumus, izdodas sasniegt rezultātu.

Nostiprinot skaņas **Ķ** izrunu vārdos, darba autore veic attīstošo darbību skaņas **Ģ** izrunai zilbēs (skat.6.2. pielikumu), apguve notiek tāpat kā apgūstot skaņas **Ķ** izrunā, tikai atšķirība ir balss saišu vibrācijā, kuru var kontralē ar taustes palīdzību.

IV. posms – skaņas **Ķ un **Č**, **Ģ** un **Dž** diferencēšanas posms**

Jēkaba korekcijas darbs pašlaik notiek šajā posmā, kurā nepieciešams skaņu atšķirt pēc artikulācijas un akustiskajām pazīmēm. Noskaidrotas skaņas **Ķ** un **Č** artikulācijas pazīmes – **Ķ** – lūpas vieglā smaidā, mēles gals aiz apakšējiem priekšzobiem. **Č** – lūpas izvirzītas uz priekšu „taurītē”. Akustiskajās pazīmēs tiek izmantoti burtu grafiskie attēli. Izmanto darba autores izgatavo didaktisko materiālu „Pakarini cepures” (skat.7. pielikumu), kur, saklausot skaņu, jānovieto cepure pie pareizā burta. **Jēkabam korigējoši attīstošais darbs turpinās skaņu diferencēšanā vārdos un vārdu savienojumos.** Līdztekus tiek diferencēta arī skaņas **Ģ** un **Dž**. Artikulācijas pazīmes atbilst iepriekš minētajām **Ģ** – lūpas vieglā smaidā, **Dž** – lūpas „taurītē”, pie šo skaņu izrunas svarīgi sajust „motorīša” darbību.

Vecāki ir ieinteresēti korekcijas procesā, veic dotos logopēda norādījumus, daudz strādā pie fonemātisko procesu attīstības. Apmeklē logopēda ieteiktos speciālistus, kas var labot fizioloģiskos sakodiena defektus.

Korigējoši attīstošā darbība skaņas **Ķ - **Č** un **Ģ** - **Dž** izrunas traucējumu novēršanā**

Tomass – lūpas šauras, mazkustīgas, mēle šaura, mazaktīva, mēles saitīte atbilst normai, zobi smalki, stipri bojāti. Aukslējas un ūka atbilst normai. Veicot skaņu izrunas pārbaudi zēnam konstatēti polimorfī skaņu izrunas traucējumi: šņāceņus aizstāj ar svelpeņiem un priekšējiem mēleņiem, **R** aizstāj ar **L**, **F** aizstāj ar **P** un ir traucēta visu vidējo mēleņu izruna, tos aizstājot ar priekšējiem mēleņiem, tajā skaitā **Ķ** aizstāj ar **Č**, **Ģ** aizstāj ar **Dž**. Fonemātiskās uztveres attīstība ir zemā līmenī no 10 uzdevumiem veic piecus.

I. posms – skaņu sagatavošanas posms

1. Artikulācijas aparāta vingrinājumi

Tomasam ir vāji attīstīta lūpu un mēles muskulatūra, kā arī traucēta elpošana. Korekcijas darbu uzsāk ar stājas un elpošanas vingrinājumu aktivizēšanu (skat.9., 9.1. pielikumus). Uzsākot vingrinājumus elpošanas ritms nav vienmērīgs, ieelpa veidojas sekla, līdz ar to pietrūkst izelpas, tas atspoguļojas runāšanā. Zēns ir saspringts, savilktiem muskuļiem, traucē arī biežā elpceļu saslīmšana. Logopēds iesaka mammai griezties pēc palīdzības pie speciālistiem. Katru nodarbību sāk ar elpošanas vingrinājumiem un viegliem atslābinošiem vingrinājumiem. Līdztekus tiek vingrināta arī mēles un lūpu muskulatūra, kurā vidējo mēleņu izrunas korekcijas vingrinājumu izpilde sagādā grūtības. Sākumā **tiek veikti statistiskie vingrinājumi, kas aktivizē mēles un lūpu kustīgumu** (skat.8.1.,8.2. pielikumus). Dinamika vingrinājumos parādās pēc veiktajām smilšu terapijas un masāžas nodarbībām. Zēnam padodas izpildīt statistiskos vingrinājumus, grūtības veikt artikulācijas vingrinājumus vidējo mēleņu izrunas korekcijai, īpaši jāstrādā ar vingrinājumiem „Jūras viļņi”, „Dusmīgais kaķēns” (skat. 1.pielikumu). Zēna mamma apguvusi šo vingrinājumu izpildi un regulāru korekcijas darbu turpina mājās. Rezultāts ir iepriecinošs. Liela **uzmanība tiek veltīta gaisa plūsmas vingrinājumiem, tas ir pūšanas vingrinājumiem**, kur vingrina īsu un asu izelpu, skaņu **Ķ** un **Ģ** izrunai (skat.9. pielikumu).

2. Pirkstu vingrinājumi, kas attīsta sīko muskulatūru

Veicot kustību izpildes attīstību Tomass uzrādīja vidējus attīstības rādītājus. Kustību motorika ir attīstīta, korekcijas darbā **lielāka uzmanība tiek pievērsta koordinācijas un līdzsvara kustībām, saskaņotu darbību veikšanai**, tie dzejoļi ar kustībām un ķermeņa vingrinājumi ar kustībām (skat.5.1.,5.2. pielikumus). Lai skaņu izrunas korekcijas darbs būtu dinamiskāks, **katrā nodarbībā paredzēti attīstošie sīkās pirkstu muskulatūras vingrinājumi, darbošanās ar priekšmetiem** (skat. 5.pielikumu) – siešana, veltnēšana, virpināšana, kņāģēšana utt., delnas un pirkstu motorikai izmanto masāžas bumbas, dažādus mīcīšanas un spaidīšanas priekšmetus, čiekurus, kastaņus. Pirkstu veiktībai izmanto locīšanas un celtniecības uzdevumus. Tā kā pozitīvus rezultātus zēns guva pēc smilšu terapijas nodarbībām, tad darba autore korekcijas darbā iekļauj darbu ar smiltīm.

3. Fonemātiskās uztveres un dzirdes uzmanības sekmēšana

Tomasa fonemātiskās uztveres procesi, veicot izpēti, parādīja zemu attīstības rādītājus, tādēļ **korekcijas darbu uzsāk ar klausīšanās iemaņu attīstīšanu** (skat.2.1. pielikumu) Ieklausīties apkārtņē esošajās skaņās, atšķirt sadzīves skaņas un skaņas dabā, noteikt skaņas atrašanās virzienu, atpazīt skaņas ierakstos. Visu iepriekš minēto zēns saklausa, grūtības sagādā

noteikt cilvēku izdotās skaņas (klepošanu, šķaudīšanu, krekšķināšanu, ovācijas utt.), klausīšanās iemaņas attīstīt palīdz dzirdes uzmanības vingrinājumi: „Saklausī, cik reizes skanēja”, šo vingrinājumu veic redzot skandināmo priekšmetu un neredzot to. Tomasam grūtāk veikt uzdevumu neredzot priekšmetu, regulāri attīstot klausīšanās iemaņas, dinamika notiek. Turpmākai **korekcijas darbs turpinās pie** noteiktas skaņas saklausīšanas – **vienkāršu skaņu analīzes vingrinājumi** (skat.2.3. pielikumu). Šajā korekcijas darba posmā grūtības sagādā, tas, ka Tomasam ir daudzu skaņu nepareiza izruna un noteikto skaņu saklausīt ir sarežģīti, piemēram, vārdā „šalle” nesaklausī skaņu **Š**, to aizstāj ar skaņu **S**, tā notiek arī nosakot skaņas **Ķ** un **Ģ** atrašanās vietu noteikšanu, jo dzird pavisam citas skaņas. Tāpēc **turpmākais korekcijas darbs tiek saistīts ar precīzu skaņu Ķ un Ģ izrunas apguvi.**

II.posms – Skaņas Ķ un Ģ izrunas mācīšana

Sākot skaņas **Ķ** pareizu izrunas apguvi, tiek izskaidrotas atšķirīgās īpašības skaņu **Ķ** un **Č** izrunā un izveidotas skaņu signālkartiņas. Identiski kā iepriekšējiem bērniem apgūstot šo skaņu izrunu **Ķ** signālkartiņa ir ķipsis, **Č** signālkartiņa ir čiekurs. Nosaucot skaņu groziņā ievieto to priekšmetu, kuru skaņu saklausī, zēns seko līdzīgai savai atbilde un cenšas labot, jo darba autore izmanto priecīgo un bēdīgo sejiņu. Pie spoguļa darba autore sāk mācīt pareizas skaņas **Ķ** apguvi, kurā norāda artikulācijas stāvokli – lūpas pavērtas smaidā, mēles gals atrodas pie apakšējiem priekšzobiem, mēles vidējā daļa ir pacelt pie augslējām, atdarina kaķēna šķaudīšanu **ķ-ķ-ķ**, izelpa ir asa, īsa. Tomasam uzreiz neizdodas artikulācijas aparāta stāvokli veidot pareizai skaņas **Ķ** izrunai, grūtības noturēt mēles vidusdaļu uz augšu un veidot īsu asu izelpu. Regulāra vingrinājumu veikšana un korekcijas turpināšana sadarbojoties ar grupu skolotājiem un mammu palīdz sasniegt vajadzīgo rezultātu.

Nostiprinot izolētas skaņas **Ķ** izrunu korekcijas darbs notiek pie spoguļa, līdz ar to darba autore pastāsta par „motoriņu”, kurš darbojas izrunājot skaņu **Ģ**. Paralēli tiek apgūta arī skaņas **Ģ** pareiza izruna. Korekcijas darbs notiek ļoti lēni, Tomass daudz slimo, apmeklē dažādus speciālistus. **Koriģējoši attīstošā darbība turpinās trešajā darba posmā (pareizas izrunas nostiprināšana) nostiprinot pareizu skaņu Ķ un Ģ apguvi zīlēs un vārdos.**

Koriģējoši attīstošā darbība skaņas Ķ – Č un Ģ – Dž izrunas traucējumu novēršanā

Renārs – lūpas mazkustīgas, atbilst normai, sāk mainīties augšējie piena zobi, sakodiens atbilst normai, zemmēles saitīte atbilst normai, mēle atbilst normai, runājot tā „veļas pa muti, trūkst lokanības, aukslējas un ūka atbilst normai. Ļoti slikti attīstīta mīmikas un sejas muskulatūra. Veicot skaņu izrunas pārbaudi tiek konstatēti vairāku skaņu izrunas traucējumi: kroplota skaņas **L** izruna, **R** aizstāj ar **L**, jauc balsīgos ar nebalsīgajiem līdzskaņiem, traucēta skaņas **Ķ** un **Ģ** izruna, tos aizstāj ar skaņu **Č** un **Dž**.

I.posms – skaņu sagatavošanas posms

1. Artikulācijas aparāta vingrināšana

Veicot izpēti zēnam novērota vāja **sejas mīmikas un muskulatūras darbība. Koriģējoši attīstošajā darbībā tam tiek veltīta īpaša uzmanība**, līdz ar to mazkustīgas ir arī lūpa un mēles muskulatūra, kas ieņem svarīgu lomu pareizas skaņu izrunas veidošanā. Sākot nodarbības logopēdei izveidotas attēlu kartiņas, kurās redzamas dažādas cilvēku sejas izteiksmes, zēnam nepieciešams izvēlēties kādu no tām un atveidot. Grūtības sagādā atveidot savilkta un asimetriskas mīmikas. Darba autore koriģējošajā darbā iekļauj sejas masāžas vingrinājumus (skat.10.pielikumu). **Pašapzinības trūkums ir viens no rādītājiem** zēna saspringtajos muskuļos, **nepieciešams uzmuntrinājums un uzslava** par vismazāko veiksmi. Lai korekcijas darbs notiktu progresīvāk, vienlaikus **tiek veikti artikulācijas aparāta vingrinājumi vidējo mēleņu izrunas veidošanai** (skat. 1. pielikumu). Vingrinājumu precīzā izpildē traucē mēles lokanības trūkums, grūti novietot to vajadzīgajā pozīcijā. Logopēde vingrinājumus demonstrē pret spoguļi, Renārs cenšas pildīt, nepieciešams ar špāteles palīdzību pacelt mēles vidus daļu. Veicot vingrinājumu „Slidkalniņš” mēle veļas, neizdodas slīdošā kustība. Vingrinājumi izdodas pēc vairāku nodarbību regulāras vingrināšanās.

2. Pirkstu vingrinājumi, kas attīsta sīko motoriku

Pēc kustību aktivitātes padziļinātas izpētes, Renāram attīstības rādītāji ir vidējā līmenī. Ņemot vērā vāji attīstīto mīmikas un artikulācijas muskulatūru **korekcijas darbā tiek iekļauti sīkās pirkstu muskulatūras vingrinājumi** (skat.5. pielikumu). Zēns labi veic atsevišķu roku vingrinājumus, grūtīgas darboties vienlaicīgi ar abām rokām, kreisā roka izteikti mazaktīva. Veicot vingrinājumus pirkstu muskulatūrai, tiek iekļauti sarežģītāki pirkstu koordinācijas vingrinājumi, kas ļauj attīstīt uzmanību un kustību koordināciju (skat.5.2. pielikumu). Pareizam satvērienam tiek izmantotas pincetes „Ieliec grozā”, „Saliec pēc krāsām”. Renāram patīk veikt uzdevumus, kas saistās ar priekšmetu salikšanu, tad darba autore koriģējošajā darbībā izmanto tos. Detaļas tiek paslēptas smiltīs, graudos, grantī, tā notiek pirkstu un delnas masāža.

3. Fonemātiskās uztveres un dzirdes uzmanības sekmēšana

Veicot padziļinātu izpēti Renārs uzrādīja vidējus attīstības rādītājus fonemātiskās uztveres attīstībā. Pārbaudot dzirdes uzmanību, zēns nevarēja saklausīt čukstus runu no liela attāluma, tas atspoguļojas uz spēju precīzi saklausīt vajadzīgās skaņas. **Koriģējoši attīstošo darbību darba autore uzsāk ar apkārtējo skaņu atpazīšanas uzdevumiem** (skat.2.1. pielikumu). Renārs labi dzird un saklausā sadzīves skaņas un trokšņus, atpazīst cilvēka izdotās skaņas. Tiek izmantots Montesorī materiāls „Skanošās kastītes” no 12 kastītēm var izveidot sešus pārus, uzdevums atrast divas vienādi skanošās. Darba autore pati izveidojusi

„Skanošas pudelītes”, uzdevums līdzvērtīgs iepriekšējam – saklausīt vienādi skanošas. Mammai ieteikts apmeklēt speciālistus, lai veiktu dzirdes pārbaudi. Veicot koriģējoši attīstošo darbību, darba autore secina, ka zēnam varētu būt traucēta dzirde, kas liedz uztvert smalkākas frekvences skaņas. Turpinot koriģējošo darbību **fonemātisko uztveri pilnveido veicot skaņu analīzi un sintēzi** (skat.2.1.,2.2. pielikumu). Tiek izmantotas dažādas rotaļas. Ta kā zēns jau ir apguvis burtus, tad rotaļās tiek izmantoti burtu elementi. Sāk ar vienkāršākiem uzdevumiem „Saklausī pirmo skaņu”, „Saklausī vārdu” (nosaukta katra skaņa atsevišķi), „Saliec zilbes” (vārds nosaukts pa zilbēm). Renāram labi izdodas veikt šos uzdevumus, taču grūtības ir tajos vārdos, kuras skaņas neizrunā (*rati – lati ķirsis – čirsis*), arī burtu grafiskos attēlus atrod tādus, kā saklusa skaņu. Kļūdās īso un garo skaņu atšķiršanā, jauc balsīgos un nebalsīgos līdzskaņus. Lai attīstītu fonemātisko uztveri, izmanto noteikta vārda saklausīšanu starp citiem vārdiem, zilbju rindas atkārtošānu. Fonemātiskās uztveres nostiprināšana turpinās visu tālāko koriģējošas darbības laiku (skat.7. pielikumu).

II.posms – Skaņas **Ķ un **Ģ** izrunas mācīšana**

Renāram skaņas **Ķ** un **Ģ** izrunas mācīšana notiek tāpat kā iepriekšējiem bērniem. Sākot skaņas **Ķ** pareizas izrunas mācīšanu zēnam blakus signālkartiņām var lietot arī grafiskos burtus. Saucot skaņas **Ķ** un **Č** paceļ vajadzīgo burtu, vai lūpu muskulatūras stiprināšanai izmanto „šaujāmās stabulītes”, ar kurām izšauj mazas lodītes trāpot pa vajadzīgo burtu. Renāram šis uzdevums ļoti patīk, cenšas ieklausīties. Kļūdoties tiek likts uzmanīgi vērot lūpu stāvokli pie katras skaņas izrunas: **Ķ** – lūpas smaidā, **Č** – lūpas taurītē, tā sākot mācīt pareizas **Ķ** izrunas artikulācijas stāvokli – lūpas pavērtas smaidā, mēles gals pie apakšējiem priekšzobiem, mēles vidusdaļa pacelta, izelpa īsa, asa, atdarinot kaķīša šķaudīšanu **ķ – ķ – ķ** vai **ķiķināšanu**. Zēns atdarina skaņas izrunu pret spoguļi. Izelpa sākumā neizdodas asa un īsa. Lai izdotos izelpa tiek atkārtoti elpošanas vingrinājumi (skat.9. pielikumu).

Skaņas **Ģ** pareizas izrunas apgūšanu sāk ar skaņas **Ķ** izrunas demonstrēšanu pret spoguļi, norādot, ka „motoriņš” nav iedarbināts (uzliepot pirkstiņus uz kakla), bet izrunājot skaņu **Ģ**, tas tiek iedarbināts, vērojot uzmanību balss saišu un gaisa plūsmas darbībai. Izolētu skaņu **Ķ** un **Ģ** izruna ir apgūta.

III. posms – skaņas **Ķ un **Ģ** pareizas izrunas nostiprināšana**

Nostiprinot skaņu izrunu zilbēs, sāk darbību pie spoguļa, lai zēns varētu vērot savu lūpu stāvokli izrunājot zilbes. Vairākkārtīgi skaņa **Ķ** tiek izrunāta kā **Č**, taču regulāri veicot vingrinājumus kļūdas netiek pieļautas. Skaņas **Ķ** izrunas nostiprināšana sākas ar slēgtu un vaļēju zilbju izrunu, kas pāriet zilbju ar divskani izrunā. (skat.6.1. pielikumu). Zēnam labi padodas izrunāt skaņu visās zilbēs. Korekcijas darbs turpinās apgūstot **Ķ** izrunu vārdos un vārdu

savienojumos (skat. 6.1. pielikumu). Skaņas **Ķ** izruna vārda sākumā norit veiksmīgi, vārda vidū bieži tiek lietota skaņa **Č**, taču vērojot pareizu izrunu spoguļi un iesaistot korekcijas darbā grupu skolotājas rezultāts tiek sasniegts.

Nostiprinot skaņas **Ķ** izrunu vārdos un vārdu savienojumos, darba autore veic attīstošo darbību skaņas **Ģ** izrunai zilbēs (skat. 6.2. pielikumu), apguve notiek tāpat kā apgūstot skaņas **Ķ** izrunā, tikai atšķirība ir balss saišu vibrācijā, kuru var kontralē ar taustes palīdzību.

IV. posms – skaņas **Ķ un **Č**, **Ģ** un **Dž** diferencēšanas posms**

Renāra korekcijas darbs pašlaik notiek šajā posmā, kurā nepieciešams skaņu atšķirt pēc artikulācijas un akustiskajām pazīmēm. Noskaidrotas skaņas **Ķ** un **Č** artikulācijas pazīmes – **Ķ** – lūpas vieglā smaidā, mēles gals aiz apakšējiem priekšzobiem. **Č** – lūpas izvirzītas uz priekšu „taurītē”. Akustiskajās pazīmēs tiek izmantoti burtu grafiskie attēli. Izmanto darba autore izgatavo didaktisko materiālu „Pakarini cepures”, (skat. 7.pielikumu), kur saklausot skaņu jānovieto cepure pie pareizā burtā. „Katram sava istaba”, attēlu kartītes jānovieto tajos logos, kur norāda attiecīgie burti. Zēnam skaļi jānosauc izvēlētais vārds, jāieliek logā (ķengurs – logā ar **Ķ**, čības – logā **Č** u.c.). Papildus nostiprinot orientāciju plaknē – pa labi, pa kreisi, pa vidu, augšā, lejā. Lasītprasmju iemaņu veidošanā tiek izmantotas kartītes „Veļas diena” (skat.7. pielikumu).

Līdztekus tiek diferencēta arī skaņas **Ģ** un **Dž**. Artikulācijas pazīmes atbilst iepriekš minētajām **Ģ** – lūpas vieglā smaidā, **Dž** – lūpas „taurītē”, pie šo skaņu izrunas svarīgi sajust „motorīša” darbību. Iepriekš norādītie didaktiskie materiāli tiek veidoti **Ģ** un **Dž** diferencēšanai.

Koriģējoši attīstošais darbs turpinās skaņu diferencēšanā vārdos un vārdu savienojumos.

2.4. Pētījumā iegūto datu analīze

Dažādu pedagoģisko paņēmieni izmantošanu fonemātiskās uztveres pilnveidē bērniem ar vidējo mēleņu traucējumu novēršanu vecākajā pirmsskolas vecumā darba autore veic laika posmā no 2017.gada septembra līdz 2018.gada martam. Izpētē iekļautajiem bērniem – Sonorai, Stefānijai, Jēkabam, Renāram, Tomasam skaņu izrunas koriģējoši attīstošā darbība tiek veikta sākot ar sagatavošanas posmu. Šajā laika posmā katram bērnam izstrādāta individuālā korekcija darba plānošana, kas balstīta uz bērna izpētē gūtajiem rezultātiem, ievērojot vecumposma un veselības kartē gūtos rādītājus. Lai redzētu dinamiskā veikto pareizas skaņu izrunas attīstību, darba autore to atspoguļo 9. tabulā.

9.tabula. Skaņu izrunas korekcijas dinamika uz 2018.gada martu

Skaņu izrunas traucējumu korekcijas posms	Sonora		Stefānija		Tomass		Renārs		Jēkabs	
	2017	2018	2017	2018	2017	2018	2017	2018	2017	2018
Skaņu diferencēšana teikumos, saistītā runā										
Skaņu diferencēšana vārdos, vārdu savienojumos										
Skaņu diferencēšana zilbēs										
Skaņu nostiprināšana teikumos, saistītā runā										
Skaņas nostiprināšana vārdos, vārdu savienojumos										
Skaņas nostiprināšana zilbēs										
Skaņu pareizas izrunas mācīšana										
Skaņu izrunas sagatavošanas posms										
	K-Č		K-Č		K-Č; Ģ-Dž		K-Č; Ģ-Dž		K-Č; Ģ-Dž	

Izpētes rezultāti rāda, ka skaņu izrunas traucējumi nav novērsti nevienam bērnam.

Sonora koriģējoši attīstošā darbība turpinās skaņu **K** – **Č** diferencēšanā zilbēs posmā. Nostiprināta skaņas **K** izruna visās vārda pozīcijās, teikumos un saistītā runā.

Stefānija koriģējoši attīstošajā darbībā veiksmīgi sasniegusi skaņas **K** pareizu izrunu vārdos un vārdu savienojumos. Darbs turpinās pie skaņas **K** izrunas nostiprināšanas teikumos un saistītā runā. Dinamika nav tik izteikta, jo korekcijas darbā pasīvi ieinteresēti vecāki, meitene bieži kavē pirmsskolas iestādi.

Tomass koriģējoši attīstošajā darbībā apguvis skaņas **K** un **Ģ** pareizu izrunu un izrunu zilbēs. Tālākā logopēdiskā darbība saistās ar šo skaņu nostiprināšanu vārdos un vārdu savienojumos. Attīstošā darbība notiek ļoti lēnām. Zēna emocionālai stāvoklis, biežā slimošana, līdz ar to neregulāras individuālās nodarbības pie logopēda ir viens no iemesliem lēnai skaņu izrunas apguvei.

Renārs apguvis un nostiprinājis skaņu **K** un **Ģ** izrunu visās izrunas pozīcijās. Koriģējoši attīstošā darbība turpinās skaņu **K** – **Č** un **Ģ** – **Dž** diferencēšanas posmā vārdos un vārdu savienojumos.

Jēkabs veiksmīgi apguvis un nostiprinājis skaņas **K** un **Ģ** izrunu vārdos, vārdu savienojumos, teikumos un saistītā runā. Turpmākā koriģējoši attīstošā darbība saistās ar skaņu

diferencēšanu. Skaņu **Ķ – Ć** diferencēšana ir pēdējā posmā, taču skaņu **Ģ – Dž** diferencēšana notiek vārdos un vārdu savienojumos.

Lai novērotu fonemātiskās uztveres attīstības dinamiku izpētē iesaistītajiem bērniem, darba autore veic atkārtotu tās pārbaudi 5 kritērijiem (10 uzdevumi), un rezultātus atspoguļo tabulā (skat.10. tabulu)

10.tabula. Fonemātiskās uztveres pārbaudes rezultāti uz 2018.gada martu
(I.Miltiņa 2005,66)

Fonemātisko funkciju pārbaudes	Veicamie uzdevumi	Sonora		Stefānija		Tomass		Renārs		Jēkabs	
		2017	2018	2017	2018	2017	2018	2017	2018	2017	2018
Skaņu diferencēšana	Zilbu rindas atkārtošana	-	-		-	-	-	-	+	-	+
	Vārdu pāra atkārtošana	-	+	+		-	-	+	+	+	+
Elementāra fonemātiskā analīze	Līdzskaņu saklausīšana vārda sākumā	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+
	Patskaņu saklausīšana vārda sākumā	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Sarežģīta fonemātiskā analīze	Skaņas vietas noteikšana vārdā	-	+	-	-	-	+	-	+	+	+
	Skaņu secības noteikšana vārdā	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
	Skaņu skaita noteikšana	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Fonemātiskā sintēze	Skaņu saliedēšana vārdā	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+
Fonemātiskie priekšstati	Vārdu veidošana ar konkrētu skaņu	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Attēlu grupēšana	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+
Veiktie uzdevumi		2	6	2	6	5	6	6	8	7	9

Apzīmējumi:

- bērns neatbild vai atbild nepareizi
- + bērns atbild pareizi

Salīdzinot iegūtos rezultātus ar septembrī veiktajiem fonemātiskās uztveres attīstības rādītājiem, visiem bērniem vērojama attīstības dinamika, kas norāda, ka izmantotās koriģējošas darbības metodes un paņēmieni izstrādāti pareizi.

Lielāko fonemātiskās uztveres attīstības dinamiku parādīja **Stefānija** un **Sonora**, kur no zemākā attīstības līmeņa sasniedza **vidējo fonemātiskās uztveres attīstības līmeni**.

Paaugstinot rezultātus četros uzdevumos. Papildus individuālajām nodarbībām pie logopēda, lielu individuālo darbu iegulda grupu skolotājas.

Tomasa fonemātiskās uztveres attīstības rādītāji saglabājas iepriekšējā **vidējā fonemātiskās uztveres attīstības līmenī**. Dinamika redzama tikai vienā rādītāja. Darba autore uzskata, ka zēna ilgstoša slimošana un individuālo nodarbību neregulāra apmeklēšana sniedz redzamos rezultātus.

Renārs fonemātiskās uztveres vidējo attīstības līmeni paaugstināja uz **augstu fonemātiskās uztveres līmeni**.

Jēkabs no vidējā fonemātiskās uztveres līmeņa sasniedza **augstu fonemātiskā uztveres attīstības līmeni**.

Darba autore uzskata, ka **Jēkabam** un **Renāram** fonemātiskās uztveres attīstība ir augstāka, līdz ar to veiksmīgāk notiek skaņu traucējumu novēršana. Dažādība vingrinājumu izmantošanā fonemātiskās uztveres pilnveidošanā sniedz pozitīvus rezultātus.

Viens no rādītājiem bērnu veiksmīgā skaņu izrunas korekcijā ir dažādu kustību attīstība, tajā skaitā pirkstu sīkās muskulatūras attīstība. Darba autore veic atkārtotu kustību aktivitātes pārbaudi, kuru attēlo tabulā (skat. 11. tabulu).

11.tabula. Kustību izpildes pārbaude uz 2018.gada martu

Kustību izpildes pārbaude	Vecamie uzdevumi	Sonora		Stefānija		Jēkabs		Renārs		Tomass	
		2017	2018	2017	2018	2017	2018	2017	2018	2017	2018
Vispārējās kustības	Palēcieni uz abām kājām	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Palēcieni uz vienas kājas	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Palēcieni pārmaiņus uz labās un kreisās kājas	-	-	-	-	+	+	+	+	-	+
	Darbības ar bumbu	-	+	-	+	+	+	-	+	+	+
Pirkstu sīkās muskulatūras kustības	Veidot aplīti ar labās roks īkšķi, rādāmo pirkstu	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Veidot apļveida kustības ar abām rokām vienlaicīgi	-	-	+	+	-	+	-	+	+	+
	Veidot „dūrainīti”- visi pirksti savilkti dūrītē, īkšķis uz augšu	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Pirkstu sasveicināšanās	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+

	Lietus pilināšana	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+
Mīmikas kustības	Uz augšu pacelt uzacis	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+
	Saraukt pieri	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Aizvērt un atvērt acis	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Parādīt dažādas sejas izteiksmes	-	+	+	+	+	+	-	+	+	+
	Pārmaiņus piemiegt labo un kreiso aci	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-
Veiktie uzdevumi		7	11	11	12	13	14	9	13	11	13

Apzīmējumi:

- - uzdevumu neveic
- + - uzdevumu veic

Salīdzinot veiktos pētījumus abos pusgados, darba autore secina, ka kustību attīstības dinamika ir pozitīva. Izmantotie artikulācijas aparāta, sejas mīmikas, pirkstu sīkās muskulatūras un līdzsvara vingrinājumi koriģējoši attītošajā darbībā izvēlēti pareizi.

Jēkabs joprojām saglabājis **kustību attīstības līmeni augstākajā pakāpē**, izpildot visus dotos uzdevumus.

Tomasam un **Renāram** kustību aktivitāte no vidējā attīstības rādītāja sasniegusi **augstu attīstības līmeni**. **Renāram** liela dinamika vērojama sejas muskulatūras mīmikas vingrinājumos, līdz ar to strauji uzlabojusies pareiza skaņu izruna.

Sonorai, salīdzinot abos pusgados veiktos kustību attīstības rādītājus, ir vērojama dinamika, taču joprojām saglabājas **vidējā attīstības līmenī**.

Stefānija savu kustību attīstību uzlabojusi par vienu uzdevumu, saglabājot **kustību attīstības vidējos rādītājus**, līdz ar to uzrādot vismazāko dinamiku.

Darba autore apkopojot pētījumā iegūtos datus, secina, ka koriģējoši attīstošā darbība notiktu sekmīgāk, ja logopēda, skolotāju un vecāku sadarbība būtu regulāra un vērsta uz bērnu skaņu izrunas savlaicīgu korekciju. Lai bērniem ar runas un valodas traucējumiem izveidotu precīzu koriģējošās darbības plānu svarīgi pamatoties uz psiholoģiski pedagoģisko raksturojumu un padziļināto logopēdisko izpēti.

Secinājumi

Vecākajā pirmsskolas vecumā svarīgākais uzdevums ir izveidot pareizu un pilnvērtīgu runas attīstību, lai sekmīgāk uzsāktu apmācību skolā. Darba autore, izzinot un analizējot pedagogu un psihologu teorētiskās atziņas, pētot dažādu pedagoģisko paņēmienu ietekmi uz koriģējošo darbību, kā arī veicot pedagoģiskos pētījumus, secina ka:

1. Katrā valodā pastāv sava sistēma, kuru veido noteikts fonemātisko pazīmju kopums. Fonemātiskā uztvere pilnveidojas bērna runas attīstības laikā. Skaņu analīzes un sintēzes apguve ietekmē bērna lasīšanas un rakstīšanas apguvi, un tas nozīmē, ka būtiski ietekmē veiksmīgu sagatavošanos mācību uzsākšanai skolā. Nepietiekama fonemātiskās uztveres attīstība ir iemesls vairākiem runas traucējumiem, un, lai tos novērstu, nepieciešams attīstīt dzirdes uzmanību, dzirdes atmiņu un fonemātisko uztveri.
2. Koriģējoši attīstošā darbība skaņu izrunas traucējumu novēršanā notiek trijos darba posmos, kuros tiek veikta artikulācijas aparāta sagatavošana, fonemātiskās uztveres attīstība un pilnveidošana, kā arī kustību attīstība, kur svarīgākā uzmanība vērsta pirkstu sīkās muskulatūras vingrināšanai. Tiek izstrādāti vingrinājumi un rotaļas skaņu **Ķ – Č** un **Ģ – Dž** izrunas veidošanā.
3. Mērķtiecīgi atlasīti vingrinājumi un rotaļas, ņemot vērā bērnu runas attīstību un vecumposma īpatnības, veicina fonemātiskās uztveres veidošanos, kurā svarīgi attīstīt dzirdes uzmanību un dzirdes atmiņu.
4. Veicot mērķtiecīgu, regulāru un individuālu koriģējoši attīstošu darbību, pamatojoties uz bērna precīzu runas un valodas izpēti, kā arī ņemot vērā bērna attīstības un runas traucējumu īpatnības, nepareizā skaņu izruna tiek novērsta un fonemātiskā uztvere attīstīta.
5. Koriģējoši attīstošā darbība, kas balstās uz logopēda sniegtajiem norādījumiem, sekmē pozitīvu attieksmi savstarpējā saskarsmē ar bērnu, pirmsskolas skolotājiem un bērna vecākiem.
6. Vecākā pirmsskolas vecuma bērniem, kuriem nav izdevies apgūt pareizu skaņu **Ķ** un **Ģ** izrunu ir vāji attīstīta mēles muskulatūra un fonemātiskā uztvere, kas ir svarīgs rādītājs vidējo mēleņu izrunā.

Darbā izvirzītā hipotēze – vidējo mēleņu **Ķ** un **Ģ** izrunas korekcija un fonemātiskās uztveres pilnveidošana noritēs veiksmīgāk, ja logopēds izzinās katra bērna raksturīgos runas traucējumus un atlasīs vingrinājumus un rotaļas atbilstoši bērna specifiskajām runas vajadzībām – ir pierādīta un apstiprinājusies. Izvirzītais mērķis sasniegts un uzdevumi izpildīti.

Izmantotā literatūra un informācijas avoti

1. Albrehta, Dz. (1998). *Pētīšanas metodes pedagoģijā*. Rīga: Mācību apgāds.
2. Adamsa, I.; Struka, V.; Tilmāne – Karusa, M. (1994). *Mikrofunkcionālie vingrinājumi pareizas runas veidošanai*. Rīga: Apgāds Rasa ABC.
3. Baumanē, A. (1976). *Skaņu izrunas traucējumi*. Rīga: Zvaigzne.
4. Baumanē, A., Ķeire, L. (1994). *Valodas traucējumu veidi*. Rīga: Zvaigzne ABC.
5. Baumanē, A. (2014). *Vingrinājumi un diktāti pareizas runas un rakstības veidošanai*. Rīga: Zvaigzne ABC.
6. Bāra, A. (2016). *Runā ar mani, māmiņ!* Rīga: Zvaigzne ABC.
7. Biezā, D.; Kauce, A.; Kromāne, Dz.; Līduma, M. (1971). *Bērnu sagatavošana skolai*. Rīga: Zvaigzne.
8. Boulbijs, Dž. (1998). *Drošais pamats*. Rīga: Rasa ABC.
9. Brice, B. (2007). *Pirkstiņu rotaļas*. Rīga: RaKa.
10. Brice, B. (2013). *Viss sākas ar rotaļu*. Rīga: RaKa.
11. Branteviča, A. (2016). *Draiskie artikulācijas vingrinājumi*. Rīga: RaKa.
12. Celmiņa, I. (2008). *Runā raiti! Skaitāmpanti runas un valodas attīstībai*. Rīga: Zvaigzne ABC.
13. Dubure, V. (2014). *Materiāli skaņu izrunas vingrināšanai un nostiprināšanai*. Datorrakstā pārrakstīja, nelielas redakcionālas, korektora darbības un papildinājumus veica Lūse J.
14. Dzintere, D.; Boša, R. (1997). *Rotaļspēles*. Rīga: Mācību apgāds.
15. Dzintere, D. (1990). *Pirmsskolas vecuma bērnu runas attīstīšana rotaļnodarbībās (vecākais audzinātāja darbs)*. Katedras bāze bērnu dārza pieredze RSKI Rīga.
16. Gene, I. (1995). *Valodas defekts un to novēršana pirmsskolā vecumā*.
17. Geske, R. (2005). *Bērns bioloģiskā attīstībā*. Rīga: RaKa.
18. Hadaņonoka, I. (2000). *Bērnu valodas krājuma veidošanās .Kā raisās valodiņa*. Rīga: Rasa ABC.
19. Hadaņonoka, I.; Hadaņonoka, L. (2014). *Kā raisās valodiņa?* Rīga: SiA N.I.M.S.
20. Irbe, A.; Lindenberga, S. (2014). *Bērns runāt mācās ģimenē*. Rīga: RaKa.
21. Jurgena, I. (2002). *Vispārējā pedagoģija*. Rīga: Izglītības soļi.
22. Kalniņa, V.; Skrube, Dz. (1983). *Pirmsskolas vecuma bērnu valodas attīstīšanas metodika*. Rīga: Zvaigzne.
23. Korne, E. (2003). *Darba burtnīca logopēdijā. Līdzskaņu Ģ un Dž jaukšanas novēršanai*. Rīga: RaKa.

24. Korne, E. (2002). *Darba burtnīca logopēdijā. Līdzskaņu Ķ un Č jaukšanas novēršanai.* Rīga: RaKa.
25. Kuške, L.(2013). *Metodiskās rekomendācijas logopēdiem, kā strādāt ar fonēmu uztveršanas un atšķiršanas izpēti, un fonēmu producēšanas izpēti testiem bērniem vecumā no 3 līdz 6 gadiem.* Rīga: VISC.
26. Laua, A. (1997). *Latviešu literārās valodas bērniem fonētika.* Rīga: Zvaigzne ABC.
27. Lūse,J.;Miltiņa,I.;Tūbele,S.(2012). *Logopēdijas teminu skaidrojošā vārdnīca.* Rīga RaKa.
28. Ļubļinska, A. (1979). *Bērnu psiholoģija.* Rīga: Zvaigzne.
29. Markus, D. (2003). *Bērņa valoda: no pirmā klieziņa līdz pasakai.* Rīga: Apgāds Rasa.
30. Miltiņa, I.; Pastare, S. (1995). *Pirmie soļi logopēdijā.* Rīga: Izglītības attīstības institūts.
31. Miltiņa, I. (2005). *Skaņu izrunas traucējumi.* Rīga: RaKa.
32. Miltiņa, I. (2008). *Skolotāja logopēda darba mape.* Rīga: RaKa.
33. Miltiņa, I. (2017). *Modelēšana logopēdijā.* Rīga: RaKa.
34. Miltiņa, I. (2017), *Lekcijas studiju kursā „Logopēdija pirmsskolā.* Rīga: LU
35. Nikiforovs, O.(2014). *Pirmsskolas vecuma bērnu intelektuālo spēju diagnostika.* Rīga: RaKa
36. Svence, G. (1999). *Attīstības psiholoģija.* Rīga: Zvaigzne ABC.
37. Stangaine, I. (2012). *Bērņa fizisko aktivitāšu sekmēšana. Ceļā uz skolu.* Rīga: Zvaigzne ABC.
38. Tūbele, S. (2002). *Skolēna runas attīstības vērtēšana.* Rīga: RaKa.
39. Tūbele, S., Miltiņa, I. (2012). *Ja skolēns raksta nepareizi.* Rīga: RaKa.
40. Tūbele, S., Kauliņa, A. (2012). *Lasīšanas traucējumi.* Rīga: Raka.
41. Tūbele, S., Landra, Šūmane, (2013) *LU speciālās izglītības laboratorija. Metodiskais materiāls pedagogiem darbam ar izglītojamajiem, kuriem ir mācīšanās traucējumi un redzes traucējumi. Rokasrāmata.* Rīga: VISC Pieejams: www.visc.gov.lv
42. Tūbele, S; Kopeloviča, A. (2006). *Junākoklašu skolēnu runas un valodas traucējumu noteikšana un korekcijas iespējas LU* Pieejams:http://www.3acadlib.lv/greydoc./Tubeles_disertacija_Tubele_lat.pdf
43. Trinīte, B. (2015). Skolas logopēdija reformu priekšnojautās. *Izglītība un kultūra Nr.13, 7.lpp.* Pieejams: http://logopedi.lv/faili/2015/ik_nr_13_13_08_15.pdf
44. Tūbele, S.; Laganovska, E. (2013). Drāmas elementu izmantošana fonemātiskās uztveres traucējumu mazināšanā 5-6 gadīgiem bērniem. *Proceediny of the international scien ficol conference.*

45. *Valsts pētījumu programma Letonika.* (2007). Vecuma grupu valodas īpatnības Latvijā. Lingvistiskais sociālais un kultūras aspekts. Rīga: SIA Izglītības soļi
46. Vigule, D. (1998). *K. Dēkers par pirmsskolas bērnu audzināšanu un attīstību.* Rīga: Rīgas vārti.
47. Vigotski, Ļ. (2002). *Domāšana un runa.* Rīga: Eve
48. Vīgante, R. (1999). *Bērnu valodas traucējumu diagnosticēšana un valodas attīstības sekmēšana.* (promācības darbs pedagoģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanā).
49. Zelmens, V. (2000). *Pedagoģijas pamati.* Rīga: RaKa.
50. Hoffman. (2013). *Babiesbarn, lullobies in mothers womb.* Pieejams: <https://sciencenordic.com>
51. *Valsts izglītības saturs centrā.* (2012). Pirmsskolas saturs izglītības programma. <https://vis.cov.lv>
vispizglitiba/saturs/dokumenti/programmas/pirmsskolai/pirmssk_izgl_mac_programma.pdf
52. *Noteikumi par valsts pirmsskolas izglītības vadlīnijām.* (2012). <https://likumi.lv> MK noteikumi nr.533 Rīga.
53. Краузе, Е.Н. (2002) *Учитель и ученик.* Санкт-Петербург КОРОНА принт.
54. Под редакцией Новоселовой, С.Л. (1989). *Игра дошкольника.* Москва: Просвещение.
55. Под редакцией Селиверстова, В.И. *Детская логопсихология.* (2008). Москва: Владос.
56. Под редакцией Волковой, Л.С. (1999). *Логопедия.* Москва: Владос.
57. Параманова, Л.Г. (1997). *Логопедия для всех.* Москва: Дельта.
58. Максаков, А.И. (1988). *Правильно ли говорит ваш ребёнок.* Москва.
59. Максаков, А.И., Тумакова, Т.А. (1983). *Учите играть.* Москва: Просвещение.
60. Катаева, А.А.; Стребелева, Е.А. (2005). *Дошкольная олигофренопедагогика.* Москва: Владос.
61. Козырева, Л.М. (2002). *Развитие речи. Дети 5-7 лет.* Ярославль: Академия Развития.
62. Крутий, Е.Л. (1999). *Волшебная логопедия.* Д: Сталкер
63. Мухина, В. (2003). *Возрастная психология.* Москва: Академия.
64. Михайлова, З.А. (1985). *Игровые занимательные задачи для дошкольников.* Москва: Просвещение.
65. Филичева, Т.Б., Чевелева, Н.А. (1987). *Логопедическая работа в специальном детском саду.* Москва: Просвещени.

66. Филичева, Т.Б., Гуманова, Т.В. (2000). Дети с фоематико-фонематическим недоризвтием. Воспитание и обучение учебно методическое пособие для логопедов и воспитателей. Москва: ФПОМ.
67. Швайко, Т.С. (1983). *Игры и игравые упражнения для развитие речи*. Под редакцией Гербовой В.В. Москва: Просвечение.
68. Епифанцева, П.Б., Киселенко, Т.Е. и др. (2006). *Настольная книга педагога-дефекталога 2-е издание*. Ростов-на –Дану: Феникс.

Pielikums

1. pielikums. Vidējo mēleņu artikulācijas aparāta vingrinājumi.....	67
2. pielikums. Vingrinājumi fonemātiskās uztveres attīstībai.....	68
2.1. Dzirdes uzmanības un atmiņas vingrinājumi.....	68
2.2. Vienkārši skaņu analīzes vingrinājumi	69
2.3. Skaņu un zilbju diferencēšana.....	70
3. pielikums. Pedagoģiskā novērojuma protokols.....	71
4. pielikums. Skaņu izrunas pārbaudes protokols.....	72
4.1. Skaņas K izrunas pārbaudes kartiņas.....	73
4.2. Skaņas G izrunas pārbaudes kartiņas.....	74
5. pielikums. Pirkstu sīkās muskulatūras vingrinājumi.....	75
5.1. Dzejoļi ar kustībām.....	76
5.2. Kustību koordinācijas kartītes.....	77
6. pielikums. Skaņu K un G nostiprināšana.....	78
6.1. Skaņas K nostiprināšana.....	78
6.2. Skaņas G nostiprināšana.....	79
7. pielikums. Skaņas izrunas nostiprināšana rotaļās.....	80
8. pielikums. Artikulācijas aparāta vingrinājumi.....	82
8.1. Lūpu vingrinājumi.....	82
8.2. Mēles vingrinājumi.....	83
9. pielikums. Elpošanas un runas tempa vingrinājumi.....	84
9.1. Stājas vingrinājumi.....	85
10.pielikums. Sejas masāžas un mīmikas vingrinājumi.....	86

1. pielikums. Vidējo mēleņu artikulācijas aparāta vingrinājumi
(Miltiņa, 2005 ; Hadaņonoka 2014)

Vingrinājums	Attēls	Vingrinājuma apraksts
Dusmīgais kaķītis		Plati atvērta mute, mēles gals piespiests pie apakšējiem priekšzobiem. Mēles vidējā daļa pacelta pret cietajām augslejām. Saglabājot šādu pozīciju skaita līdz 5.
Jūras viļņi		Mēles sākuma stāvoklis kā vingrinājumā „Dusmīgais kaķītis”. Mēles vidējās daļas augstais pacēlums lēnām samazinās un mēle pakāpeniski ieņem sākuma pozīciju. Dinamisks vingrinājums: augsts pacēlums – vidējs – zems – atslābina mēles vidus daļu.
Slidkalniņš		Sākuma pozīcija kā „Dusmīgais kaķītis”. Panākt mēles pacēlumu pret cietajām augslejām. Iestiept lūpas smaidā un virzīt augšējos priekšzobus pa mēles muguru uz leju, kamēr zobu rindas sakļaujas.
Spolīte		Mēles vidus daļa pacelta pret cietajām augslejām. Saglabājot mēles pozīciju, izbīdīt to uz priekšu un paspiest starp augšējiem un apakšējiem priekšzobiem.

2. pielikums. Vingrinājumi fonemātiskās uztveres attīstībai

2.1. Dzirdes uzmanības un atmiņas vingrinājumi (Miltiņa 2005; Dzintere, Boša 1997)

„Kas skanēja?”

Bērns nostājies ar muguru pret priekšmetiem, logopēds piesit ar kociņu pret dažādiem priekšmetiem, kas pagatavoti no koka, plastmasa, metāla, stikla. Pēc skaņas jānosaka, kādi priekšmeti aizskarti. Atkārtoti pieskaras pie katra priekšmeta bērnam redzot, lai pārliecinātos par pareizo atbildi.

„Saklausī vienādo!”

Vairākos slēgtos traukos sabērtas un ielietas dažādas vielas (kastāni, zirņi, smiltis, ūdens, rīsi, mannā). Bērnam uzdevums - atrast trauciņus, kuros skaņa ir vienāda.

„Kurš to teica?”

Klausīties dzīvnieku balsis ierakstos, atpazīt, kura dzīvnieka balss dzirdama. Izmantot var arī skanošas grāmatas un rotaļietu dzīvnieku.

„Dari tu tāpat!”

Uz galda novietoti dažādi priekšmeti – akmeņi, zvaniņš, papīrs, kociņi, plastmasa maisiņš u.c. Bērns aizsedz acis, logopēds paskandina kādu no priekšmetiem, noņemot apsēju, bērns paskandina to pašu priekšmetu.

„Pastaiga”

Logopēds kopā ar bērnu vienojas par dažādu skaņu esamību dzīvām būtnēm un priekšmetiem: muša – zzzz, vabole – žžžž, mašīna - brbrbrbr, vilciena - čuč,čuk,čuk, vējš – šššš. Logopēds veido stāstījumu, kurā iesaista šos tēlus, bērns izdzirdot atsauc atmiņā un atdarina. Stāstus var variēt un iesaistīt citus priekšmetus un dzīvniekus.

„Ieklausī un atdarini”

Atkārtot dažādus ritmus, ko izklauvē logopēds. Klauzinašanai var izmantot dažādus priekšmetus un sava ķermeņa daļas. Var vienlaicīgi izmantot plaukstas un piesitienus pie galda, kā arī koordinācijas uzdevumus.

„Klusie telefoni”

Var spēlēt vairāki bērni vienlaicīgi. Ar kādu vārdu iesākā, kāds sasniedza skolotāju. Spēli var spēlēt ar vienu bērnu. Iečukstēt ausi, jāatbil, ko dzirdēja. Uzdevumu var sarežģīt čukstot vārdu savienojumu vai teikumu.

2.2. Vienkārši skaņu analīzes vingrinājumi (Darba autores veidoti, Miltiņa 2005)

„Saklausī skaņu!”

Skolotājs nosaka, kura skaņa jāsaklusa vārdā. Dzirdot noteikto skaņu nepieciešams veikt norādītās darbības. Piem., dzirdot skaņu **M**, sasit plaukstu; dzirdot skaņu **Ē**, palēkties utt.

„Saliec saderīgo!”

Uz galda izvietoti burtu grafiskie attēli un zīmējumi. Skolotājs dod norādījumu savienot attēlu ar pirmo sāka burtu. Pārbaudīt vai uzdevums pareizi veikts var ar savienojuma malām (puzles princips).

„Luksofors”

Uzdevums saklausīt, kurā vārda daļā atrodas noteiktā skaņa. Nepieciešami trīs krāsu kociņi – zaļš – vārda sākumā, dzeltens – vārda vidū, sarkans – vārda beigās. Skolotājs sauc vārdu, pirms tam nosakot saklausāmo skaņu. Piemēram, skaņa **K** vārdā „kaķis” (bērns paceļ dzelteno krāsas kociņu), skaņa **Ģ** vārdā „ģitāra” (bērns paceļ zaļo kociņu).

„Kura skaņa pazudusi?”

Logopēde nosauc vārdu, kurā izlaista pirmā skaņa, bērns cenšas nosaukt vārdu kopumā. Piemēram, _āja (m, k) māja, kāja; _ilsēta (p) pilsēta. Uzdevumu var sarežģīt nosaucot izlaisto skaņu vārda vidū vai vārda beigās.

„Kuru skaņu dzirdi visbiežāk?”

Tiek nosauktas vārdu rindas:

Saule, sēta, soma (s)

Lapa, lapsa, lietus, līme (l)

Ābols, āzis, ātrums (ā)

Ezis, egle, enkurs, eņģelis (e)

„ Saklausī vārdu!”

Logopēde nosauc skaņas, bērnam jāsklusa nosauktais vārds kopskanējumā. Sāk ar vienkāršākiem vārdiem, turpina ar sarežģītākiem:

O – l – a (ola), ē – n – a (ēna), z – u – p – a (zupa), m – ā – s – a (māsa)

„Atrodi attēlu!”

Logopēde lūdz bērnu salikt vienā kaudzītē attēlus, kas sākas ar skaņu S, otrā kaudzītē attēlus, kas sākas ar skaņu M.

Attēli: S – saule, slotā, sēne, skudra. M – maize, muša, mākonis, maks.

2.3. Skaņu un zilbju diferencēšana (Miltiņa 2005, Baumane 2014)

„Atkāрто!”

Logopēds sauc zilbes, bērnam precīzi tās jāatkārto

Sa – za; ma – na; ta – da; ka – ga, ša – ža.

„Nosaukt zilbes, kas tuvas pēc skanējuma”

Logopēds sauc zilbju virknējumu, bērns nosaka līdzīgi skanošas

pa – sa – ba (līdzīgas pa- ba)

fa – va – sa (līdzīgas fa – sa)

ka – ma – ga (līdzīgas ka – ga)

„Pabeidz vārdus!”

Tiek sauktas zilbes, bērnam nepieciešams pabeigt iesākto vārdu. Vārdus var veidot vairākus.

Ze – (zeme, zemene), ka – (kaza, kaķis), pa – (paka), so – (soma, soli), bi – (bite, bize)

„Pareizi atkāрто ritmiskās rindas!”

Ša – ša – ša – šī diena īpaša

Še – še – še – seši rūķīši

Ža – ža – ža – diža miežu raža

Go – go – go – ogotāji ogo

Či – či – či – čāpo četri lāči

Ķi – ķi – ķi – māsa ada zeķi

„Saklausī zilbes”

Logopēds sauc vārdus, bērnam jānosaka zilbju skaits tajā (pasaka – 3 zilbes), (soma – 2 zilbes), (seja – 2 zilbes), (mašīna- 3 zilbes).

„Nosauc pēdējo skaņu”

Logopēds sauc vairākus vārdus, bērnam jāsaklusa ar kādu skaņu tie beidzas – vējš, pūš, ceļš (š), egle, bize, mēle (e), māja, tēja, seja (a)

3.pielikums. Pedagoģiskais novērojums
(pēc Miltiņas lekcijas kursā „Logopēdija pirmsskolā”)

Bērnu frontālās pārbaudes kritēriji grupā un savstarpējā saskarsmē

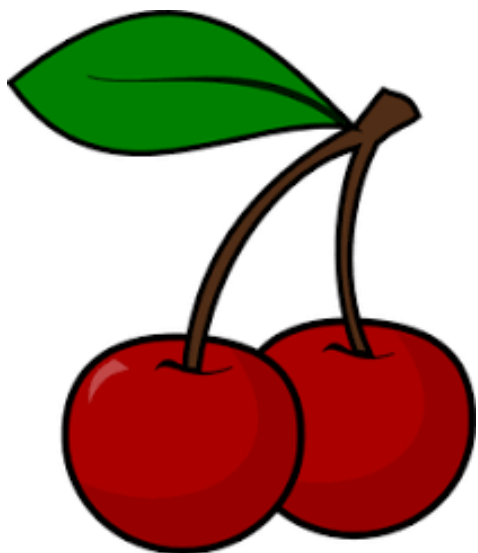
	4 nekad	3 ļoti reti	2 dažreiz	1 bieži	0 ļoti bieži
Bērns ir zinātkārs					
Bērnam ir grūtības sarunāties ar mani					
Bērns spēlējas ar vienaudžiem					
Bērns ir spontāns un neapreķināms					
Grupā bērns izskatās atstumts malā					
Bērns ir spējīgs sevi aizstāvēt					
Bērnam ir mācību problēmas					
Bērnam ir grūti koncentrēties darbam					
Bērns viegli pamet savu uzdevumu					
Bērnam ir grūtības atcerēties					
Bērnam ir grūtības koncentrēties uzdevumu veikšanai					
Bērnam ir grūtības patstāvīgi strādāt					
Bērns vārdiski izsaka savas dusmas					
Bērns ir izaicinošs, nepaklausīgs					
Bērns ir fiziski agresīvs					
Bērnam ir slikta garastāvokļa uzliesmojumi					
Bērns ir uzbudināts un viegli uztraucams					
Bērnam ir tendence ātri raudāt					
Bērns ir viegli ievainojams					
Bērns lūdz pieaugušā palīdzību					
Bērns lūdz palīdzību no vienaudžiem					
Bērns ierosina biedroties ar vienaudžiem					
Bērnu iepriecina draudzība					
Bērnam ir laba humora izjūta					
Bērns brīvprātīgi atbild un izsaka idejas					

**4 . pielikums. Skaņu izrunas pārbaudes protokols
(darba autores veidotā skaņu pārbaudes kartoteka)**

Bērnu runas un valoda izpēte pirmsskolā

Skaņu izrunas pārbaude

Burts (skaņa)	Skaņa vārda sākumā	Skaņa vārda vidū	Skaņa vārda beigās
S	SALDĒJUMS	LĀSES	ŪSAS
Š	ŠALLE	MAŠĪNA	KUŠ
Z	ZĪMULIS	EZIS	AIZ
Ž	ŽIRAFE	VĒŽI	SĒŽ
C	CĀLIS	LĀCIS	LEC
Č	ČIEKURS	BUČAS	
K	KAĶIS	AKA	ROK
Ķ	ĶIRŠI	ZAĶIS	
G	GAILIS	POGA	SNIEG
Ģ	ĢITĀRA	ZĀĢIS	
M	MAIZE	LAMPA	ZEM
N	NAZIS	ZEMENE	SKRIEN
Ņ	ŅAUD	SUŅI	MĀMIŅ
L	LĀPSTA	PALMA	CEL
Ļ	ĻIPA	CEĻŠ	VEĻ
R	ROZE	KAROTE	DZER
V	VARDE	ZIVIS	STĀV
P	PELE	LAPA	KŪP
B	BUMBA	ĀBOLS	DREB
T	TAURENIS	OTA	KRĪT
D	DELFĪNS	PRIEDE	ĒD
J	JOSTA	MĀJA	LEJ
F	FOTOAPARĀTS	TELEFONS	
DZ	DZENIS	GREDZENS	LŪDZ
DŽ	DŽEMPERIS	PĪLĀDŽI	
UI		PUIKA	
EI		KLEITA	
AU		SAULE	
AI		LAIVA	
O	OLA		
IE		LIETUS	
DR	DRAUGI		
GL	GLĀZE		
GR	GRĀBEKLIS		
BĻ	BĻODA		
PL	PLĪTS		
SL	SLĒPES		
SP	SPAINIS		
ST	STŪRE		
SK	SKAPIS		
BR	BRILLES		
SV	SVECE		
BL	BLŪZE		
SM	SMAIDŅŠ		

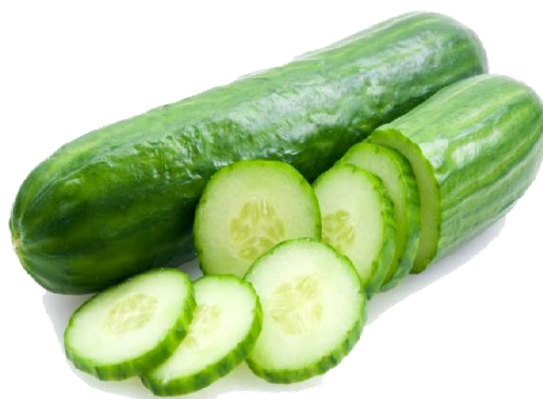
ķirši

kaķis

ķengurs

gurķis

4.2. Skaņas Ģ izrunas pārbaudes kartiņas

ģitāra

zāģis

ģimene

kuģis

5. pielikums. Pirkstu sīkās muskulatūras vingrinājumi (Brice 2007, Miltiņa 2005, Miltiņa, Pastare 1995)

Sīkās pirkstu muskulatūras vingrināšanai tiek izmantoti dažādi kustību paņēmieni. Logopēds nepieciešamos vingrinājumus izvēlas atbilstoši muskulatūras sagatavotībai. Svarīgi vingrināt gan pirkstu muskulatūru, gan delnas muskulatūru.

- Dažāda veida papīru virpināšana, burzīšana, veltnēšana,
- Dabas materiālu (čiekuru, zīļu, kastaņu, skuju, salmiņu u.c.) veltnēšana, spaidīšana
- Mīklas, plastilīna, māla, gumijas bumbu mīcīšana, spaidīšana,
- Celšana no visāda lieluma klučiem, konstruēšana, vēršana, torņu celšana,
- Aukliņu sasišana, atsišana, vīšana, pīšana, tīšana. Apavu aizsišana.
- Kamolu veidošana, tīšana. Dažāda resnuma un faktūras diegu izmantošana.
- Pogū aizpogāšana, atpogāšana, rāvējslēdzņa aiztaisīšana, attaisīšana,
- Darbības ar kņāģiem: piekņāģēt, nokņāģēt,
- Zīmēšana ar pirkstiem un delnu
- Dažādu priekšmetu, trauciņu aizskrūvēšana, atskrūvēšana, bēšana, liešana, daudzumu mērīšana.
- Darbošanās ar pirkstiem pa vertikālu virsmu: tipināšana ar katru pirkstu atsevišķi, ar visiem pirkstiem vienlaicīgi, pirkstu savilkšana dūrē, atlaišana. Uzdevumus var veikt noteiktā ritmā un tempā.
- Priekšmetu pārvietošana satverot divos pirkstos- īkšķis un rādītājpirksts,
- Priekšmetu pārvietošana ar pinceti,
- Plauksta uz galda, ritmiski atceļ katru pirkstu,
- Plauksta uz galda, plauksta pavērtas augšup. Savilkst pirkstus dūrē, iztaisnot

„Lietus” – visi desmit pirksti pavērti un ritmiski tipina pa galda virsmu, atdarinot lietus līšanu

„Desmit mazi pirkstiņi” – desmit mazi pirkstiņi, danco man uz galvas (*ar visiem pirkstu galiem skraida pa galvu*), desmit mazi pirkstiņi danco man uz pleciem (*pirksti skraida pa pleciem*), desmit mazi pirkstiņi danco man uz vēdera (*pirksti kustas pa vēderu*), tā saucot citas ķermeņa daļas

„Sasveicināšanās” – katrs labās un kreisās rokas pirksts sasveicinās ar rokas īkšķi, turpmāk abas rokas pirksti sasveicinās viens ar otru un bērna katras rokas pirksti sasveicinās ar logopēdes roku pirkstiem

5.1. Dzejoļi ar pirkstu kustībām
(Brice 2007, Branteviča 2016)

Šos vingrinājumus ieteicams izpildīt stāvot kājās, ieteicams kustības sākumā apgūt precīzi. Kad pirkstu un delnas vingrinājumi apgūti precīzi, tos var pildīt aizvērtām acīm. Rosināt bērnam tekstu runāt patstāvīgi, izdomāt jaunas kustības.

Skribu skrabu pelītes
Kādā mājiņā, mazā aliņā,
Ir ļoti daudz pelīšu,
Tās skribinās un skrabinās,
Tās dejo un danco,
Tās pīkst un našķējas,
Un, kad tās pabaida -
Spudūc, tās ir prom!

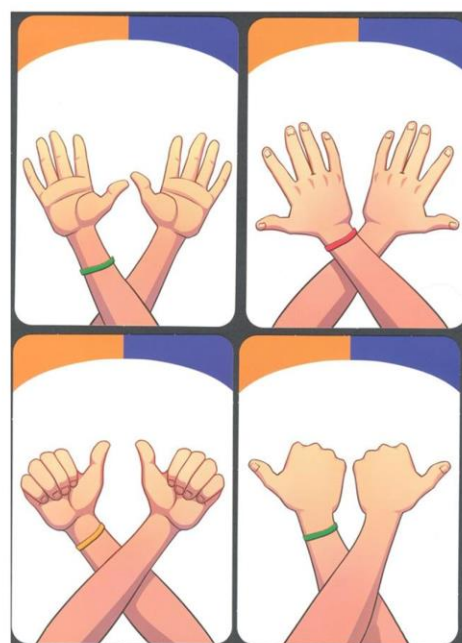
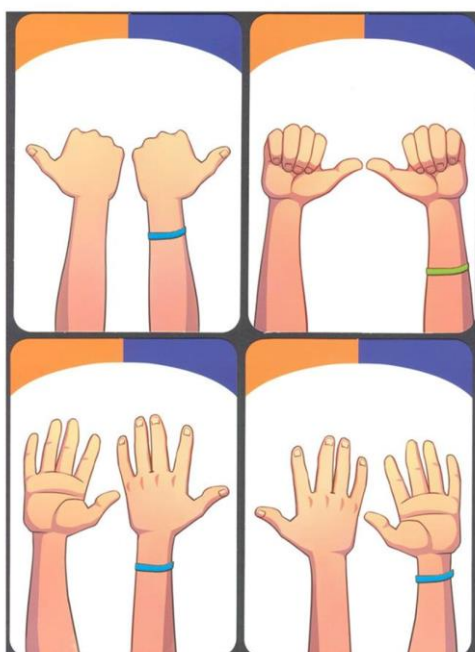
Visi desmit pirksti ir pelītes, kuras dejo un danco pa bērna augumiņu. Noskaitot pēdējās rindiņas, pieaugušais paslēpj pirkstus- pelītes sev aiz mugura

Pavasara zvaniņš - Dili, dili, dili din,
Atskan zvaniņš dzin, dzin, dzin! (*Skandīna iedomātu zvaniņu.*)
Pamodina vabolīti, (*Saliektus labās rokas pirkstus kustina atdarinot vabolīti.*)
Pamodina taurenīti (*Kopā krusteniski saliek abu roku plaukstus kā tauriņa spārnus, kustina.*)
Mostas apkārt viss, kas jauks, (*Izpleš rokas.*)
Mosties, mosties, mīļais draugs. (*Sīt plaukstus.*)

„Pastaiga”

Brien pa mežu kaķīts mazs (*rādītājpirksts un mazais pirstiņš nedaudz saslikti.*)
Klausās, klausās (*pirksti kopā, pirkstus ieliec, veido auss formu, pieliek pie auss*)
Kas zem egles čabinās (*kustina izstieptus pirkstus*)
Skatās, skatās (*skatās cauri pirkstu izveidotajiem aplīšiem*)
Zaķīts mazs (*pieliek „ausis” pie galvas*)
Pa līkumainu ceļu (*rokas virza uz priekšu, kustinotdelnu locītavas, rāda līkumus*)
Kukulītis klusi ripinās (*rāda velšanās kustības*)
Caur bieziem egļu zariem mazs buciņš lūkojas (*rāda izstieptus rādītāja un mazo spirkstus*)
Kā putniņš uz zara nosēžas (*imitē spārnu kustības, kustina delnu locītavas un ieliecpirkstus*)

5.2. Kustību koordinācijas kartītes
(materiāls iegūts no interneta www.facebook.com)

6. pielikums. Skaņu **Ķ** un **Ģ** nostiprināšana

6.1. Skaņas **Ķ** nostiprināšana

(Miltiņa 2005, Dubure 2014, Baumann 1976)

Skaņas **Ķ** notiprināšana zilbēs

Valējās zilbes	Slēgtās zilbes	Zilbes divskaņos
Ķi – ķi – ķi	iķ – iķ – iķ	ķie – ķie – ķie
Ķe – ķe – ķe	eķ – eķ – eķ	ķei – ķei – ķei
Ķa – ķa – ķa	aķ – aķ – aķ	ķai – ķai – ķai
Ķu – ķu – ķu	uķ – uķ – uķ	ķui – ķui – ķui
Ķo – ķo – ķo	oķ – oķ – oķ	ķau – ķau – ķau

Skaņas **Ķ** nostiprināšana vārda sākumā

Ķimenes, ķirši, ķepa, ķirbis, ķirmis, ķiploki, ķerra, ķēde, ķirzaka, ķengurs, ķirmis

Skaņas **Ķ** nostiprināšana vārda vidū

Pēc patskaņa: puķe, zeķe, speķis, plīķis, sveķi, pērtiķis, kaķis, āķis, piķis, pūķis, raķete, dīķis, snuķis, rūķis, zaķis, speķis

Pēc līdzskaņa: riņķis, pelķe, dulķis, balķis, gurķis, stārķis, sliņķis, kašķis, pelašķi, našķis

Skaņas **Ķ** nostiprināšana vārdu savienojumos

Ķiršu ķīselis, sveķains ķēģis (spieķis), kaķis ķer, ķīvulēni ķīvējas, zaķa ķepas

Skaņas **Ķ** nostiprināšana teikumos

Zaķim pelēkas ķepas. Miķelis sukā matus ar ķemmi. Kadiķim ir sveķi.

Dārzā aug ķirbji, gurķi un ķiploki. Ķirši zied baltiem ziediem. Māmiņa ada zeķes.

Skaņas **Ķ** nostiprināšana saistītā runā

Vīrs niķu niķie, svārki stiķu stiķiem, kaula deguns, gaļas bārda (atminējums – gailis)

Kaķis ņaud, kaķis ņurd

Ķekatnieki ķemmē ķemmīgu ķenguru.

Peles bērni ķīvējas

Ķēms, ķepurojot ķepas, ķiķināja.

Šķic, kaķīti, aizkrāsne,

Ķengurs ķircināja ķildīgos ķekatniekus

Ķer tās peles ciet!

(D.Liepa „Burtu blēņas”)

6.2. Skaņas Ģ nostiprināšana
(Miltiņa 2005, Dubure 2014, Baumannē 1976)

Skaņas Ģ notiprināšana zilbēs

Valējās zilbes	Slēgtās zilbes	Zilbes divskaņos
Ģi – ģi – ģi	iģ – iģ – iģ	ģie – ģie - ģie
Ģe – ģe – ģe	eģ – eģ – eģ	ģei – ģei – ģei
Ģa – ģa – ģa	aģ – aģ – aģ	ģai – ģai – ģai
Ģu – ģu – ģu	uģ – uģ – uģ	ģui – ģui – ģui
Ģo – ģo – ģo	oģ – oģ – oģ	ģau – ģau – ģau

Skaņas Ģ nostiprināšana vārda sākumā

Ģimene, ģīmetne, Ģirts, ģitāra, ģerbonis, ģērbtuve, ģipsis, ģerānijas, ģērbt, Ģederts, ģimnāzija, ģeogrāfija, ģenerālis, ģērbties, ģeometrija, ģēnijs.

Skaņas Ģ nostiprināšana vārda vidū

Pēc patskaņa: zāģis, bruģis, nēģis, slēģis, tīģeris, diriģents, kuģis, Uģis, nēģeris, seģene, zēģele, leģenda, pareģot, reģistrēt, Norvēģija, knaģis, mēģene.

Pēc līdzskaņa: kliņģeris, reņģes, eņģe, eņģelis, aļģe, apģērbs, kliņģerītes, režģis, mežģīnes.

Skaņas Ģ nostiprināšana vārdu savienojumos

Ģimenes ģerbonis, zāģēt ar zāģi, Ģirta apģērbs, Uģis nēģo, kuģinieks kuģo.

Skaņas Ģ nostiprināšana teikumos

Ar zāģi zāģē malku. Uģim ļoti garšo nēģi. Oļģerta tēvs strādā kuģu būvētavā. Marģers spēlē ģitāru. Diriģents vada novada kori. Ģirtam uzdāvināja kliņģeri

Skaņas Ģ nostiprināšana saistītā runā

Labāk braucu zēģelīti,	Skaņi skan man balsītis,
Nekā aru slapju zemi:	Kā ērģeles ērģelē;
Žēģelīte zeltu nesa,	Bij manai māmiņai
Smilšu auzas slapja zeme	Ērģelīti audzināt.
Mēģināts nav zaudēts (sakamvārds). Skaugim acis sāp (sakām vārds).	

7. pielikums. Skaņas izrunas nostiprināšana rotaļās
(Dzintere, Boša, 1997, Korna 2003, 2002, darba autores veidotās rotaļas)

„Pakarini cepures!” Izmantojot šo rotaļu tiek nostiprināta skaņu **K** un **Č** diferencēšana

Logopēds sagatavojis cepures ar dažādiem zīmējumiem, bērnam uzdevums nosaukt uz tās redzamo attēlu un pakārt cepuri uz vajadzīgā pakaramā (**K** – ķengurs, ķirši, ķemme, ķirbis u.c. **Č** – čības čaumalas, čiekurs u.. c.)

„Veļas diena” Izmantojot šo rotaļu tiek nostiprināta skaņu **K** un **Č** diferencēšana

Veļasmašīnā tiek mazgātas spilvendrānas uz kuras ir uzraksts. Veļu izmazgājot nepieciešams izkārt uz auklas, lai žūst, bet mazgājot no spilvendrānas ir pazudis viens burts. Bērna uzdevums ir lasīt vārdu un saklausīt, kura skaņa pazudusi. Saklausot pazudušo skaņu, atrast knaģīti ar šo burtu un piestiprināt pie auklas.

„Pacel pareizo attēlu!”

Uz galda salikti priekšmetu attēli. Bērnam jāpaceļ tas attēls, kura nosaukumā ir analizējamā skaņa. Skaņa var atrasties vārda dažādās daļās, logopēds dod arī šadu noteiktu uzdevumu- pacelt to attēlu, kur šī skaņa atrodas vārda vidū!

„**Sadomā!**” Bērnām uzdevums veidot teikumu, kuros visi vārdi sākas ar vienu skaņu, piemēram, *Pēcis pļavā plūc puķes.*

„**Krāsainās kastītes**”

1.variants. Uz galda atrodas krāsainas kastītes – zila, sarkana, dzeltena, ar cipariem 1, 2, 3 uz tām. Logopēds dod bērnam izvēlēties attēlus, bērna uzdevums nosaukt vārdu, sadalīt to zilbēs un attēlu ievietot tajā kastītē, cik norāda cipars, piemēram, *vārdā soma ir divas zilbes, attēlu ieliek kastīte uz kuras ir cipars divi.*

2.variants. Izmanto šīs pašas kastītes, tikai zilā un sarkanā krāsā. Bērns izvēlas attēlu, nosauc to, saklausa pirmo skaņu un ieliek attiecīgajā kastītē, ja vārds sākas ar patskani, tad sarkanajā, ja ar līdzskani, tad zilajā.

„**Kustīgi un lustīgi**”

Šo spēli var izmantot dinamiskās pauzes laikā, veidojot dažādus variantus:

1.variants. Uz grīdas novietoti burtu attēli. Logopēds sauc skaņu, bērns sameklē burtu, uzdevums pie patskaņa pietuities, pie līdzskaņa palēkties.

2.variants. Pie garajiem patskaņiem rokas pacelt virs galvas

3.variants. Logopēds katram bērnam izdala kartīti ar burtu, kuru skaņu nosauc, tas bērns skrien pie viņas.

4.variants. Katram bērnam iedod vienu attēlu ar burtu, bērniem jānostājas tā, lai veidotos vārds

„**Atrodi pēc dzirdes**”

Viens no bērniem ir meklētājs, tiek noslēpta kāda rotaļlieta. Iepriekš vienojas par kādas dziesmas dziedāšanu. Bērna uzdevums atrast priekšmetu klausoties dziesmā, ja meklētājs tuvojas priekšmeta, dziesma skan skaļi, ja attālinās, dziesma skan klusu. Dziesmas vietā var izmantot plaukstu sišanu vai pantiņa skaitīšanu,

„**Veikalā, dārzā vai uz ielas**”

Pielāgo dažādam gadalaikam, tēmai. Kopīgi ar bērnu dodas iepirkties uz veikalu, līdz soma vai groziņš, tajā drīkst ielikt tikai tās lietas, kas sākas ar noteikto skaņu, piemēram, *skaņa S, siers, sīpoli, sēnes, sula.....*

„**Saklausī skaņu**”

Logopēds ar bērnu met viens otram bumbu saucot vārdus, kuros ir noteikta skaņa. Kurš nosaucis nepareizus trīs vārdus, dod ķīlu. Šo spēli var spēlēt vairāki bērni kopā, ja nosauc nepareizu vārdu, izstājas, līdz spēlē paliek viens dalībnieks.

8. pielikums. Artikulācijas aparāta vingrinājumi

8.1. Lūpu vingrinājumi

(Adamsa, Struka u.c.,1994, Miltiņa 2005, Branteviča 2016)

Nepieciešams attīstīt dažādu muskuļu funkcijas, kas izraisa lūpu kustīgumu – sūkšanas, košļāšanas, artikulācijas un pūšanas kustības.

Lūpu vingrinājumi, dažādojot to kustības:

- Paslēpt augšlūpu, tad apakšlūpu, un otrādi,
- Sakniebt lūpas starp zobiem,
- Pavilkt lūpu kaktiņu pa labi, pa kreisi (pašmakstināt),
- Lūpas paslēpt starp zobu rindām, tad izstiept uz priekšu, sakot **U**. Veic šādu pašu vingrinājumu, tikai beigās izelpojot saka „Tprū!” (apstādina zirgu),
- Ar aukšējiem un apakšējiem priekšzobiem parīvē apakšlūpu/augšlūpu no viena kaktiņa uz otru (žokli kustina no vienas puses uz otru),
- Pavērt muti , pasmaidīt un pacelt apakšlūpu pie augšējiem priekšzobiem. Papūst – **F – F – F**
- Sakļaut lūpas un atdarināt mutes skalošanas kustības,
- Lūpas stingri sakļauj un atdarina spridzināšanu **P – P – P** vai ar **B – B – B** , sasprindzinājums mijas ar atslābumu. Noskandināt zināmu dziesmu tikai ar lūpu palīdzību.
- Vaigus cik vien iespējam ievēl starp sānu zobiem, starp lūpām atstājot šauru atvērumu, šmaukstina lūpas un kustina žokli pa labi, pa kreisi.
- Vaigus piepūš un stingri lūpas saspiež kopā. Vaigos cenšas vairāk un vairāk iepūst gaisu, apakšlūpu ieteicams pastiept uz priekšu

Lūpu vingrinājumi ar materiāliem:

- Ar lūpu palīdzību no viena trauka otrā pārvieto sīkus pārtikas produktus (rozīnes, mandeles, pupiņas, augļu šķēlītes u.c.,)
- Bērnam uz lūpām uzsmērē medu, sierīņu, ievārījumu, bērnam tas ar mēles palīdzību jānolaiza, vienlaicīgi masējot lūpu muskulatūru,
- Lūpu muskuļu stiprināšanai var veikt vingrinājumus ar pogām un salmiņiem, noturēt nelietus priekšmetus uz saliekta salmiņa, aizķert apli, pārvietot to .
- Salmiņa vai pogas, kas piesieta diegā ievietošana pudelē. Starp lūpām tur diega galu, kurā piesiets zīmulis, salmiņš vai poga, bērns bez roku palīdzības cenšas priekšmetus ievietot pudelē.
- Špātelīti vai koka lāpstiņu notur starp lūpām, kustina to no vienas puses uz otru.

8.2. Mēles vingrinājumi

(Adamsa, Struka u.c., 1994, Miltiņa 2005, Branteviča 2016)

Mēles vingrinājumi tiek veikti, lai precīzi veicinātu dažādu mēleņu izrunu. Katrai skaņu grupai ir noteikti vingrinājumi. Darba autore savā darbā izvēlējās vidējo mēleņu izrunas traucējumu novēršanu, šie vingrinājumi tiek apskatīti 1. pielikumā.

Mēles vingrinājumi:

- Mēle sasveicinās ar zodu, degunu, labo lūpas kaktiņu, kreiso kaktiņu, labo vaigu, kreiso vaigu, aukslējām un mutes pamatni,
- Mēle stiepjas ārā no mutes, izveidojot „caurulīti”. Pa to var pūst. Cenšas ievilk mutē un izbāzt no tās, nezaudējot formu.
- Ar mēles galu zīmē uz cietajām augslējām ciparus, ģeometriskās figūras,
- Mēli piesūcina pie augslējām un eksplozīvi atbrīvo, izklakšķina dziesmas melodiju
- Piepiežot mēles galu pie augslējām, pie labā vai kreizā vaiga, pateikt teikumu, minēt mīklas,
- Ar samitrinātu vates kociņu pieskaras pie mēles, bērnam jāsaņū, kur pieskaras
- Sagaršo dažādas garšas pārtiku, kas sagriezta gabaliņos, ja atpazīt, pasaka, kas tas ir,
- Uz mēles gala noturēt lāpstiņu vai kādu priekšmetu (cepumu, riekstu),
- Mēle pašūpo dažādas figūras, kas pielīmētas abos lāpstiņas galos,
- Dažādu drupačiņu uzlasīšana ar mēles galu

Artikulācijas vingrinājumi vidējo mēleņu **K** un **G** izrunas mācīšanai

Jūras malā, karstā dienā. (*Mēli izbāz no mutes un paslēpj mutē aiz apakšējiem*

No saules ēnā slēpjas dāma viena (*priekšzobiem*)

Gar jūru skrien smaidošs zēns, (*Lūpas smaidā*)

Spole tam rokā un gaisā raibs pūķēns (*Mēles galu spiež pret apakšējiem priekšzobiem, ceļ mēles vidējo daļu uz augšu, izbīda uz priekšu un saspiež starp augšzobiem un apakšzobiem*)

Jūra lielus un mazus viļņus veļ (*Mēles galu piespiež pie apakšējiem priekšzobiem ceļ mēles vidējo daļu uz augšu, pakāpeniski vidus daļas pacēlums samazinās*)

Uz šļakatām dusmīgs kaķis kūkumu ceļ (*Mēles galu spiež pret apakšējiem priekšzobiem ceļ mēles vidējo daļu uz augšu*)

Jautri bērni no slidkalniņa šļūc (*Mēles galu spiež pret apakšējiem priekšzobiem, ceļ Nestāvi ceļa malā, mūc! mēles vidējo daļu uz augšu, lūpas iestieptas nelielā smaidā, priekšzobus virza pa mēles pacēlumu uz leju*)

9.pielikums. Elpošanas un runas tempa vingrinājumi

(Miltiņa 2005, Bāra 2016, Miltiņa, Pastare 1995)

Elpošanas vingrinājumus izpildot, var apgūt un regulēt runas elpošanu: vienmērīgi un pakāpeniski sadalot izelpojamo gaisu, izrunājot skaņas, zilbes, vārdus. Kā arī mierīgi un klusu ieelpot, uzņemtot gaisa rezerves (Miltiņa, 2005, 230)

Ieelpu un izelpo var veikt:

Ieelpojot caur degunu – **izelpojot** caur muti

Ieelpojot caur muti – **izelpojot** caur degunu

Ieelpa var būt lēna, dziļa – **izelpa** – ātra, īsa

Ieelpa var būt ātra un īsa – **izelpa** – lēna, gara

Pūšanas vingrinājumi:

- Pūst vates piciņu pa gludu virsmu,
- Pūst vējdzirnavas,
- Pūst ūdenī peldošas rotaļlietas,
- Pūst pakarinātus tauriņus, putnus, pārslīņas. Var pūst ziepju burbuļus. Sekot, lai gaisa plūsma caur muti būtu lēna, viegla, pūstoša.
- Pūst spalviņu, balonu, neļaut tiem nokrist,
- „Vētras” ūdens glāzē vai „sniegputeni” stikla traukā ar smalkiem papīriņiem, radīšana ar kokteiļsalmiņa palīdzību.
- Pūst vieglu bumbiņu vai vates piciņu vārtos, pakāpeniski palielinot vārtu attālumu. vingrinājumu veic dažādi, regulējot gaisa strūklu, izelpas spēku, ilgumu.

„**Nopūst svecīti**” skaitot no viens līdz pieci, bērns ieelpo caur degunu, nepaceļot plecus, tad nopūš sveci,

„**Riepu pumpēšana**” veicot vingrinājumus bērns ieelpo caur degunu un izelpas laikā izrunā skaņu sssss, vienlaikus izdarot kustības ar labo kāju un rokām (imitē riepu pumpēšanu).

„**Lelle salimusi**” Izelpot klusi bez balss līdzdalības. Izelpo skaļi „vaidot”. Atkārtot izelpu vairākas reizes, gan vaidot, gan klusi.

„**Izdiedi dziesmu**” Skan dziesma melodija un patskaņi āāāā vai ūūūū , vai līdzskanis mmmm. To var veikt arī vienā lēnā izelpā un dažādos balss skaļumos.

„**Uzbāzīgais ods**” Bērni ieņem noteiktu stāvokli: abas rokas izstieptas taisni priekšā, delnu iekšpusējās virsmas pavērtas viena pret otru. Pēc skaitļa – viens – bērns strauji izvērš rokas plecu platumā (dziļa ieelpa), seko lēna izelpa sakot – z – z – z. Rokas pakāpeniski tuvojas viena otrai. Tā pastāv vēlēšanās noķert odu, tad izelpas plūdums ir maksimāli aizturēts. Tikai tad, kad delnas ir pavisam tuvu, atskan plaukstu sasitiens un elpošanas muskuļi tiek pilnībā atbrīvoti.

9.1. Stājas vingrinājumi

(Miltiņa 2005)

Pareizas elpošanas aktivizēšanai svarīgi ir vingrinājumi, kas noņem muskuļu sasprindzinājumu. Bērns pareizi varēs elpot un runāt tikai tad, kad nenasprindzinās kakla, plecu muskuļus, taisni turēs galvu, brīvi un dabiski turēs gan rokas gan citas ķermeņa daļas (Miltiņa, 2005, 229).

„Stabiņš” Bērns nostājas brīvā vietā pie sienas, tā, lai pie tās piekļautos pakausis, pleci, papēži. Šādā stāvoklī kā stabiņš bērns stāv skaitot līdz 5, tad atbrīvo savus muskuļus un uzdevumu atkārtο vēlreiz.

„Malkas skaldīšana” Bērns stāv, kāja plecu platumā. Abas rokas paceltas, delnas dūrītē viena virs otras. Bērns viegli un dziļi ieelpo caur degunu, seko noliekšanās uz leju. Bērns skaita: „Viens!”, pēc tam iztaisnojas. Jauns „cirtiens” – divi utt.

„Sūknis” Bērns stāv, kājas plecu platumā. Skaitot – viens – liekšanās pa labi, labā roka slīd gar ķermeņa sāniem uz leju; divi – taisni, trīs – liekšanās pa kreisi, kreisā roka slīdgar sāniem uz leju. Ieelpa – izelpa caur degunu.

„Žāģētājs” Bērns stāv kājas plecu platumā. Ķermenis mazliet saliekts uz priekšu. Dūrīte virs dūrīte veido „zāģa rokturi”. Seko roku kustības: uz priekšu – atpakaļ; „zāģis” tiek vilkts un stumts. Vienlaicīgi kustībām var runāt līdz: „viens – divi, viens – divi, zāģēju es ļoti brīvi” (2 reizes).

„Lidmašīna” Bērns stāv kājas plecu platumā, rokas plecu augstumā. Skaitot – viens – labais spārns „lido” pa labi, divi – kreisais spārns virzās pa kreisi, vienlaicīgi notiek ieelpa – izelpa caur degunu.

10.pielikums. Sejas masāžas un mīmikas vingrinājumi

(Miltiņa, 2005, Bāra 2016)

Sejas masāžas vingrinājumi:

- Vieglas apļveida kustības no pieres daļas līdz deniņiem, no pieres vidus daļas līdz ausu ļipiņām,
- Viegla apļveida glāstīšana no deguna zem acīm, līdz deniņiem,
- Vieglas apļveida kustības no pieres līdz kaklam,
- Vieglas apļveida kustības no deguna saknes līdz lūpu kaktiņiem,
- Vieglas apļveida kustības no deguna saknes līdz ausu ļipiņām,
- Vieglas apļveida kustības no virslūpas vidus, abu roku pirkstu galus virzot apkārt mutei uz leju un uzspiežot vietai, kur ir zoda bedrīte.
- Virslūpu masē ar vienas rokas rādītājpirkstu – no vienas malas uz otru, izpildot spirālveida kustību,
- Kaklu masē no priekšpuses ar plaukstām abos virzienos – uz augšu un leju,
- Ar pirkstu galiem viegli piesitieni pa lūpu.
- Viegli piesitieni ar pirkstu galiem pavisu seju „pirkstu skraidīšana”.

Jāņem vērā, veicot sejas masāžas, tām jābūt vieglām, ja bērns ir pret fizisku pieskaršanos, logopēds to respektē.

Masāžām līdzvērtīgas var būt arī dažādas sejas mīmikas atveidošanas:

- Atdarina dažādus tēlus, dažādus noskaņojumus – bēdīgs, priecīgs, bailīgs, pārsteigts, dusmīgs u.c. Šajās kustībās vienlaicīgi darbojas vairāki sejas muskuļi. Muskuļus sasprindzina skaitot līdz 5, tad atbrīvo.
- Bērns paceļ uzacis, sarauc pieri, aizver un atver acis, piemiedz vienu, otru aci.
- Šķībās mutes runāšana – uz vieniem sāniem savelk lūpu kaktiņus, skaita zināmu skaitāmpantiņu. Atkārti savelkot lūpu otru kaktiņu.
- Vaigos gaisa pārvietošana no vienas puses uz otru, gaisa piepildīšana virslūpā un apakšlūpā.
- Deguna raustīšana uz augšu uz leju, vienlaicīgi savelkot degunu uz augšu, veic ieelpu caur degunu, atbrīvojot degunu, veic izelpu caur to.
- Aktīvi atdarināt košļāšanas darbību ar aizvērtu muti